

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ПАШИНСЬКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

Прим. № _____
УДК 343.14
343.985

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**Спеціальність 081 – Право
08 «Право»**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 І.В. Пашинська

Науковий керівник:
Калганова Олена Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
доцент

ХАРКІВ 2023

АНОТАЦІЯ

Пашинська І.В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081–Право. – Харківський університет внутрішніх справ. Харків.

У дисертації досліджено теоретико-методологічні основи розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями (ОЗУ) у сфері господарської діяльності. Встановлено, що ОЗУ (організовані групи, злочинні організації) використовують великий діапазон сучасних цифрових технологій і віртуальних активів у сфері господарської діяльності, за допомогою яких злочинці здійснюють приховування реальних доходів, а також доходів та прибутків їх підприємств шляхом виведення активів у криптовалюту; створення нелегального експорту капіталів за допомогою Інтернет–платформ (казино, лото тощо); одержують тіньові доходи шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги; підпорядковують собі міжнародні і національні криптовалютні біржі, обмінні пункти тощо.

Одним з актуальних напрямів підвищення ефективності розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності з використанням віртуальних активів, комп'ютерної інформації та електронних (цифрових) технологій, є розроблення окремої криміналістичної методики, яка би відповідно до сучасних реалій, відображала теоретичний і прикладний аспекти, стала елементом системи криміналістики, мала відносну самостійність, свій об'єкт, предмет, цілі та завдання. Необхідністю удосконалення існуючої системи криміналістичних методик та розроблення окремої методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності обумовлено недостатнім рівнем розкриття та

розслідування даних кримінальних правопорушень, про що свідчать офіційні статистичні дані.

Мета дисертаційної роботи полягає у визначенні теоретико-методологічних засад формування та розробки основних положень криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності.

Методи наукового дослідження включають комплексне поєднання загальнонаукових та спеціальних методів, що використовуються юридичною наукою та складають теоретико-методологічну основу дослідження.

Наукова новизна результатів полягає в тому, що дана робота є одним із перших системних досліджень теоретичних і практичних основ формування і реалізації криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності. На підставі проведеного дослідження запропоновано удосконалену структуру криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, визначено нові способи їх вчинення. Враховуючі сучасні тенденції організованої злочинної діяльності розроблено рекомендації, щодо застосування спеціальних знань необхідних для розслідування зазначених злочинів.

Перший розділ дисертації складається з трьох підрозділів, в яких розглядаються теоретичні основи формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

На підставі проведеного аналізу поглядів науковців і слідчої практики виокремлено три загальні категорії технологій ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме: а) «економічні розкрадання», які полягають у вчиненні службовими і матеріально-відповідальними суб'єктами підприємницької діяльності корисливих посягань, спрямованих на заволодіння державним або комунальним майном, бюджетними коштами тощо; б) кримінальні

правопорушення ОЗУ корупційної спрямованості, що включають різні зловживання службових осіб у сфері господарської діяльності; в) кримінальні правопорушення вчинені ОЗУ, пов'язані з порушеннями законодавства в сфері господарської діяльності.

Проаналізовано, стан і тенденції функціонування організованих злочинних формувань в незалежній Україні за трьома періодами: 1992 – 2002 рр., 2003 – 2013 рр. та 2014–2022 рр. Встановлено, що в період з 2014 по 2022 роки намітилась тенденція зменшення кількості виявлених злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Окремо проаналізовано діяльність щодо розкриття зазначених злочинів у 2020–2023 роках. Оскільки в ці роки, особливе місце в протидії ОЗУ у сфері господарської діяльності займають нові правоохоронні органи, такі як: Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України тощо. Встановлено, що в період з 01.01.2023 по 01.06.2023 року зареєстровано 1 629 кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності, втім з ознаками ОЗУ лише 42, з них поки жодного не направлено до суду з обвинувальним актом. Доведено, що в сучасних умовах основними тенденціями функціонування злочинних угруповань у сфері господарської діяльності в Україні є: розширення сфер їх діяльності; проникнення її до сфер політики, економіки, в органи державної влади і управління, в правоохоронні і судові органи тощо.

Визначено теоретичні передумови формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Аргументовано, що окремі методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, необхідно формувати з урахуванням їх кримінально-правової класифікації. При цьому, зосереджено увагу на тих категоріях господарських злочинів, що мають у диспозиціях статей КК України таку кваліфікуючу ознаку як «вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану».

Досліджено криміналістичну класифікацію злочинів у сфері господарської діяльності. Встановлено, що криміналістична класифікація є підґрунтям для побудови окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Приділено увагу кримінально-правовим критеріям класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, які поділено на шість груп: за характеристикою суб'єкта (організованого злочинного угруповання) вчинення злочину у сфері господарської діяльності; за об'єктом кримінального правопорушення ОЗУ; за об'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за суб'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за обстановкою вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності; за слідовою картиною злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Враховуючі кримінально-правові критерії класифікації злочинів вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, запропоновано класифікувати їх за діяннями, відповідальність за які передбачена статтями КК України, що містяться у розділі VII та поділити їх на групи: кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері фінансової діяльності, зокрема бюджетної сфери; кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно у сфері господарської діяльності. В межах кожної групи визначені спільні ознаки правопорушень, що надає можливість правоохоронним органам напрацювати типову модель розслідування даних кримінальних правопорушень.

Другий розділ складається з трьох підрозділів у яких визначається теоретична модель криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Констатовано, що криміналістична характеристика ОЗУ у сфері господарської діяльності повинна будуватись на основних ознаках кримінального правопорушення, до яких віднесено: спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину;

знаряддя і засоби; предмет посягання; особу злочинця; сліди злочину (у широкому значенні).

Зазначено, що центральним елементом криміналістичної характеристики даних злочинів є способи вчинення таких кримінальних правопорушень та особи злочинців, що входять до організованих злочинних угруповань.

Розкрито сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності. Доведено, що вони набули витонченості і стають одним із найнебезпечніших чинників, що ускладнюють поточну ситуацію в Україні. Зазначено, що найбільш типові способи злочинів, що застосовували ОЗУ у сфері господарської діяльності розподіляються за напрямками: розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки; розкрадання коштів банківських установ; відмивання злочинних доходів на страховому ринку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на ринку цінних паперів, через «конвертаційні» центри та за допомогою підприємств з ознаками фіктивності, за допомогою кіберзлочинів та віртуальних активів. На основі наведених типових способів злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, побудовано модель механізму злочинного діяння, зміст дій і функцій учасників ОЗУ, механізм утворення слідів та в результаті визначено алгоритм дій слідчого під час розслідування даних кримінальних правопорушень.

Розроблено рекомендації щодо удосконалення українського законодавства, зокрема КК України запропоновано доповнити статтею «Про незаконне використання віртуальних активів» (в Розділу VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності») для розслідування кримінальних правопорушень про розкрадання криптоактивів, та за допомогою їх легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, для можливості їх арешту тощо. У податковому кодексі Україні рекомендовано

пов'язати поняття «віртуальні гроші» та майно, щоб діяв механізм оподаткування.

Охарактеризовано учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності. Запропоновано їх класифікувати за статусом у сфері господарської діяльності: керівники підприємств, установ, організацій (ст. 175 КК України); особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); засновники юридичної особи (ст. 205¹ КК України); службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Окремо охарактеризовано особистість лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що лідер виконує такі функції: організаторську; інформаційну; стратегічну; нормативно-ціннісну; дисциплінарну. Встановлено що лідери ОЗУ у сфері господарської діяльності набули нових форм організації кримінальних правопорушень.

Третій розділ складається з чотирьох підрозділів, визначає основи методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, значною мірою залежить від належної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Слідчий повинен використовувати всі форми взаємодії, передбачені законом та відомчими нормативними актами.

Аргументовано, що досудове розслідування злочинів, які вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, починається після отримання кримінально-значущої інформації трьома способами:

- одержання первинної інформації в результаті взаємодії з оперативними підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НП

України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національним антикорупційним бюро України тощо;

- одержання інформації про вчинений злочин ОЗУ у сфері господарської діяльності з офіційних джерел у результаті: документальної перевірки співробітниками територіальної податкової адміністрації суб'єкта господарської діяльності; заяв чи повідомлень посадових осіб підприємств тощо;

- отримання інформації в результаті розслідування інших злочинів (кіберзлочинів, проти довкілля тощо).

Розглянуто слідчі ситуації, версії та особливості планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Встановлено три типових слідчих ситуації, які найчастіше виникають під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Сприятлива слідча ситуація: затримано учасників ОЗУ на місці вчинення кримінального правопорушення або відразу після цього «за гарячими слідами», один із учасників ОЗУ бажає співпрацювати зі слідством та ініціює укладення з правоохоронним органом угоди. Несприятлива слідча ситуація: виявлено ознаки злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності, підозрювані особи не встановлені. Специфічна слідча ситуація: злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності пов'язані з кіберзлочинами, зокрема використанням віртуальних активів та інтелектуального піратства тощо.

Охарактеризовано типові слідчі версії. Зазначено, що розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності відповідно до характеру події, що відбулася, передбачає такі типові версії де кримінальні правопорушення можуть бути пов'язані: з розрахунково-кредитною, банківською сферою; з несанкціонованим використанням коштів із державного бюджету; з легалізацією злочинних доходів шляхом

використання податкової системи, віртуальних активів; з підкупом високопосадовців; із зовнішньоекономічною діяльністю.

Доведено, що версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями, що обумовлює зміст планування розслідування. Під час планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме на початковому етапі розслідування, особливе місце відведено прогнозуванню на основі інформаційного забезпечення. Його основною функцією є розкриття злочинних дій ОЗУ, виявлення основних ознак злочинів у сфері господарської діяльності та правильне визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукові) дій.

Узагальнено, що слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження та оцінки доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Надано рекомендації проведення типових слідчих (розшукових) дій, які слід застосовувати під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Запропоновано порядок дій слідчого на підготовчому, робочому та завершальному етапах проведення огляду місця події; розроблено методичні рекомендації проведення допиту, зокрема наведено перелік запитань під час допиту особи (учасника ОЗУ), окремо надано перелік питань під час допиту лідера ОЗУ (організатора); визначено процесуальний порядок проведення обшуку, зазначено об'єкти пошуку і тактику його проведення.

Розкрито особливості застосування негласних слідчих (розшукових) дій, в ході розслідування латентних злочинів. Зазначено, що під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, НС(Р)Д можуть бути проведеними тільки за умови розслідування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема тих що мають латентний характер. Встановлено, що ефективними і доказово

значимими стануть такі НС(Р)Д, як: зняття інформації з електронних інформаційних систем (контроль за криптовалютними біржами, яку використовують злочинці); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів; накладення арешту на кореспонденцію; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Розроблено рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Відповідно до сучасних реалій, запропоновано напрями застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, до яких віднесено: знання в галузі інформатики, щодо дослідження закономірностей виникнення електронних слідів; практичних прийомів і методів, фіксації й вилучення різних електронних слідів; техніко-криміналістичне і тактико-криміналістичне забезпечення огляду комп'ютерної техніки, вилучення електронних документів; удосконалення методики експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, а також експертизи телекомунікаційних систем і засобів, у межах яких шляхом дослідження електронних слідів вирішується широке коло діагностичних й ідентифікаційних завдань.

Звернено увагу на те, що крім залучення спеціалістів під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слідчий теж має володіти певним рівнем знань щодо нових способів вчинення даних кримінальних правопорушень (як здійснюється виведення коштів за допомогою віртуальних активів, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо).

Розроблена сучасна теоретико-методологічна основа розслідування злочинів, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, відповідає сучасним реаліям та відображає теоретичний і прикладний аспекти, є елементом системи криміналістики та має відносну самостійність (свій об'єкт, предмет, цілі та завдання).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення, висновки, рекомендації впроваджені та використовуються у *науково-дослідній сфері* – у ході подальшого дослідження і вирішення проблем, пов'язаних із розслідуванням ОЗУ у сфері господарської діяльності; у сфері *практичної діяльності* – для надання методичних рекомендацій правоохоронним органам, які здійснюють боротьбу з ОЗУ у сфері господарської діяльності; *освітньому процесі* – для підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Криміналістика: фінансові розслідування», «Спеціальні знання в кримінальному провадженні», «Розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування».

Висновки зроблені на основі вивчення теоретико-методологічних основ криміналістичної методики розслідування злочинів з урахуванням новітніх досягнень правової науки, визначенням проблемних процесуальних, криміналістичних та організаційних питань. Надано сучасні методичні рекомендації розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. У результаті дисертаційного дослідження вирішено конкретні наукові завдання, які є важливими для практичної діяльності правоохоронних органів.

Основні наукові результати дисертації викладені у 10 наукових публікаціях, серед яких п'ять статей, опубліковані в юридичних фахових виданнях України та п'ять тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Ключові слова: організоване злочинне угруповання, господарська діяльність, криміналістична характеристика, криміналістична класифікація, слідча ситуація, слідча версія, планування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, спеціальні знання, експертиза.

SUMMARY

Pashinska I.V. Theoretical and methodological foundations of the investigation of organized crime in the sphere of economic activity. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081–Law. – Kharkiv University of Internal Affairs. Kharkiv.

The thesis examines the theoretical and methodological foundations of the investigation of crimes committed by organized criminal groups in the field of economic activity. It has been established that organized criminal group (organized groups, criminal organizations) use a wide range of modern digital technologies and virtual assets in the field of economic activity, with the help of which criminals: hide real income, as well as the income and profits of their enterprises by withdrawing assets into cryptocurrency; creation of illegal capital export using Internet platforms (casinos, lotto, etc.); receive shadow incomes by covertly withdrawing from circulation the difference between official and real prices for goods and services; subordinate international and national cryptocurrency exchanges, exchange offices, etc.

One of the urgent directions of increasing the effectiveness of the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity with the use of virtual assets, computer information and electronic (digital) technologies is the development of a separate forensic methodology that, in accordance with modern realities, would reflect theoretical and applied aspects, became an element of the forensics system, had relative independence, its own object, subject, goals and tasks. The need to improve the existing system of forensic methods and develop a separate method of investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity is due to the insufficient level of disclosure and investigation of these criminal offenses, as evidenced by official statistical data.

The purpose of the dissertation work is to determine the theoretical and methodological foundations of the formation and development of the main provisions of the forensic methodology for the investigation of crimes committed by organized criminal groups in the field of economic activity.

The methods of scientific research include a complex combination of general scientific and special methods used by legal science and make up the theoretical and methodological basis of the research.

The scientific novelty of the results lies in the fact that this work is one of the first systematic studies of the theoretical and practical foundations of the formation and implementation of forensic methods of investigating crimes committed by organized criminal groups in the field of economic activity. On the basis of the conducted research, an improved structure of the forensic method of investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity is proposed, new methods of their commission are determined. Taking into account the modern trends of organized criminal activity, recommendations have been developed regarding the use of special knowledge necessary for the investigation of these crimes.

The first section of the dissertation consists of three subsections, which consider the theoretical foundations of the formation of the methodology of the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity.

On the basis of the analysis of the opinions of scientists and investigative practice, three general categories of organized criminal group technologies in the field of economic activity are distinguished, namely: a) "economic embezzlement", which consists in the commission of self-interested encroachments aimed at taking possession by official and materially responsible subjects of entrepreneurial activity state or communal property, budget funds, etc.; b) criminal offenses of the organized criminal group of a corruption orientation, which include various abuses of officials in the field of economic activity; c) criminal offenses committed by organized criminal group, related to violations of legislation in the field of

economic activity.

The state and trends in the functioning of organized criminal groups in independent Ukraine were analyzed in three periods: 1992-2002 pp., 2003-2013 and 2014-2022. It was established that in the period from 2014 to 2022 there was a tendency to decrease the number of detected crimes, that are committed by organized criminal groups in the field of economic activity. Activities related to the disclosure of the specified crimes in 2020–2023 were analyzed separately. Since in these years, new law enforcement agencies, such as the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Bureau of Economic Security of Ukraine, etc., occupy a special place in the fight against organized criminal group in the field of economic activity. It was established that in the period from 01.01.2023 to 01.06.2023, 1,629 criminal proceedings in the field of economic activity were registered, however, only 42 with signs of organized criminal group, none of them has yet been sent to court with an indictment. It has been proven that in modern conditions, the main trends in the functioning of criminal groups in the sphere of economic activity in Ukraine are: expansion of their spheres of activity; its penetration into the spheres of politics, economy, state power and management, law enforcement and judicial bodies, etc.

The theoretical prerequisites for the formation of the methodology for the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity have been determined. It is argued that separate methods of investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity must be formed taking into account their criminal-legal classification. At the same time, attention is focused on those categories of economic crimes that have the qualifying feature in the provisions of the articles of the Criminal Code of Ukraine as «committed by a prior conspiracy by a group of persons, organized by a group or on a particularly large scale, or during a state of emergency or martial law».

The forensic classification of crimes in the field of economic activity was studied. It has been established that the criminalistic classification is the basis for

the construction of separate methods of investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity. Attention is paid to the criminal law criteria for the classification of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity, which are divided into six groups: according to the characteristics of the subject (organized criminal group) of committing a crime in the field of economic activity; according to the object of the criminal offense of organized criminal group; on the objective side of the crime committed by organized criminal group in the field of economic activity; on the subjective side of the crime committed by organized criminal group in the field of economic activity; according to the circumstances of the commission of the crime of organized criminal group in the sphere of economic activity; according to the trace pattern of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity.

Taking into account the criminal law criteria for the classification of crimes committed by organized criminal group in the sphere of economic activity, it is proposed to classify them according to the actions for which responsibility is provided by the articles of the Criminal Code of Ukraine contained in Chapter VII and divide them into groups: criminal offenses committed by organized criminal group in the field of financial activity, in particular, the budgetary sphere; criminal offenses committed by organized criminal group exclusively in the field of economic activity. Common features of offenses are defined within each group, which enables law enforcement agencies to develop a typical model for investigating these criminal offenses.

The second section consists of three subdivisions in which the theoretical model of the forensic characteristics of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity is defined. It was established that the forensic characteristics of organized criminal group in the field of economic activity should be based on the main features of a criminal offense, which include: the method of the crime; place and setting; the time of the crime; tools and means; object of encroachment; the identity of the criminal; traces of a crime (in a broad

sense).

It is noted that the central element of the forensic characteristics of these crimes are the methods of committing such criminal offenses and the identity of criminals who are members of organized criminal groups.

Modern ways of committing crimes of organized criminal group in the sphere of economic activity are revealed. It has been proven that they have become sophisticated and are becoming one of the most dangerous factors complicating the current situation in Ukraine. It is noted that the most typical methods of crimes that used organized criminal group in the field of economic activity are divided according to the directions: embezzlement of state assets and assets of economic entities of the state sector of the economy; embezzlement of funds from banking institutions; laundering of criminal proceeds in the insurance market, in the field of foreign economic activity, in the securities market, through "conversion" centers and with the help of companies with signs of fictitiousness, with the help of cybercrimes and virtual assets. On the basis of the given typical methods of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity, a model of the mechanism of criminal activity, the content of actions and functions of organized criminal group participants, the mechanism of formation of traces, and as a result, the algorithm of actions of the investigator during the investigation of these criminal offenses was determined.

Recommendations have been developed to improve Ukrainian legislation, in particular, the Criminal Code of Ukraine is proposed to be supplemented with an article "On Illegal Use of Virtual Assets" (in Chapter VII "Criminal Offenses in the Sphere of Economic Activity") for the investigation of criminal offenses of theft of crypto-assets, and with their help legalization of income received by criminals way, for the possibility of their arrest, etc. In the Tax Code of Ukraine, it is recommended to link the concepts of "virtual money" and property in order for the taxation mechanism to work.

The members of organized criminal groups in the field of economic activity are characterized. It is proposed to classify them according to their status in the

field of economic activity: managers of enterprises, institutions, organizations (Article 175 of the Criminal Code of Ukraine); persons to whom property is entrusted or in whose custody, officials (Article 191 of the Criminal Code of Ukraine); founders of a legal entity (Article 2051 of the Criminal Code of Ukraine); officials (Articles 210, 211, 364-368 of the Criminal Code of Ukraine) owners, founders, officials of the subject of economic activity, persons engaged in entrepreneurial activities, officials in the field of banking, insurance market, financial system, etc. (Articles 218-222 of the Criminal Code of Ukraine).

The personality of the leader of organized criminal groups in the field of economic activity is separately characterized. It is noted that the leader performs the following functions: organizational; informative; strategic; regulatory and value; disciplinary. It was established that the leaders of organized criminal group in the field of economic activity acquired new forms of organization of criminal offenses.

The third section consists of four subsections, defines the basics of the methodology of the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity. It is noted that the initial stage of the investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity largely depends on the proper interaction of investigators and operative units of law enforcement agencies. The investigator must use all forms of interaction provided for by law and departmental regulations.

It is argued that the pre-trial investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity begins after receiving criminally significant information in three ways:

- obtaining primary information as a result of interaction with operational divisions of the Department of Strategic Investigations of the National Security Service of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Bureau of Economic Security of Ukraine, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, etc.;
- receiving information about the committed crime of organized criminal group in the field of economic activity from official sources as a result of:

documentary verification by employees of the territorial tax administration of the subject of economic activity; statements or messages of officials of enterprises, etc.;

- obtaining information as a result of the investigation of other crimes (cybercrimes, against the environment, etc.).

Investigative situations, versions and peculiarities of planning of investigations of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity are considered.

Three typical investigative situations have been established that most often arise during the investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity. Favorable investigative situation: organized criminal group members are detained at the scene of a criminal offense or immediately after "in hot pursuit", one of the organized criminal group members wants to cooperate with the investigation and initiates the conclusion of an agreement with the law enforcement agency. Unfavorable investigative situation: signs of a crime committed by organized criminal group in the field of economic activity were revealed, the suspects have not been identified. Specific investigative situation: crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity are related to cybercrimes, in particular, the use of virtual assets and intellectual piracy, etc.

Typical investigative versions are characterized. It is noted that the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity, in accordance with the nature of the event that took place, provides for the following typical versions where criminal offenses may be connected: with the settlement and credit, banking sphere; with unauthorized use of funds from the state budget; with the legalization of criminal income through the use of the tax system, virtual assets; with bribery of high-ranking officials; with foreign economic activity.

It is proved that the versions are closely related to investigative situations, which determines the content of investigation planning. During the planning of the

investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity, namely at the initial stage of the investigation, a special place is given to forecasting based on information support. Its main function is the disclosure of criminal activities of the organized criminal group, the identification of the main signs of crimes in the field of economic activity, and the correct determination of the sequence of investigative (search) and covert investigative (search) actions.

In general, investigative (search) actions and undercover investigative (search) actions are defined as a type of procedural actions carried out for the purpose of collecting, checking, researching and evaluating evidence by an authorized official in accordance with the requirements of criminal procedural legislation. Recommendations for conducting typical investigative (research) actions, which should be used during the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity, are provided. The procedure for the investigator's actions at the preparatory, working and final stages of the inspection of the scene of the incident is proposed; methodical recommendations for interrogation have been developed, in particular, a list of questions during the interrogation of a person (participant of organized criminal group) is given, a list of questions during the interrogation of the leader of organized criminal group (organizer) is provided separately; the procedural procedure for conducting the search is determined, the objects of the search and the tactics of its conduct are indicated.

The features of the use of covert investigative (detective) actions during the investigation of latent crimes are revealed. It is noted that during the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity, emergency investigations can be conducted only under the condition of investigating serious and especially serious criminal offenses, in particular those of a latent nature. It has been established that such secret investigative (research) actions will become effective and evidentially significant, such as: removing information from electronic information systems (control over cryptocurrency

exchanges used by criminals); research of information obtained when using technical means; seizure of correspondence; examination of publicly inaccessible places, housing or other property of a person.

Recommendations on the use of special knowledge during the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity have been developed. In accordance with modern realities, the areas of application of special knowledge during the investigation of crimes committed by organized criminal group in the field of economic activity are proposed, which include: knowledge in the field of informatics, regarding the study of the patterns of occurrence of electronic traces; practical techniques and methods, fixation and extraction of various electronic traces; technical-forensic and tactical-forensic support for the review of computer equipment, seizure of electronic documents; improvement of the methodology of examination of computer equipment and software products, as well as examination of telecommunication systems and means, within which a wide range of diagnostic and identification tasks are solved through the study of electronic traces.

Attention is drawn to the fact that, in addition to the involvement of specialists during the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity, the investigator must also possess a certain level of knowledge regarding new ways of committing these criminal offenses (how funds are withdrawn using virtual assets, modern information and communication technologies, etc.).

The developed modern theoretical and methodological basis for the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity corresponds to modern realities and reflects theoretical and applied aspects, is an element of the forensics system and has relative independence (its object, subject, goals and tasks).

The practical significance of the obtained results is that the provisions, conclusions, and recommendations formulated and outlined in the work are implemented and used in the scientific research field - in the course of further

research and solving problems related to the investigation of organized criminal group in the field of economic activity; in the field of practical activity - to provide methodical recommendations to law enforcement agencies that fight against in the field of economic activity; educational process - for the preparation and conducting of lectures, seminars and practical classes in the educational disciplines "Criminal process", "Forensics", "Forensics: financial investigations", "Special knowledge in criminal proceedings", "Investigation of organized criminal activity in the field of taxation". The conclusions are made on the basis of the study of the theoretical and methodological foundations of the forensic method of crime investigation, taking into account the latest achievements of legal science, the definition of problematic procedural, forensic and organizational issues. Modern methodological recommendations for the investigation of crimes committed by the organized criminal group in the field of economic activity are provided. As a result of the dissertation research, specific scientific tasks were solved, which are important for the practical activity of law enforcement agencies. The main scientific results of the dissertation are presented in 10 scientific publications, including five articles published in specialized legal publications of Ukraine and five theses of reports published in collections of materials of scientific and practical conferences.

Key words: organized criminal group, economic activity, forensic characteristics, forensic classification, investigative situation, investigative version, planning, investigative (detective) actions, covert investigative (detective) actions, operational investigative activity, special knowledge, expertise.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пашинська І.В. Значення криміналістичної характеристики при розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері економіки. *Науковий журнал «Митна безпека»*. Випуск №4, 2021. с. 61-66.
2. Пашинська І.В., Жердєв В.К. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів. *Прикарпатський юридичний вісник*. №3/2022. С. 61-72.
3. Пашинська І.В. Розроблення нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. №6-2022. С. 293-296.
4. Калганова О.А., Пашинська І.В. Критерії ефективності криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 647-649.
5. Пашинська І.В. Системоутворюючі ознаки організованої злочинності у сфері економіки, як співвідношення між групами та видами кримінальних правопорушень. *Прикарпатський юридичний вісник*. №6/2022. С. 203-207.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Pashynska I.V. The Concept of Organized Crime in Criminal Procedure. Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті: матеріали ІХ всеукраїнської наукової конференції. Харків, 2020. С. 168-173.
7. Пашинська І.В. Стан наукового дослідження організованої злочинності у сфері економіки. «Світ наукових досліджень. Випуск 13»:

матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 25-26 жовтня 2022 р.). С. 138-141.

8. Пашинська І.В. Актуальні питання побудови окремої системи криміналістичної класифікації організованої злочинності у сфері економіки. *Шістдесят дев'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної наукової інтернетконференції*, (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 28-29 жовтня 2022 р.). С. 38-40.

9. Пашинська І.В. Організаційно-тактичні особливості розслідування організованої злочинності у сфері економіки. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 47): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції*, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 8-9 лютого 2023 р.). С.80-83.

10. Pashynska I.V. Classification method of knowledge organized crime in the sphere of business activities. *The 47 st International scientific and practical conference «Science and Education»* (27 – 28 February, 2023) Nika Publishing, Liverpool, Great Britain. 2023. P. 127-130.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	26
ВСТУП.....	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ОЗУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	38
1.1. Організована злочинність у сфері господарської діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження, її стан, тенденції та етапи формування в Україні.....	38
1.2. Теоретичні передумови формування методики розслідування злочинів, учинених ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	57
1.3. Криміналістична класифікація злочинів, учинених ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	74
Висновки до розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	95
2.1. Теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів у сфері господарської діяльності.....	95
2.2. Сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	114
2.3. Характеристика учасників ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	134
Висновки до розділу 2.....	148
РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ОЗУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	151
3.1. Початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	151
3.2. Слідчі ситуації, версії та планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	164

3.3. Особливості проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.....	188
3.4. Використання спеціальних знань в процесі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.....	207
Висновки до розділу 3.....	224
ВИСНОВКИ.....	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	237
ДОДАТКИ.....	257

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ОЗ	Організована злочинність
ОЗУ	Організоване злочинне угруповання
ОЗГ	Організована злочинна група
ЗО	Злочинна організація
ККУ	Кримінальний кодекс України
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України
СБУ	Служба безпеки України
НПУ	Національна поліція України
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
НСРД	Негласні слідчі (розшукові) дії
БЕБ	Бюро економічної безпеки
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Організовані злочинні угруповання в сучасній Україні є одним із найнебезпечніших соціальних явищ, що становлять серйозну загрозу безпеці держави і суспільства. Вона проникла у всі сфери життєдіяльності країни, охопила цілі галузі та регіони, завдаючи колосальної економічної шкоди. У сучасних умовах збільшуються тенденції зростання ОЗУ з сферою господарської діяльності. При цьому підвищена суспільна небезпека цього соціального явища, крім інших факторів, полягає в тому, що на відміну від звичайної злочинності, злочини що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності пов'язані: із застосуванням нанотехнологій і віртуальних активів, за допомогою яких злочинці здійснюють приховування реальних доходів, а також доходів та прибутків їх підприємств шляхом виведення активів у криптовалюту; створенням нелегального експорту капіталів за допомогою Інтернет-платформ (казино, лото тощо); одержанням тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги; підпорядкуванням міжнародних і національних криптовалютних бірж, обмінних пунктів тощо. Вчені, експерти міжнародних організацій визначають ці процеси, як серйозну загрозу для держави та окремої категорії осіб зайнятих у сфері господарської діяльності.

Статистичні дані, матеріали кримінальних проваджень вказують, що окремі форми ОЗУ у сфері господарської діяльності посилюються корупцією. Щоб протидіяти даному негативному соціальному явищу, законодавець вже впровадив декілька нормативних документів, зокрема: Стратегію національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020 [150]; Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України

від 11 серпня 2021 року № 347/2021 [152]; Стратегію боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Кабінетом Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р [151] тощо, однак тільки правових засобів боротьби із даними кримінальними правопорушеннями недостатньо. Важливим завданням у протидії ОЗУ у сфері господарської діяльності є активізація наукового і методичного забезпечення, зростання якісного рівня діяльності органів кримінальної юстиції.

Одним з актуальних напрямів підвищення ефективності розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, є формування криміналістичної методики, в завдання якої покладено розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки в процесі розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

Підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці вчених, які досліджували питання криміналістичної методики розслідування злочинів, зокрема вчинених організованими злочинними угрупованнями, а саме: Л.І. Аркуши, О.М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н.С. Карпова, О.А. Калганової, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В.П. Корж, М. В. Корнієнко, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Маляррової, Г.А. Матусовського, Д. Й. Никифорчука, В. Л. Ортинського, А. М. Падалки, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтевського, С. В. Слінька, Р. Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, М. Г. Щербаковського, О. О. Юхна та багатьох інших.

Не зменшуючи ролі та значущості результатів праці учених, необхідно визнати, що в Україні на сьогодні недостатньо сучасних спеціальних комплексних криміналістичних досліджень з питань розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. З огляду на це удосконалення існуючих та розроблення нових криміналістичних методик

розслідування даних кримінальних правопорушень обумовлюють вибір теми дисертації та її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 №392/2020, пунктів 1.4, 2.3, 3.1, 4.5, 5.5 Основних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2021-2024 роки, ухвалених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 28.08.2021 (протокол №7, із наступними змінами і доповненнями).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні теоретико-методологічних засад формування та основних напрямів реалізації криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності. Для вирішення цих питань було поставлено такі задачі:

- розглянути організовану злочинність у сфері господарської діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження, її стан, тенденції та етапи формування в Україні;
- визначити теоретичні передумови формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності;
- на підставі аналізу праць науковців, чинного законодавства і узагальнення судово-слідчої практики запропонувати криміналістичну класифікацію злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності;
- дослідити теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів у сфері господарської діяльності;
- розкрити сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності;
- охарактеризувати учасників організованих злочинних угруповань у

сфері господарської діяльності;

- проаналізувати початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності;
- визначити слідчі ситуації, версії та особливості планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності;
- узагальнити практику проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- розробити рекомендації з використання спеціальних знань в ході розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають в процесі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Методи дослідження. Основою дослідження є комплексне використання сукупності методів і прийомів наукового пізнання, що дозволило здійснювати системний аналіз діяльності з розкриття та розслідування організованого злочинного угруповання у сфері господарської діяльності. З урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження використовувалися такі методи: *діалектичний метод* – застосовано для проведення повного і всебічного дослідження теоретичних основ формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (розділ 1); *теоретичного аналізу та синтезу* (індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстрагування, класифікація) – використані у ході дослідження й узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, аналітичних матеріалів, актів документальних перевірок, літературних джерел, точок зору авторів з окремих питань, що входять до

предмета дослідження (підрозділи 1.2, 2.1, 2.3); *класифікації, групування, системно-структурний метод* – використані для визначення структурних елементів запропонованої криміналістичної методики та класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (підрозділ 1.2 та 1.3); *статистичний* – для з'ясування стану і тенденції формування організованих злочинних формувань в незалежній Україні (підрозділи 1.1.); *соціологічні методи (опитування, анкетування) та метод документального аналізу* – для з'ясування типових слідчих ситуацій, версій, особливостей проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, необхідності використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (підрозділи 3.2, 3.3, 3.4); *історико-правовий метод* – використовувався у процесі дослідження криміналістичних теорій, концепцій, поглядів учених-криміналістів на проблеми формування криміналістичних методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, а також наукових поглядів на криміналістичну класифікацію злочинів, становлення теорії криміналістичної характеристики (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3).

Емпіричну базу дослідження складають результати анкетування працівників оперативних та слідчих підрозділів Національної поліції України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, судових органів, кримінальні провадження тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших системних досліджень теоретичних і практичних основ формування і реалізації криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності. У результаті проведеного дослідження сформульована та запропонована низка нових наукових положень і висновків запропонованих особисто здобувачем.

Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його новизну і визначають внесок автора у розроблення зазначеної проблематики, є такі положення, висновки та пропозиції, зокрема:

вперше:

- визначено стан і тенденції формування організованих злочинних угруповань за тридцять років незалежної України за трьома періодами: 1992 – 2002 рр., 2003 – 2013 рр. та 2014–2022 рр., а також статистична звітність за результатами протидії організований злочинності підрозділами Національної поліції України, Служби Безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки в період 2020–2023 років. Встановлена тенденція зменшення кількості виявлених злочинів ;

- запропоновано теоретико-методологічну модель формування типової криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері господарської діяльності та надано її структурні елементи, а також визначено в сучасних умовах напрями формування окремих криміналістичних методик у сфері господарської діяльності;

- встановлено сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності та розроблено їх схеми. До таких способів віднесено: відмивання злочинних доходів за допомогою цифрових технологій та віртуальних активів тощо. Злочинці на віртуальних валютах створюють платіжні продукти та послуги для відмивання грошей і фінансування протиправної діяльності в значних обсягах. Ця технологія дозволяє здійснювати анонімні перекази коштів у міжнародному масштабі. Більшість правоохоронних органів мало обізнані новими можливостями віртуальних активів, що надає злочинцям ще більше переваг для її використання;

- розроблено рекомендації щодо застосування спеціальних знань

під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Відповідно до сучасних реалій, запропоновано різні форми застосування спеціальних знань, які необхідні під час розслідування аналізованих злочинів: використання спеціальних знань слідчим, консультації обізнаних осіб, призначення ревізій, участь спеціалістів у підготовці та проведенні тактичних операцій, гласних і негласних слідчих (розшукових) діях, проведення судових експертиз.

удосконалено:

– розуміння сучасної організованої злочинності у сфері господарської діяльності, під яким автор вважає негативне соціальне явище, яке оволоділо всіма сучасними методами вчинення кримінальних правопорушень, до яких зокрема віднесено виведення активів у криптовалюту; створення нелегального експорту капіталів за допомогою Інтернет-платформ, кіберпростору, зокрема під час воєнного стану розроблено механізм використання інвестицій закордонних партнерів, з легалізацією їх на спеціальні закордонні рахунки. З огляду на такі особливості визначено, що в криміналістичному аспекті сутністю «організованої злочинності» є організована злочинна діяльність, здійснювана організованими злочинними угрупованнями. Поняття ж організованої злочинності скоріше необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

- наукові підходи до формування криміналістичної класифікації злочинів у сфері господарської діяльності. Зазначено, що криміналістична класифікація є підґрунтям для побудови окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Досліджено кримінально-правові та криміналістичні підходи до класифікації злочинів у сфері господарської діяльності. Запропоновано за кримінально-правовими ознаками вказані злочини класифікувати за діями, відповідальність за які передбачена статтями КК України, що містяться у розділі VII та поділити їх на групи: кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері фінансової діяльності, зокрема бюджетної сфери; кримінальні

правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно у сфері господарської діяльності. В межах кожної групи визначені спільні ознаки правопорушень, що надає можливість правоохоронним органам напрацювати типову модель розслідування даних кримінальних правопорушень.

дістали подальшого розвитку:

- класифікація учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності. Запропоновано учасників ОЗУ класифікувати за їх статусом у сфері господарської діяльності: керівники підприємств, установ, організацій (ст. 175 КК України); особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); засновники юридичної особи (ст. 2051 КК України); службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України). Окремо охарактеризовано лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності;

- особливості проведення початкового етапу розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що розслідування таких кримінальних правопорушень значною мірою залежить від належної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Аргументовано, що досудове розслідування злочинів, які вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, починається після отримання кримінально-значущої інформації трьома способами: одержання первинної інформації в результаті взаємодії з оперативними підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НП України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національним антикорупційним бюро України тощо; одержання інформації про вчинений злочин ОЗУ у сфері господарської діяльності з офіційних джерел у результаті: документальної перевірки співробітниками територіальної податкової адміністрації суб'єкта господарської діяльності; заяв чи

повідомлень посадових осіб підприємств тощо; отримання інформації в результаті розслідування інших злочинів (кіберзлочинів, проти довкілля тощо);

– слідчі ситуації, версії та планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Напрями застосування ситуаційного підходу при розслідуванні кримінальних правопорушень, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Розглянуто три типових слідчих ситуації, які найчастіше виникають під час розслідування даних злочинів: сприятлива, несприятлива, специфічна. Виділено типові версії, зокрема доведено, що версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями, що обумовлює планування розслідування;

– рекомендації щодо застосування слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Аргументовано, що найбільш дієвими слідчими (розшуковими) діями під час розслідування даних кримінальних правопорушень, визначено: огляд місця події, допит, обшук. Надано рекомендації проведення основних слідчих (розшукових) дій. Встановлено, що під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, НС(Р)Д можуть бути проведеними тільки за умови розслідування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема тих що мають латентний характер. Аргументовано, що ефективними і доказово значимими стануть такі НС(Р)Д, як: зняття інформації з електронних інформаційних систем (контроль за криптовалютними біржами, яку використовують злочинці); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів; накладення арешту на кореспонденцію; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані за результатами дослідження положення і висновки використовуються у:

практичній діяльності – для органів кримінальної юстиції та механізму реалізації їх процесуальних повноважень на стадії досудового розслідування та судового розгляду щодо розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (акт впровадження Національної поліції України від 22 лютого 2023 року (Додаток Б));

освітньому процесі – для підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Криміналістика: фінансові розслідування», «Спеціальні знання в кримінальному провадженні», «Розслідування організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування» (акт впровадження Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» від 17 лютого 2023 року (Додаток А); акт впровадження Державного податкового університету від 24 лютого 2023 року (Додаток В)).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки й практичні рекомендації, викладені у дослідженні, обговорювалися на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ.

Результати дослідження були оприлюднені в матеріалах 5 міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у XXI столітті» (м. Харків, 2020 р.); «Світ наукових досліджень. Випуск 13» (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 2022 р.); «Шістдесят дев'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки» (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 2022 р.); «Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції. Випуск 44» (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 7 – 8 лютого 2023 р.); «*The 47 st International scientific and practical conference «Science and Education»* (Liverpool, Great Britain, 27 – 28 February, 2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень. У співавторстві опубліковано: О. А. Калганова, І. В. Пашинська Критерії ефективності криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 647–649 (дисертантом узагальнено ефективність використання криміналістичної характеристики під час розслідування організованої злочинності у сфері економіки). У тезах доповіді І. В. Пашинської «Стан наукового дослідження організованої злочинності у сфері економіки» і «Актуальні питання побудови окремої системи криміналістичної класифікації організованої злочинності у сфері економіки» автором самостійно здійснено аналіз поглядів науковців та статистичних даних, які свідчать стан розслідування злочинів, що вчиняються організованим злочинним угрупованням у сфері господарської діяльності.

Ідеї та розробки, що належать автору, разом з яким були опубліковані наукові доповіді, в дисертації не використовувалися. Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які обов'язково зроблено посилання.

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертаційному дослідженні, відображено в 10 наукових публікаціях, серед яких 5 наукових статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та 5 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 297 сторінки, з них основний текст – 224 сторінок, список використаних джерел – 20 сторінок та додатків на 15 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОЗУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Організована злочинність у сфері господарської діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження, її стан, тенденції та етапи формування в Україні.

Організована злочинність є суттєвим чинником посилення соціальної напруженості та дестабілізації суспільних відносин, виникнення деформації у сфері господарювання, уповільнення темпів економічного розвитку держави. Організована злочинність склалася об'єктивно на ґрунті серйозних соціально-економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових та інших проблем, що виникають у суспільстві. Це не просто новий вид злочинності, а особливе суспільно-негативне явище, тісно пов'язане з тіньовою економікою і корупцією. Організованій злочинності сприяють глобальні соціально-економічні процеси: урбанізація, міждержавна та міжрегіональна міграція, формування світового інформаційно-культурного простору. Суттєвим чинником організованої злочинності є політична нестабільність у суспільстві.

Нинішній стан криміногенної ситуації в державі свідчить про необхідність удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, які зумовлюють організовану злочинність у сфері господарської діяльності. Тому підвищення ефективності боротьби з нею є одним із найважливіших завдань, що впливає з оцінки сучасної кримінальної ситуації в країні.

На думку науковців[69, с.301; 41], організована злочинність у сфері господарської діяльності, маючи корупційне підживлення, реально загрожує національній безпеці України, впливає практично на всі сфери суспільного

життя – соціальну, правову, політичну і т. ін. Сучасні організовані злочинні угруповання (далі ОЗУ) мають транснаціональний характер. Створюються транснаціональні компанії, які зайняті злочинним бізнесом у різних галузях господарської діяльності. Будучи пов'язаними з незаконними операціями з переміщення через державні кордони матеріальних і нематеріальних засобів, які приносять істотну економічну вигоду ОЗУ, використовуючи сприятливу ринкову кон'юнктуру інших держав, значні розходження в системах кримінального правосуддя різних країн, сучасні комунікаційні технології, банківські системи електронних розрахунків, проникають в легальну економіку інших країн за допомогою корупції й насильства.

У науковій літературі висловлюється думка багатьох науковців, що «проблема існування та поширення транснаціональної злочинності у вигляді тіньової протиправної діяльності злочинних організацій є однією із найсерйозніших загроз сучасності. Наголошується, що сучасне наукова спільнота відображає прагнення чітко встановити та конкретизувати існуючі методи боротьби з транснаціональною злочинністю та впровадити їх відповідну класифікацію. Зазначається, що як вітчизняні, так і зарубіжні вчені в галузі права класифікують методи боротьби з транснаціональною злочинністю за набором різних критеріїв та факторів. Вчені також наголошують на важливості активізації ефективного міжнародного співробітництва у цій галузі» [189, с. 291–304].

Протидія організованій злочинній діяльності вимагає чіткого позначення поняття останньої, з'ясування її структури, направленості, стану і тенденцій розвитку в економічній сфері держави. У Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» остання визначається як «сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань» [121]. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року визначає організовану злочинність як «структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено

з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду»[58].

Стосовно науки, то її внесок у розробку цієї проблематики не можна визнати задовільним, хоча останнім часом намітилися позитивні зрушення. Сучасні наукові (офіційно прийняті) визначення поняття організованої злочинності відрізняються якоюсь ефемерністю, що є наслідком пошуку оптимальних юридичних форм, які дозволяють виробити і класифікувати нову концепцію цього поняття. Цільові наукові розробки проблем боротьби з організованою злочинністю в Україні розпочалися порівняно нещодавно, хоча факт існування організованої злочинності було визнано офіційно ще на Другому з'їзді народних депутатів СРСР 1989 р. Уже відтоді було визначено два напрями розвитку організованої злочинності. Перший охоплює заборонені види діяльності («загальнокримінальні» злочини), другий – участь організованих злочинних угруповань у легальній економіці.

Дослідженню питань протидії організованої злочинної діяльності приділялася певна увага фахівцями з криміналістики, кримінального процесу та теорії оперативно-розшукової діяльності. Ці питання досліджували у наукових працях: Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, О. Ф. Долженков, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. О. Коновалова, В. П. Корж, М. В. Корнієнко, О. І. Криводід, В. В. Лисенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. К. Мельник, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Цимбалюк, В. Ю. Шепитько, Р. М. Шехавцов, Б. В. Щур та ін.

У вітчизняній науковій літературі дефініції організованої злочинності досить різноманітні. У підручниках і монографіях автори вдавалися до таких формулювань, як «елементи організованої злочинності», «особливо небезпечні прояви групової злочинності», «лідерство у злочинному середовищі», «організованість злочинних груп», «злочинні угруповання» тощо. Застосування

подібних визначень пояснювалося недостатньою теоретичною розробкою самого поняття «організована злочинність».

Аналізуючи дані визначення організованої злочинності, сформульовані в літературі [67, с.140; 26, с.46; 62, с.137; 104, с.10-13; 71, с. 3; 96, с. 135 та ін.], можна відзначити, що практично в кожному з них тією чи іншою мірою, прямо чи побічно вказується на неможливість її існування без стійких, високо організованих злочинних співтовариств, що сформувалися для здійснення постійної злочинної діяльності у вигляді промислу з метою наживи. Тому, на нашу думку, в криміналістичному аспекті сутністю організованої злочинності є організована злочинна діяльність, здійснювана організованими злочинними угрупованнями. Виходячи з цього, слід вважати, що, об'єктом криміналістичного дослідження повинна стати саме організована злочинна діяльність. Поняття ж організованої злочинності скоріше необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

Розглядаючи сутність процесу злочинної діяльності, Н. С. Карпов та С. В. Євдокименко, цілком слушно відзначили, що «необхідно розмежовувати злочин, як одиничний (нерідко випадковий або емоційний) акт, і злочинну діяльність, як цілеспрямоване здійснення дій для забезпечення свого існування. Перше – це елемент (частка) другого – злочинної діяльності»[48, с. 14]. В. В. Тіщенко цілком справедливо відзначає, що «з криміналістичної точки зору злочинна діяльність є більш широким поняттям, ніж злочин. Вона може складатись як із низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і з сукупності діянь, що кваліфікуються по-різному, але об'єднані загальними мотивами і метою»[158, с. 104].

У цьому контексті Р. Л. Степанюк зазначає, що «у сучасній науковій літературі для позначення складної злочинної діяльності досить часто використовується термін «технологія», що включає способи, прийоми і операції, які застосовують злочинці при підготовці, вчиненні і приховуванні злочинів, забезпеченні функціонування організованих груп, злочинних

організацій, зокрема тих, що діють у сфері господарської діяльності. Разом із цим існують суперечливі думки про сутність і зміст таких технологій. Це викликає труднощі не тільки в аспекті криміналістичного дослідження певних різновидів злочинів, але й щодо формування міжвидових і комплексних криміналістичних методик»[145, с.51].

Кримінальні правопорушення, вчинені організованими злочинними угрупованнями, В.П. Корж розглядає як «сукупність дій, операцій, прийомів, методів, форм впливу, спрямованих на вибір сфери і предмета злочинного посягання, способу злочину (який, як правило, включає кілька способів самостійних складів злочину), його планування, здійснення різних підготовчих дій щодо вчинення економічного злочину, приховування його слідів, а також на забезпечення безпеки організованої злочинної діяльності та її суб'єктам за допомогою корумпованих зв'язків зі службовими особами державних органів влади і управління з метою одержання злочинних доходів та їх легалізації»[64, с. 106].

Водночас слід визнати, що в структурі діянь злочинців, спрямованих на досягнення, перш за все, мети збагачення шляхом вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, простежується тісний зв'язок між способами підготовки, вчинення або приховування основного кримінального правопорушення (наприклад, привласнення бюджетних коштів шляхом зловживання службовим становищем) і допоміжними правопорушеннями (наприклад, кіберзлочинами; службовим підробленням; фіктивним підприємництвом; незаконним виготовленням, зберіганням, збутом або транспортуванням з метою збуту підакцизних товарів; протидії законній господарській діяльності; легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом; шахрайство з фінансовими ресурсами підприємства тощо).

Однак, вбачається спірним віднесення до поняття «технологія злочину» дій, що не охоплюються його складом, зокрема, легалізацію одержаних доходів і використання корумпованих зв'язків для забезпечення безпеки

діяльності організованого угруповання. У такому разі доцільніше вести мову все ж таки про технологію діяльності організованого угруповання, а не технологію одного кримінального правопорушення. Слід вважати найбільш прийнятною точку зору вчених, котрі розглядають технологію злочинної діяльності як певну систему діянь злочинців, спрямованих на досягнення однієї мети.

Зокрема, А.Ф. Волобуєв запропонував називати злочинними технологіями збагачення (технологіями злочинної діяльності) «комплекси взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються ОЗУ з метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності. У структурі злочинної технології він виділив основний і вторинні (підпорядковані) злочини»[18, с. 48]. Наведений підхід був в цілому підтриманий українськими вченими-криміналістами і успішно застосований при розробленні окремих методик розслідування різних видів злочинів у сфері господарської діяльності, у тому числі і характерних для податкової і бюджетної сфер[27; 141].

В авторефераті докторської дисертації Л.І. Аркуша зазначає, що «поняття технології вчинення легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, поєднує у собі комплекси взаємопов'язаних господарських, посадових, «комп'ютерних» злочинів та злочинів, спрямованих проти власності, і набуває ознак системної діяльності»[4, с. 30]. У цьому визначенні заслуговує на особливу увагу ознака системності злочинних технологій. Саме взаємозв'язок між окремими компонентами (злочинами) відрізняє систему (технологію) від простої множини (сукупності).

Слід зазначити, що при визначенні технології злочинної діяльності обмежувати її виключно злочинами не зовсім вірно. Як відомо, до її структури входять не тільки прийоми й операції, що безпосередньо утворюють об'єктивну сторону того чи іншого злочину. Вона включає й інші пов'язані з ними акти поведінки. Отже, злочинна діяльність не повинна

ототожнюватись тільки з актами злочинів. Протидія злочинній діяльності потребує вивчення її як соціального явища і чинника життєдіяльності злочинності, а не тільки окремих складових її частин – злочинних актів. Це важливо не тільки для забезпечення всебічного аналізу даного явища з метою визначення конкретних і реальних заходів боротьби зі злочинністю, але й у силу того, що неповнота пізнання його природи і законів розвитку призводить до поглиблення професіоналізму злочинності, появи організованої злочинності, а головне – до різкого зниження результативності і якості боротьби зі злочинністю[49, с. 16].

У криміналістичному аспекті, під технологією злочинної діяльності вбачається можливим розуміти систему взаємопов'язаних актів поведінки, що вчиняються в межах однотипного задуму і дають можливість досягти певного результату шляхом вчинення різних за кримінально-правовою кваліфікацією кримінальних правопорушень.

Отже, диференціація технологій злочинної діяльності, які можуть бути покладені в основу розроблення окремої криміналістичної методики, потребує чіткого виокремлення певних механізмів, характерних для сучасної організованої злочинної діяльності в господарській сфері.

Як зазначає Р. Л. Степанюк, «є потреба у розмежуванні простих і складних технологій злочинної діяльності. Ця потреба визначається, перш за все, значенням вказаної категорії для формування окремої методики розслідування організованої злочинної діяльності у сфері господарської діяльності»[148, с. 548].

Таким чином сукупності, що складаються з кількох взаємопов'язаних кримінальних правопорушень, можна вважати складними технологіями злочинної діяльності. В структурі такої технології одні кримінальні правопорушення є головними, а решта – допоміжними. Технологія злочинної діяльності охоплює як діяння, що утворюють склади відповідних кримінальних правопорушень, так і пов'язані з ними акти поведінки, які спрямовані на досягнення мети, що ставлять перед собою злочинці.

Прикладами таких технологій злочинної діяльності є розкрадання у сфері господарської діяльності, при вчиненні яких дії винних осіб вміщують, як правило, крім основного кримінального правопорушення (ст.ст. 190, 191 КК України), ще і ознаки підпорядкованих – ст.ст. 205, 209, 222, 358 КК України та ін.[82].

У свою чергу, слід вважати, що простими технологіями злочинної діяльності є системи схожих за механізмом, але різних за кримінально-правовою класифікацією, кримінальних правопорушень, що вчиняються з метою досягнення певного результату. У даному випадку в межах злочинного задуму в більшості випадків вчиняється декілька кримінальних правопорушень. Але у залежності від певної ознаки складу юридична кваліфікація злочинних діянь може бути різною. Наприклад, прийняття службовою особою незаконного рішення щодо господарської операції з бюджетними коштами за наявності інших ознак може бути кваліфіковане як зловживання службовим становищем (ст. 364 КК України), якщо це питання входило до її компетенції, або як перевищення службових повноважень (ст. 365 КК України), якщо ні. Так само схожими механізмами характеризуються ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), зловживання службовим становищем (ст. 364 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) при використанні усупереч цільовому призначенню державних коштів і нецільове використання бюджетних коштів (ст. 210 КК України) і т.ін.

Виокремлення складних технологій злочинної діяльності, крім характерної для певного типу злочинних проявів сукупностей кримінальних правопорушень, дає ще одну підставу для формування окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

На підставі проведеного аналізу поглядів науковців і слідчої практики можна виокремити три загальні категорії технологій злочинної діяльності ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Першу можна умовно назвати «економічні розкрадання». Вони полягають у вчиненні службовими і матеріально-відповідальними суб'єктами підприємницької діяльності корисливих посягань, спрямованих на заволодіння державним або комунальним майном, бюджетними коштами тощо. До цієї групи відносяться:

а) шахрайства, які полягають в обманному заволодінні бюджетними коштами, іншим державним або комунальним майном з боку суб'єктів підприємницької діяльності у складі організованих груп, злочинних організацій. В ній виділяється дві підгрупи діянь: безпосередньо шахрайство, тобто обманне заволодіння (обернення на власну користь) коштів підприємства, бюджетних коштів, іншим державним або комунальним майном, а також шахрайство з фінансовими ресурсами, що полягає в обманному одержанні державної фінансової допомоги при відсутності ознак незаконної господарської діяльності.

б) привласнення, розтрата державного або комунального майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинене службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ, банків, фондів та інших суб'єктів господарювання, у складі організованих груп, злочинних організацій [116, с. 140].

До другого різновиду вважаємо доцільним віднести кримінальні правопорушення ОЗУ корупційної спрямованості, що включають різні зловживання службових осіб у сфері господарської діяльності. У першу чергу мова йде про незаконне ведення господарської діяльності, що пов'язано з одержанням так званих «відкатів» від розміру угод. Як правило підприємства, установи та організації послуги та товари придбавають за завищеними цінами, низької якості, неналежного функціонального призначення тощо.

Про необхідність формування методик розслідування діянь з ознаками корупції особливо наголошував Г. А. Матусовський, котрий відзначав, що «до їх числа можна віднести значну частину економічних злочинів, які

вчиняються з корисливих мотивів посадовими та матеріально відповідальними особами, наділеними повноваженнями по управлінню та розпорядженню майном» [102, с. 17].

Як правило, корупція й організована злочинність взаємозалежні та мають спільний мотив: бізнес, який досягає своїх цілей незаконними методами, фактично спричиняє корупцію в політичному середовищі, серед державних службовців, посадових осіб інших установ та відомств. Спільним інтересом бізнесмена-правопорушника та корупціонера є отримання переважно суб'єктивної вигоди, а не встановлених принципів і правил.

Дійсно в широкому розумінні корупційними можна визнати будь-які діяння ОЗУ у сфері господарської діяльності, спрямовані на отримання неправомірної вигоди для себе.

Третю групу складають кримінальні правопорушення вчинені ОЗУ, пов'язані з порушеннями законодавства в сфері господарської діяльності, до яких віднесено:

- зайняття діяльністю за участю економічних об'єднань з різними країнами у сфері регулювання торговельно-економічних та фінансово-інвестиційних відносин, яка завдає шкоди національним інтересам України;
- підведення фінансової системи України до глобальних ризиків (зокрема внаслідок впливу спекулятивного іноземного капіталу), а також уразливість інформаційної інфраструктури фінансово-банківської системи;
- вплив на науково-технологічні зміни (вичерпання експортно-виробленої продукції як моделі економічного розвитку, різке зниження ролі традиційних факторів забезпечення зростання господарської діяльності);
- недопустимість відведення інвестицій у реальний сектор економіки;
- вплив на інноваційну активність, тримання учасників ОЗГ у галузі розробки та впровадження нових і перспективних технологій (зокрема, технологій цифрової економіки, ведення віртуальних підприємств вимагачів);
- доступ до довгострокових фінансових ресурсів, до розвитку

транспортної та енергетичної інфраструктури, до національної бюджетної системи;

- вплив на ефективне державне управління;
- вплив на диференціації регіонів і муніципальних утворень за рівнем і темпами соціально-економічного розвитку;
- прагнення до монополізації (встановлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території, проникнення у легальний бізнес тощо.

Вищевказане свідчить, що організована злочинна діяльність у господарській сфері України знаходиться на якісно новому рівні в порівнянні з початковим періодом її розвитку. Окремі вчені характеризують її як складний вид кримінальної діяльності, що здійснюється у великих масштабах організованими угрупованнями, які мають внутрішню структуру, отримують доходи шляхом створення й експлуатації ринків незаконних товарів і послуг[108, с. 91]. Інші вважають, що це відносно масова група стійких і керованих об'єднань злочинців, які займаються кримінальною діяльністю у вигляді промислу та створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протиправних засобів, як насилля, залякування, корупція та ін.[23, с.348].

Науковці вважають, що організована злочинність це особливе суспільно небезпечне явище, «вершина злочинності». В основі виокремлення цього виду злочинності лежить характер і ступінь взаємодії злочинців при здійсненні протиправної діяльності. Вона відбувається на підставі згуртування осіб, розмежування між ними злочинних ролей, ієрархічності системи взаємовідносин. Чим вищий рівень організованості в групі, тим більше управлінські функції відмежовуються від виконавчих[109, с. 118; 85, с. 82].

В. В. Тіщенко справедливо зазначає, що «організатори можуть ставити загальні завдання, визначати лінію поведінки, забезпечувати систему координації дій різних учасників, їх безпеку. При цьому вони можуть навіть не знати безпосередніх виконавців злочинів. Організовані групи носять стійкий характер. Стосунки між їх членами підтримуються і в період між

вчиненням конкретних злочинних діянь. Водночас розробляються нові плани, вивчається кон'юнктура, проводиться добір співучасників, розробляються заходи захисту стосовно викриття та притягнення винних до відповідальності»[157, с. 23].

Наприклад, Корнієнко М.В. [68, с. 99–101], розкриває злочинні об'єднання залежно від рівня їх стійкості, професійності, сфери діяльності, правового становища у легальних структурах суспільства поділяє на такі види:

- *проста організована група* – це відносно проста форма об'єднання злочинців чисельністю дві-чотири особи. У такі групи об'єднуються розкрадачі, шахраї, квартирні злодії, грабіжники. У них відсутні складна структура, сувора підпорядкованість чітко виражений лідер;

- *структурна організована група* порівняно з простою організованою групою характеризується більшою стійкістю, ієрархічністю, дотриманням принципу єдиноначальності. Чисельність таких угруповань – п'ять-десять і більше осіб. Злочинна діяльність носить постійний характер, часто це вчинення майнових злочинів або діянь, пов'язаних з насиллям, метою яких є одержання прибутків. Лідер такої групи визначає напрями її дій, планує та готує злочини, розподіляє між учасниками ролі. Для забезпечення своєї діяльності структурна організована група взаємодіє з іншими кримінальними елементами, зокрема, з особами, які займаються підробкою документів, скупкою краденого тощо. Такі групи вчиняють крадіжки з квартир, автомобілів, грабежі, розбої, шахрайства, вимагання, займаються контрабандою. Корумпованих зв'язків у них, як правило, немає;

- *організоване злочинне угруповання* – це багато чисельне об'єднання, до якого входять десятки, а то й сотні осіб, котрі активно займаються злочинною діяльністю. Рівень організованості у загальній кількості таких угруповань нижчий, ніж у бандах і мафіозних об'єднаннях, хоча і їм притаманні дисципліна, ієрархія та підпорядкованість. Існує керівна ланка з лідерів, які присвятили себе злочинній діяльності і визначають її – «бойовиків» певної кримінальної спрямованості. Це злочинне угруповання не є монолітним, до

його складу входить багато груп різного рівня організованості чисельністю п'ять – десять осіб. Вони не лише вчинюють злочини, але й постійно контролюють певну територію (збирання данини, вимагання тощо). Часто їх лідери, зібравши достатню суму грошей, починають займатись легальним бізнесом в сфері господарської діяльності, поступово переростаючи у мафіозне об'єднання;

– *банда* являє собою форму організованої злочинності, що полягає у створенні озброєної групи для вчинення злочинів, пов'язаних з нападами на державні та громадські організації, окремих громадян. Вона відрізняється підвищеною суспільною небезпекою, оскільки застосування зброї обов'язкова її ознака. Банди відрізняються високим рівнем організованості та беззаперечним підпорядкуванням ватажку. Вони функціонують самостійно, а результатами їх злочинів зазвичай є здобуття грошей, валюти, зброї, антикваріату та інших цінностей;

– *мафіозне об'єднання*. Під терміном «мафіозне» розуміють поєднання протиправної й легальної діяльності, використання недоліків економіко-правової системи для одержання незаконних прибутків або присвоєння певних адміністративних повноважень з можливістю впливу на органи влади. Таким чином, мафіозне об'єднання – це злочинне угруповання, яке за ступенем організованості і характером діяльності вийшло за межі власного формування і поєднує як протиправні, так і легальні форми діяльності, впливаючи на державну політику і напрями соціально-економічного розвитку[68, с. 99–101].

У сфері господарської діяльності злочинні угруповання мають прикриття у вигляді різних комерційних структур, які слугують всякого роду аферам та відмиванню «брудних» грошей, а також тісних корумпованих зв'язків з представниками органів влади та управління. Для забезпечення захисних функцій вони залучають інші злочинні угруповання. Очолюють такі угруповування кілька осіб, які посідають, як правило, однакове положення. Біля них гуртуються десятки членів, які за потреби залучаються

для виконання конкретної «роботи» за плату. Діяльність таких об'єднань носить стійкий характер і відбувається на постійній основі; вона завжди має форму нелегального бізнесу та пов'язана з наданням певних товарів і послуг. Кінцева мета злочинної діяльності – отримання надприбутків, що досягається шляхом встановлення контролю над окремими сферами суспільного життя. Останнє означає монополізацію відповідних ринків і проникнення за допомогою корупції до органів влади й управління.

Водночас нинішня світова фінансова система дає змогу злочинцям оперативно і майже безкарно приховувати прибутки від своїх незаконних операцій та відмивати «брудні» гроші. Єдиної моделі транснаціональної злочинної організації не існує. Такі угруповання різняться за формою і розмірами, а також спеціалізацією. Вони діють у різноманітних регіонах і сферах господарської діяльності, використовуючи найрізноманітнішу тактику і механізми, приховуючи це від правоохоронних органів.

Слід також зазначити, що організована злочинна діяльність в силу багатьох факторів характеризується високою латентністю, тому офіційна кримінально-правова статистика відображає лише надводну частину її айсберга. Для визначення стану і тенденцій формування організованої злочинної діяльності в Україні важливим є аналіз даних, що містяться у статистичних звітах Офісу Генерального прокурора за трьома основними показниками: а) кількістю виявлених організованих груп та злочинних організацій; б) кількістю осіб, які вчинили злочини у їх складі; в) кількістю злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями, що були розслідувані органами досудового розслідування[111, с. 103].

Вважаємо, що аналіз стану, динаміки і тенденцій формування організованої злочинності в незалежній Україні необхідно розглядати за трьома періодами: 1992 – 2002 рр., 2003 – 2013 рр. та 2014–2022 рр.

Перший період (1992 – 2002 рр.) характеризується постійним і значним зростанням показників організованої злочинної діяльності. Кількість виявлених ОГ та ЗО щорічно збільшувалася – з 440 у 1992 р. до 1166 у 2002р.

Збільшення кількості виявлених ОГ та ЗО за цей період відбулося у 2,7 рази, кількість виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО, – з 2980 до 4673, тобто у 1,6 рази, а кількість кримінальних правопорушень, вчинених ОГ та ЗО, та розслідуваних органами досудового розслідування – з 2702 до 9307, тобто у 3,4 рази. Коефіцієнт злочинності у складі ОГ та ЗО на 100 тис. населення України збільшився за цей період з 5,2 до 18,7, тобто у 3,6 рази. Найбільша кількість корумпованих зв'язків ОГ та ЗО була зареєстрована у 2000 році і становила 45, а найменша у 1998 р. – 14.

Другий період (2003 – 2013рр.) характеризується зниженням зазначених показників. Так, наприклад, кількість виявлених ОГ та ЗО зменшилася, у порівнянні з 2002 р., з 1166 до 966 у 2013 р., тобто на 200, що становить 260 %. Слід зазначити, що з 2009 р. у статистичній звітності окремо виділяються дані щодо виявлених ЗО, кількість яких становила: у 2009 р. – 223, у 2010 р. – 334, у 2011 р. – 421, у 2012 р. – 717, у 2013 – 611. Отже, протягом чотирьох років 24 % з усіх виявлених організованих злочинних угруповань були визначені як злочинні організації.

Третій період (2014 – 2022 рр.). Протягом аналізованого періоду динаміка показників організованої злочинності в Україні суттєво змінювалася. У 2014–2018 рр. мало місце їх значне зниження, а у 2019–2021 рр. спостерігалася тенденція постійного зростання цих показників. У 2022 р. знову спостерігається зниження. Так, у 2014 –2018 рр. кількість виявлених правоохоронцями України організованих груп та злочинних організацій (ОГ та ЗО) скоротилася з 185 до 135 (–27,0%), а в наступні чотири роки зросла до 293, тобто у 2,2 раза порівняно з показником 2015 р. Особливо інтенсивне збільшення цього показника спостерігалось у 2017–2018 рр. (+54,5% та +37,1% відповідно). У 2022 р. це зростання практично припинилося (+1,7%).

Серед всіх виявлених злочинних угруповань абсолютну більшість (у середньому 97%) складали організовані групи, а на злочинні організації припадало лише 3% таких угруповань. За весь період проведення аналізу

було виявлено 156 злочинних організацій, у тому числі у 2014 р. – 17, у 2015–2016 рр. – 22, у 2017 р. – 15, у 2018 р. – 42, у 2019 р. – 26, у 2020 р. – 15, у 2021 р. – 11 і у 2022 – 8[144]. Наведені дані свідчать, що з кожним роком розкриття таких злочинних угруповань зменшується (Див. додаток Д).

Аналогічна динаміка була характерною й для чисельності осіб, що скоїли кримінальні правопорушення у складі ОГ та ЗО. Спочатку їх число зменшилося з 800 у 2014 р. до 570 у 2016 р. (–28,7%), а починаючи з 2016 р. постійно збільшувалося і у 2019 р. становило 1428 (зростання у 2,5 раза), потім з 2020 р. знову зменшувалося і становило 532 (–58,7%).

Окремо слід виділити 2020–2023 роки. Оскільки в ці роки, особливе місце в протидії ОЗУ у сфері господарської діяльності займають правоохоронні органи, такі як: Офіс Генерального прокурора, Національна поліція України, Служба Безпеки України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, органи державного фінансового контролю тощо). Статистичні дані складені на основі поданих ними даних.

За 2020 рік зареєстровано 5 469 кримінальних проваджень, втім з ознаками ОГ та ЗО лише 185, з них тільки 4 направлено до суду з обвинувальним актом.

За 2021 рік 5 342 кримінальних проваджень, втім з ознаками ОГ та ЗО лише 333, з них 15 справ направлено до суду з обвинувальним актом.

За 2022 рік відкрито 3 414 кримінальних проваджень, втім з ознаками ОГ та ЗО лише 112, з них тільки 9 справ направлено до суду.

За період з 01.01.2023 по 01.05.2023 року зареєстровано 1 629 кримінальних проваджень, втім з ознаками ОГ та ЗО лише 42, з них поки жодного не направлено до суду з обвинувальним актом[144].

Особливо низький рівень виявлених ОГ та ЗО у 2022 році. Однією з причин могла стати реорганізація органів, які здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (податкова міліція). В ході реорганізації всі повноваження, в тому числі наявні кримінальні

провадження були передані відповідному прокурору для подальшої їх передачі новоствореному органу – Бюро економічної безпеки (БЕБ). Хоч і з 2022 року БЕБ заустив свою практичну роботу, у офіційній статистиці Офісу Генерального прокурора за 2022 рік «про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованої групи та злочинної організації» у сфері господарської діяльності ними до статистичних даних подано «0» відомостей. У статистичній інформації за 2020 рік, відсутні дані про кількість вручених таким особам конкретних підозр про кримінальне правопорушення. У графі яка несе таку інформацію, стоїть «0»[144].

Слід відмітити, що відбулося не тільки зменшення кількісних показників роботи щодо виявлення ОГ та ЗО, а й певне погіршення її якісних параметрів, що проявилось в активізації зусиль по встановленню найбільш небезпечних видів ОГ та ЗО. Це підтверджується показниками динаміки кількості виявлених ОГ та ЗО наступних видів:

- з корумпованими зв’язками: 2014–2017 рр. – 33; 2018 р. – 21; 2019 р. – 29; 2020 р. – 28; 2021 р. – 19; 2022 р. – 5;
- з міжрегіональними зв’язками: 2014–2017 рр. – 39; 2018 р. – 31; 2019 р. – 23; 2020 р. – 18; 2021 р. – 13; 2022 р. – 4;
- з транснаціональними зв’язками: 2014–2017 рр. – 92; 2018 р. – 67; 2019 р. – 75; 2020 р. – 42; 2021 р. – 15; 2022 р. – 9;
- сформованих на етнічній основі: 2014–2017 рр. – 29; 2018 р. – 32; 2019 р. – 17; 2020 р. – 15; 2021 р. – 9; 2022 р. – 2;
- у сфері господарської діяльності: 2014–2017 рр. – 418; 2018 р. – 288; 2019 р. – 293; 2020 р. – 356; 2021 р. – 314; 2022 р. – 145.

Протягом аналізованого періоду абсолютну більшість виявлених ОГ та ЗО складали угруповання, які існували до 1 року (в середньому 74,7%). У 2014–2017 рр. вони складали 75,7% всіх встановлених ОГ та ЗО, у 2018–2020 рр. – біля 79%, а у два останні роки періоду, що розглядається, їх частка дещо зменшилася і становила 70,1% та 74,4%. Відсотковий показник другої за часом існування категорії ОГ та ЗО (до 2 років) у 2014–2017 рр.

дорівнював 7,6%, у 2018–2020 рр. збільшився до 15–16%, у наступні два роки коливався в межах 12–13%.

З аналізу статистичних даних зведено таблицю за 2018–2022 рр. щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень вчинених ОГ та ЗО у сфері господарської діяльності (Додаток Г).

Слід відмітити, що у зазначеному статистичному звіті перелік видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених у складі ОГ та ЗО, є обмеженим, у зв'язку з чим кримінальні правопорушення які не входять до цього переліку включаються до категорії «інші». Протягом розглядуваного періоду частка таких кримінальних правопорушень серед всіх посягань, вчинених у складі ОГ та ЗО, становила у середньому 40,8%. Це надто значна величина, яка свідчить про суттєву зацікавленість злочинних угруповань сферою господарської діяльності.

Аналіз статистичних даних свідчить і про нерівномірність поширення організованої злочинної діяльності у господарській сфері за регіонами України. Виходячи із трьох зазначених показників, можна виділити чотири групи регіонів.

До першої групи слід віднести Харківську, Волинську, Львівську, Одеську області та м. Київ. Вказані шість регіонів становлять групу з високими значеннями зазначених показників, що майже в три рази перевищують показники по Україні. На території цих регіонів щорічно реєструють понад 34 % усіх проявів організованої злочинної діяльності в Україні.

До другої групи – Вінницьку, Тернопільську, Київську області, в яких зазначені показники середньоукраїнські. Лише у цих трьох областях у середньому перевищують показники по Україні 17–19 % усіх проявів організованої злочинної діяльності.

До третьої групи – Дніпропетровська, Донецька і Житомирська області, де впродовж досліджуваного періоду зазначені показники були децю нижчими середніх по Україні і становили близько 32 %.

До четвертої групи – Чернігівська, Рівненська, Чернівецька, Луганська, Черкаська, Хмельницька, Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Полтавська, Сумська області, де відзначається найнижчий рівень зазначених показників і який становить 7–8 % від усіх проявів організованої злочинної діяльності в Україні (Див. додаток Г).

Резюмуючи вище викладене необхідно констатувати, що в криміналістичному аспекті сутністю організованої злочинності є організована злочинна діяльність, здійснювана організованими злочинними угрупованнями. Виходячи з цього, слід вважати, що, об'єктом криміналістичного дослідження є саме організована злочинна діяльність. Поняття ж організованої злочинності скоріше необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

Організовані злочинні угруповання у сфері господарської діяльності мають технологію злочинної діяльності, під якою розуміється система взаємопов'язаних актів поведінки, що вчиняються в межах однотипного задуму і дає можливість досягти певного результату шляхом вчинення різних за кримінально-правовою кваліфікацією кримінальних правопорушень. В структурі технології ОЗУ у сфері господарської діяльності, визначено, що одні кримінальні правопорушення є головними, а решта – допоміжними. В ході дослідження виокремлено три загальні категорії злочинних технологій ОЗУ у сфері господарської діяльності, до яких віднесено: «економічні розкрадання»; кримінальні правопорушення ОЗУ корупційної спрямованості, що включають різні зловживання у сфері господарської діяльності; кримінальні правопорушення вчинені ОЗУ, пов'язані з порушеннями законодавства в сфері господарської діяльності.

Досліджено стан і тенденції формування організованої злочинності в незалежній Україні і проаналізовано її динаміку за трьома періодами з 1992 – 2022 рр. Встановлено, що в період з 2014 по 2022 роки намітилась тенденція зменшення кількості виявлених злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Аналіз статистичних даних свідчить, що в сучасних

умовах основними тенденціями формування організованої злочинності у сфері господарської діяльності в Україні є: розширення сфери їх діяльності; проникнення її до сфер політики, економіки, в органи державної влади і управління, в правоохоронні і судові органи; поява нових видів злочинної діяльності (з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, віртуальних активів тощо); професіоналізація; криміналізація всіх основних сфер життєдіяльності суспільства; транснаціональний характер; розробка новітніх засобів протидії правоохоронним органам, що знижує можливість її виявлення.

Встановлено, що злочинні угруповання у сфері господарської діяльності мають прикриття у вигляді різних комерційних структур, які слугують всякого роду аферам та відмиванню «брудних» грошей, а також тісних корумпованих зв'язків з представниками органів влади та управління.

Організовані злочинні угруповання у сфері господарської діяльності мають стійку тенденцію до вдосконалення злочинної кваліфікації, внутрішньої організованості, професіоналізму, технічної оснащеності тощо.

Аргументовано, що важливим для забезпечення прав та законних інтересів особи, суспільства і держави від таких злочинних посягань є розробка сучасних заходів протидії, які були б адекватними проявам, формам і методам здійснення злочинної діяльності цих злочинних угруповань.

1.2. Теоретичні передумови формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності

Сучасна наукова парадигма щодо криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності передбачає визначення концептуальних підходів до «технології створення» саме цієї методики. Дійсно, останнім часом у криміналістичній літературі все частіше звертається увага на процес, умови і засоби

формування окремих методик розслідування злочинів. Криміналістична методика розслідування інтегрує наукові положення всіх розділів криміналістики – її загальної теорії та методології, криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, використовує положення різних наук – кримінального права, кримінального процесу, кримінології, філософії, логіки, психології, теорії оперативно-розшукової діяльності тощо. Разом із тим криміналістична методика розробляє власну теоретичну базу на якій формуються, поглиблюються й уточнюються наукові знання про предмет дослідження цього розділу криміналістики, його завдання, структуру, загальні принципи побудови і зміст методики розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Це дає змогу розглядати методику розслідування не лише як елемент системи криміналістики, а як відносно автономний комплекс криміналістичних знань що зумовлює головну мету зазначеного розділу криміналістики – визначення загальних положень і засад, на базі яких створюються нові методичні рекомендації і вдосконалюються наявні.

В етимологічному розумінні слово «методика» означає сукупність методів навчання чого-небудь, практичного виконання чого-небудь, а також наука про методи навчання. В словниках наголошується на двох значеннях слова методика: «сукупність методів для оптимального проведення розслідування злочинів, взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; вчення про методи викладання певної науки, предмета»[17, с. 193].

У криміналістичній літературі більшість учених трактує криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів. Таке трактування наведено в криміналістичній енциклопедії [37, с.212]. Близьким до цього є визначення, запропоноване В. П. Бахіним, який вважає, що криміналістична методика являє собою систему наукових положень

та розроблених на їх основі практичних рекомендацій для оптимального проведення розслідування злочинів[7, с. 11].

У докторській дисертації «Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства» С.С. Чернявській зазначає, що «методика розслідування злочинів (або криміналістична методика), з одного боку, є діяльністю правоохоронних органів, з іншого – завершальним розділом науки криміналістики, який містить наукові положення та розроблені на їх основі практичні рекомендації для найбільш раціонального здійснення цієї діяльності. Тому розроблення теоретичних засад методики розслідування – це необхідна основа вирішення цього важливого для практики завдання[169, с. 73].

З цього приводу В.А. Журавель звертає увагу на те, що «формування нових і модернізацію існуючих криміналістичних методик доцільно здійснювати на основі узагальнення й теоретичного пояснення накопиченого емпіричного матеріалу та пізнання наукових фактів, які стосуються як механізму вчинення злочинів, так і діяльності з їх розкриття, розслідування та судового розгляду. У зв'язку із цим при визначенні напрямів наукового пошуку щодо криміналістичної методики слід насамперед виходити з потреб судово-слідчої практики, прогностичного бачення ймовірних шляхів розвитку та структурних змін злочинних проявів, міжнародного досвіду боротьби з ними, оскільки нині, на жаль, спостерігається певна диспропорція між запитами практики і результатами наукових досліджень»[37, с. 91].

Погоджуючись з таким підходом вважаємо, що для формування належної методологічної основи даного дослідження потребують вивчення виконані в межах наук кримінально-правового циклу дисертації, монографії та інші наукові праці, пов'язані з методикою виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених організованими злочинними угрупованнями, зокрема у сфері господарської діяльності.

Аналіз наукової літератури показав, що теоретичне підґрунтя для розроблення сучасних методик виявлення та розслідування злочинів заклали

вітчизняні і зарубіжні вчені в галузі криміналістики, кримінального процесу та теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: К. В. Антонов, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, А. Ф. Долженков, В. Г. Дрозд, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. В. Лисенко, В. О. Малярова, Г. А. Матусовський, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, С. В. Слінько, Р. Л. Степанюк, С. Р. Тагієв, В. В. Тіщенко, Ю. М. Чорноус, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. В. Шендрик, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, О. О. Юхно та ін.

Підвищений інтерес науковців до такого напрямку криміналістики, як методика розслідування злочинів, зумовлений декількома причинами. По-перше, теоретичні основи криміналістичної методики довгі роки комплексно та всебічно не розроблялись, що можна пояснити накопиченням, осмисленням, переробкою й адаптацією знань з галузі філософії, кібернетики, теорії управління й теорії інформації, інших природничих і гуманітарних наук, що зумовило оновлення, розширення, перегляд і систематизацію понятійного апарату цього розділу криміналістичної науки. По-друге, внаслідок зміни суспільно економічних відносин з'явилися нові види злочинів, які опонували організовані злочинні формування, що викликало необхідність наукової розробки численних нових і суттєво оновлених окремих (міжвидових, видових, підвидових) методик розслідування. По-третє, такі окремі методики мали різну, часом недостатньо продуману структуру, що позначалося й на їх змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні та ефективності практичного застосування.

Тим часом судово-слідча практика свідчить, що ефективність розкриття злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, залежить від раціональної організації досудового розслідування, яка передбачає обрання оптимальних методів одержання доказової інформації в межах реформованого кримінального процесуального законодавства. Нині організована злочинна діяльність фактично оволоділа всіма сучасними

методами «тіньового господарювання», включаючи потужну протидію правоохоронним органам. Тому формування окремої криміналістичної методики на базі існуючих положень загальної методики є важливим етапом розроблення методичних рекомендацій щодо ефективного розслідування злочинів. Щоб сформувати дієві методичні рекомендації спрямовані на удосконалення розслідування організованої злочинної діяльності в господарській сфері, необхідно дослідити ряд проблемних питань. Розгляд вказаних питань має важливе значення для створення окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених ОЗУ. Для цього необхідно визначити наукові підходи щодо формування зазначеної методики з урахуванням сучасних досягнень різних галузей наук кримінально-правового циклу, структурних змін правоохоронної системи, а також норм чинного кримінального процесуального законодавства. Обраний нами методологічний підхід передбачає розгляд актуальних і мало досліджених питань, а саме:

- проблемні питання криміналістичних досліджень закономірностей організованої злочинної діяльності в господарській сфері, її суб'єктів, технології вчинення кримінальних правопорушень, визначення стану, тенденцій і етапів її функціонування в зазначеній сфері;
- дослідження теоретичних та методологічних засад формування криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності організованими злочинними угрупованнями;
- обґрунтування криміналістичної класифікації злочинів у сфері господарської діяльності, вчинених організованими злочинними угрупованнями;
- теоретична концепція криміналістичної характеристики злочинів та її основні елементи, зокрема, учасники злочинного угруповання, а також особливості технології злочинної діяльності ОЗУ в господарській сфері;
- удосконалення структури окремої криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської

діяльності, вчинених ОЗУ, з розробкою рекомендацій щодо включення до її структури таких елементів оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження як: застосування негласних слідчих (розшукових) дій, взаємодія слідчих з оперативними підрозділами правоохоронних органів (НПУ, СБУ, НАБУ, БЕБ), нейтралізація протидії розслідуванню і організація безпеки та захист учасників кримінального судочинства;

– використання спеціальних знань в ході розслідування кримінальних правопорушень економічної спрямованості тощо.

Вирішення зазначених питань пов'язано з проведенням глибоких криміналістичних досліджень, в тому числі закономірностей, властивих формуванню, функціонуванню організованої злочинної діяльності та її структурних елементів: способам, механізму, обстановці, предмету злочинного посягання; організованому злочинному утворенню, як особливому соціально-кримінальному колективу, що спеціалізується на певному виді злочинного бізнесу. Саме вони повинні стати основним напрямком в подальшій науково-дослідній та практичній роботі щодо протидії злочинам, у сфері господарської діяльності, в формуванні арсеналу криміналістичних методів, прийомів і засобів, спеціально призначених для вирішення завдань, виявлення, розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, а також інтелектуальною базою навчання слідчих, працівників оперативно-розшукових підрозділів основам криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Ретроспективний аналіз наукової літератури свідчить про те, що загальні положення методики розслідування сформувалися в 60–80-х роках ХХ ст. у розвинену систему наукових знань, яка істотно наблизила теоретичні уявлення криміналістичної методики до практичної діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів. У монографії А. В. Іщенко «Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень» було досліджено

тематичну спрямованість дисертаційних робіт щодо вивчення проблем методики розслідування окремих видів злочинів у цей період. За його результатами найбільша активність у розробленні зазначеної проблематики припадає на вісімдесяті роки XX століття. Пошуки науковців у цій розгалуженій проблематиці зосереджуються на загальних питаннях та специфіці методики розслідування злочинів, зокрема розкрадань, залежно від способу їх учинення[45, с. 260].

Подальші наукові дослідження вчених-криміналістів були спрямовані на вирішення проблеми формування системи методики розслідування злочинів, її форм, напрямів, адаптації методик загального порядку та їх різновидів. Певна увага приділялась питанням систематизації в методиці розслідування, оскільки це сприяло науковій обґрунтованості цього розділу системи криміналістики[169, с. 201; 181, с. 175]. Досліджуючи питання формування теоретичних основ криміналістичної методики, В. В. Тіщенко відзначав «в методиці розробляється стратегія всієї криміналістичної діяльності з розслідування злочинів. У силу цього методика розслідування не тільки стала таким розділом криміналістики, без використання наукових і практичних даних якого фактично неможливо професійно вести розслідування злочинів, а і є найважливішим кінцевим продуктом криміналістичної науки» [155, с. 18].

Науковий аналіз і подальше узагальнення теоретичних напрацювань методики та практики розслідування дали змогу затвердити необхідність розробки загальних положень цього розділу криміналістики. У підручниках з криміналістики кінця 2000-х років уже в досить розгорнутому вигляді розглядаються теоретичні положення методики розслідування, де не тільки визначаються її предмет і місце в системі криміналістики, а й робляться спроби виявити загальні закономірності розслідування, сформулювати положення, які стосуються розслідування конкретного виду злочинів, та принципи їх застосування на практиці. Пильна увага вчених-криміналістів звертається до поняття способу вчинення злочину як найбільш значимого

джерела інформації про злочинця й обставини злочину, значення його вивчення та використання даних про нього в розслідуванні[68; 76; 75; 79].

В ході розробки загальних положень криміналістичної методики окремі науковці звертають увагу на формування її структури. В навчальному посібнику з криміналістики (2009 р.) А. П. Шеремет зазначає, що «окрема методика становить систему положень та наукових рекомендацій, які визначають порядок діяльності слідчого під час розслідування окремого виду злочину. Для кожного виду злочину існують схеми, алгоритми діяльності, які придатні для розслідування будь-якого виду злочинів. Такі алгоритми діяльності називають структурою окремої методики, котра включає в себе: криміналістичну характеристику даного виду злочинів; обставини, які необхідно встановити; особливості відкриття кримінального провадження; першочергові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи; типові слідчі ситуації, типові версії та планування; тактику провадження окремих слідчих дій; профілактичні слідчі дії» [178, с. 335].

Розвиток наукових ідей формування криміналістичної методики розслідування злочинів був докладно досліджений в монографії В. А. Журавля «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції» (видана 2012 р.)[37, с. 24]. Автор розглянув сучасні тенденції формування та розвитку методики розслідування окремих видів злочинів, мікро методики та їх адаптацію до видових програм. В монографії також висвітлено проблеми технології формування методики розслідування окремих видів злочинів і структуру деяких криміналістичних методик.

В сучасних умовах, на думку Р. Л. Степанюка, «суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих (розшукових) дій та інші новації кримінального процесуального закону вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування певних видів злочинів, із метою їх приведення до відповідності із реаліями практики»

[147, с. 236]. Автор звертає увагу на необхідність перегляду деяких теоретичних положень криміналістичної методики у зв'язку з трансформацією законодавства, слідчої та судової практики.

Слід погодитись з точкою зору О. В. Федосової, що «криміналістична методика є важливим і невід'ємним інструментом діяльності органів досудового розслідування, оскільки вона розробляє найбільш раціональні й оптимальні способи розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Для того, щоб вона повною мірою виконувала покладене на неї завдання, її структура, в умовах інтеграції кримінально-правових наук, повинна бути логічною й відповідати основним методологічним засадам»[166, с. 313].

У зв'язку з цим, питання стосовно змісту і структури методики розслідування окремих груп (видів) господарських злочинів вважаємо важливим і актуальним. Тому ставимо за мету визначити в нашому дослідженні основні структурні елементи методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності та розкрити її зміст. Методологічною основою для виконання поставленого завдання, слід вважати сучасні наукові дослідження відомих вчених криміналістів та фахівців інших галузей знань, які дотримуються аналогічної позиції.

Необхідно зазначити, що зміст структури методики розслідування злочинів поступово вдосконалювався і доповнювався новими елементами у відповідності з умовами в яких формувались особливості процесуальної діяльності, законодавча регламентація і криміногенна ситуація.

Так, у підручнику «Криміналістика» (2001 р.) наводиться структура окремої криміналістичної методики у складі: криміналістичної характеристики злочинів; криміналістичних питань відкриття кримінального провадження; типових слідчих ситуацій на стадії розкриття злочину, етапах його розслідування; слідчих версій, обставин, що підлягають встановленню; організації та планування розслідування; початкових слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів; тактичних особливостей

проведення окремих слідчих дій і їх комплексів; забезпечення координації дій правоохоронних органів під час розслідування та взаємодії з іншими державними органами й громадськими об'єднаннями; криміналістичних профілактичних заходів [72, с. 186–187].

Згодом, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, а також А. Ф. Волобуєв стали вважати, що криміналістична методика повинна відображати особливості (специфіку) злочинної діяльності (її механізму) та криміналістичної діяльності, а її зміст відображати систему наукових положень і заснованих на них практичних рекомендацій щодо розслідування злочинів окремих видів. При цьому структура окремих методик залишалась типовою та відображала складові частини об'єкта і предмета криміналістичної методики [75, с. 373].

Б. В. Щур в монографії «Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик» запропонував до структури криміналістичної методики додатково включити комплекси слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів не тільки на початковому етапі розслідування злочинів, а й відповідні їм комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів наступного етапу розслідування. Він структурував окремі криміналістичні методики наступним чином: «криміналістична характеристика злочинів; обставини, що підлягають з'ясуванню; попередні дії слідчого до відкриття кримінального провадження; типові слідчі ситуації та система версій початкового етапу розслідування злочинів; проміжні завдання та відповідні їм комплекси слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів початкового етапу розслідування злочинів; типові слідчі ситуації та система версій наступного етапу розслідування злочинів; проміжні завдання та відповідні їм комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів наступного етапу розслідування злочинів; заходи усунення протидії розслідуванню злочинів; профілактична діяльність слідчого» [180, с. 139–140].

У подальших наукових дослідженнях стала звертатись увага не тільки на тактику проведення початкових слідчих (розшукових) дій і супутніх

оперативно-розшукових заходів, а і на необхідність подолання протидії розслідуванню. В. О. Малярова запропонувала до структури методики розслідування злочинів включити такі елементи: «розгорнута криміналістична характеристика злочинів; опис типових слідчих ситуацій і формування залежно від цих ситуацій типових програм розслідування на початковому і наступному етапах розслідування; виклад тактики проведення початкових слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів; особливості виявлення ознак злочинів, організації взаємодії, планування розслідування, профілактичної діяльності слідчого, а також подолання протидії розслідуванню» [94, с. 381].

В монографії «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України» (2012 р) Р. Л. Степанюк акцентує увагу на тому, що «структурування будь-якої системи знань є невід'ємним процесом для оптимізації її пізнавальної функції. Щодо криміналістичних методик, то структурування також забезпечує їх функціональне призначення. Тому беззаперечним є твердження про те, що відсутність єдиного підходу до структурування окремої криміналістичної методики шкодить «можливостям практичного впровадження наукових рекомендацій» [146, с. 105]. Автор стверджує, «нині вимогою часу є те, що невід'ємною складовою окремих криміналістичних методик мають стати рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій» [147, с. 242].

Таку точку зору підтримали й інші науковці. В. М. Шевчук зазначає, що «ця проблематика впродовж багатьох років розроблялася в науці оперативно-розшукової діяльності, тому сьогодні необхідно відповідні знання інтегрувати в криміналістику та надалі розвивати основні її положення. У сучасних реаліях уже важко уявити криміналістичну методику розслідування складних категорій кримінальних правопорушень, наприклад корупційних, без висвітлення тактики негласних слідчих (розшукових) дій» [171, с. 112].

Новий, інноваційний підхід до формування сучасних науково обґрунтованих рекомендацій за оновленою структурою та змістом криміналістичної методики був запропонований В. Д. Пчолкіним і О. В. Федосовою. В своїх наукових працях вони звертають увагу «на відсутність однозначності у підходах до структурування окремих криміналістичних методик та етапізації процесу розслідування в цілому. У змісті структури неоднозначно трактуються питання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження, взаємодії під час організації та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також розшукової роботи слідчого»[165, с. 208; 128, с. 238–239]. Науковці вважають, що в сучасних умовах розвиток методики виявлення та розслідування злочинів пов'язаний із застосуванням нових підходів у використанні сил та засобів оперативно-розшукової діяльності при розслідуванні злочинів. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства розглядається науковцями як «комплекс правових та організаційно-тактичних заходів, які обумовлюють взаємозв'язок і взаємовплив слідчого і оперативно-розшукових підрозділів правоохоронних органів з метою всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження» [129, с. 133]. Зазначається, що «роль оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження обумовлена необхідністю застосування сил та засобів ОРД в ході проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на створення оптимальних умов для: здійснення повного і об'єктивного процесу доказування; подолання або нейтралізації протидії розслідуванню; виконання функції захисту (безпеки) учасників кримінального процесу; гарантування реалізації принципу невідворотності відповідальності винних за скоєне»[128, с. 241].

Аналіз наведених вище позицій вказує, що окремі науковці в якості елементів криміналістичної методики виділяють «особливості виявлення злочинів, взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові

заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, організацію подолання протидії розслідуванню та інші елементи, які відносяться до оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування»[142, с. 246]. На наш погляд, такий підхід є інноваційним, становить певний науковий і практичний інтерес, має право на існування, але потребує додаткового вивчення, наукового обґрунтування і перевірки його ефективності на практиці.

В контексті формування структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, нам також імпонує позиція В. М. Шевчука. Вона відображає сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. Автор висловлює твердження, що до структури розслідування злочинів необхідно включити наступні елементи: «особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження, а також особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів. Він вважає, що структурно окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення й початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування й програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація й планування розслідування, взаємодія слідчого з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій і забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень» [172, с. 361–362].

Тож, з урахуванням усього вищезазначеного пропонуємо у окремій методиці розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності виділяти такі структурні елементи:

- криміналістична класифікація та характеристика злочинів у сфері господарської діяльності;
- виявлення ознак кримінального правопорушення, вчиненого ОЗУ та обставин, що підлягають встановленню на першочерговому етапі розслідування злочинів економічної спрямованості у сфері господарської діяльності;
- типові слідчі ситуації, версії та планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ;
- особливості проведення слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій у сукупності з негласними слідчими (розшуковими) діями та іншими організаційно-тактичними заходами;
- взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час оперативно-розшукового забезпечення виявлення доказової інформації, подолання протидії розслідуванню, забезпечення захисту та безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, встановлення перебування осіб, оголошених у розшук та їх затримання;
- координаційна діяльність правоохоронних органів НПУ, СБУ, БЕБ, НАБУ з державними органами, організаціями, громадськими об'єднаннями та засобами масової інформації щодо профілактики кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями.

Запропонована структура методики відіграє орієнтовну роль для слідчого (оперативного працівника, прокурора, детектива). Вона вказує на напрямок розслідування, загальні вимоги до кримінального провадження та проблеми, з якими можна зіткнутися під час досудового розслідування. В тому числі, вона охоплює значний обсяг складів злочинів, котрі слід відносити до категорії господарських. Відповідно, всі злочини у сфері господарської діяльності, хоч і пов'язані між собою спільними ознаками,

зокрема, організованими формами злочинної діяльності, корисливим мотивом і насильницьким характером дій, специфікою господарської діяльності та її документальним обліком, але є досить різноманітними. Це без сумніву ускладнює діяльність щодо їх виявлення та розслідування. А от конкретні рекомендації щодо особливостей розслідування надають криміналістичні методики меншого рівня узагальнення. Тому, поряд із груповою, нерідко комплексною методикою розслідування вказаних злочинів, повинні розроблятися окремі (видові, підвидові) методики.

Саме тому, доцільно формувати не лише базові методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності але й окремі криміналістичні методики, що матимуть уточнюючий та деталізуючий характер встановлення обставин певного злочину. У контексті зазначеного, вважаємо за необхідне виділити наступні напрями формування окремих методик розслідування цих злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у зазначеній сфері: методика розслідування виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів (ст. 199 КК); методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК); методика розслідування контрабанди (ст. 201 КК) та переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201-1); методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану (ст. 201-2 КК); методика розслідування

незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК); методика розслідування незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203-2 КК); методика розслідування незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК); методика розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців (205-1 КК); методика розслідування протидії законній господарській діяльності (206 КК) або протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (206-2 КК); методика розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК) або умисного порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1 КК); методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК) та іншими складами злочинів, що передбачені розділом 7 Кримінального кодексу України [82]. Звичайно, наведений перелік основних перспективних напрямів формування окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються у сфері господарської діяльності не є вичерпним. Він може уточнюватися та доповнюватися залежно від змін у кримінальному законодавстві України, а також процесуальної регламентації слідчої діяльності.

З вищевикладеного слід зробити висновки, що окремі методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, необхідно формувати з урахуванням їх класифікації. При цьому, слід зосередити увагу на тих категоріях господарських злочинів, що мають у диспозиції статті КК України таку кваліфікуючу ознаку як «вчинені за

попередньою змовою групою осіб, організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану» [82].

Для цього необхідно здійснити аналіз судово-слідчої практики та з'ясувати, які проблеми виникають в ході їх розслідування. Формування окремих методик розслідування злочинів у сфері господарської діяльності повинно базуватися на відомостях, закріплених у базовій методиці. Окремі криміналістичні методики повинні її деталізувати та доповнювати.

Під час розробки окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності потрібно використовувати криміналістичну класифікацію вказаних злочинів не тільки за кримінально-правовими критеріями, а й за криміналістичними. Інакше не всі криміналістичні ознаки господарських злочинів будуть врахованими та знайдуть своє відображення в криміналістичних рекомендаціях з приводу планування, організації та здійснення кримінального провадження.

Особливості формування, функціонування організованих груп, злочинних організацій, спільнот у господарської діяльності, їх кримінальна діяльність, використання ними корупційних зв'язків ускладнюють виявлення ознак злочину та його розслідування. Слідча практика показує, що традиційні криміналістичні засоби, прийоми і методи, що застосовуються під час розслідування зазначених злочинів, не завжди ефективні. У зв'язку з цим актуальною проблемою науки криміналістики є розробка нових, більш конструктивних криміналістичних методів, прийомів і засобів, призначених забезпечувати ефективне вирішення завдань виявлення, розслідування і запобігання зазначених злочинів. У протидії організований злочинній діяльності таку визначальну роль відіграє оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження, яке є окремим структурним елементом методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ в сфері господарської діяльності.

Базуючись на викладеному, криміналістичну методику розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності можна

визначити як систему наукових положень і рекомендацій, спрямованих на вивчення закономірностей механізму вчинення злочинів різних категорій і розробку методів і технологій їх виявлення, розкриття і розслідування.

1.3. Криміналістична класифікація злочинів у сфері господарської діяльності

Класифікаційний метод є одним із найважливіших засобів криміналістичного дослідження злочинної діяльності. Класифікаційне дослідження формує найбільш повну й розгалужену систему криміналістичних понять і термінів, що характеризують злочинну діяльність як об'єкт криміналістичного пізнання: створює базу для подальших наукових досліджень окремих видів кримінальних правопорушень; аналізує їх результати з використанням єдиної системної понятійної термінологічної основи; розробляє практичні рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень.

Злочинність як складне соціальне явище у суспільстві має як загальні, так і конкретні специфічні ознаки, що дозволяють їх класифікувати і систематизувати для цілей пізнання. Тому вона служить предметом дослідження цілого ряду правових наук, серед яких кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, кримінологія, юридична психологія, оперативно-розшукова діяльність та інші, які покликані сприяти ефективному вирішенню проблеми протидії злочинності шляхом своєчасного і якісного виявлення і розслідування злочинів. Кожна з цих наук використовує притаманну їй систему понять, оцінок та категорій, дає свою характеристику злочинної події, акцентуючи увагу на найсуттєвіших рисах цього небезпечного соціального явища[131, с. 175–177].

Так, кримінальне право дає поняття злочину, виділяє його стадії; визначає систему злочинів; досліджує їх з погляду суспільної небезпеки, протиправності й відповідальності за вчинене [107, с. 11].

Кримінально-процесуальна наука вивчає злочин як предмет розслідування та дозволяє нам зрозуміти механізм дій учасників кримінального процесу на стадіях досудового слідства і судового розгляду [84].

Кримінологія поряд з іншими питаннями вивчає злочинність, її види, причини та умови вчинення злочинів; розкриває особистість злочинця, тенденції розвитку злочинності, результативність застосування заходів щодо боротьби зі злочинністю, а також досліджує її вплив на суспільство [40, с. 126].

Юридична психологія розкриває загальні закономірності свідомості й поведінки людини як суб'єкта діяльності та закономірності поведінки людей у системі правових відносин [6; 60, с. 131; 14, с. 79].

Криміналістика, головним чином, досліджує злочин з позиції способів його вчинення та маскування, механізму слідоутворення, а також використання різних прийомів і методів у його розслідуванні.

На різних етапах становлення та розвитку криміналістичної науки питання побудови загальної системи криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень у методиці розслідування привертала увагу криміналістів. Разом з тим теорія і практика розслідування показали, що запропоновані підходи до формування теорії криміналістичної класифікації в методиці розслідування виявилися дещо різними.

Теоретичні положення загальної криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень були предметом дослідження у працях вітчизняних та закордонних науковців Л. І. Аркуши, Р. С. Белкина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Г. А. Матусовського, О. Н. Колесниченка, В. Л. Синчука, В. Д. Пчолкіна, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька та ін.

Як і будь-який метод, класифікація передбачає, з одного боку, вказівку на дії, які необхідно зробити, з іншого – на певне уявлення об'єкта. У широкому розумінні класифікація – «це система доповнюючих понять

(класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів. Наукова класифікація виражає систему законів, властивих відповідній галузі дійсності» [183, с. 702].

Втім з перших хто дотримувався такої думки був О. Н. Колесниченко, який «визнав за необхідне вказати на важливість правильного поєднання критеріїв кримінально-правового характеру і специфічних криміналістичних ознак, «істотних для раціональної побудови методик розслідування»[55, с. 12]. На доцільність використання подвійного критерію криміналістичної класифікації вказував і П.Д. Біленчук. На його думку, «без кримінально-правової класифікації, сукупність окремих криміналістичних методик втратила б ознаки системи, простежити зв'язок між методиками виявилось б неможливим через відсутність підстав їх групування»[12, с. 143].

Розглядаючи криміналістичну класифікацію, Г. А. Матусовський відзначив, що «кожна з таких класифікацій — кримінально-правова, кримінологічна, криміналістична — має переважне значення для вирішення певних завдань. Пріоритетною у загальній системі класифікацій злочинів є кримінально-правова класифікація»[101, с. 47].

Такої ж точки зору дотримується Р. Л. Степанюк, який зазначає, що «критерії криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень більше інформативні ніж кримінально-правові, оскільки в основі такої класифікації є значущість для побудови теоретичних і практичних рекомендацій, спрямованих на вирішення основних завдань кримінального провадження». Саме тому, на його думку, класифікації мають відображувати насамперед суттєві у криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності[146, с. 137].

В юридичній літературі поняття та класифікація злочинів, що вчиняються ОЗУ саме у сфері господарської діяльності є мало дослідженими. Вчені досліджуючи дане питання розглядають господарські злочини як складову злочинів економічної спрямованості, не розмежовують економічні

від господарських кримінальних правопорушень. Окремі науковці центральною ланкою злочинів у сфері економічної діяльності вважають правопорушення у сфері господарської діяльності. В. Я. Тацій під господарським злочином розуміє «вчинене приватною або службовою особою у сфері господарської діяльності навмисне або необережне діяння (дія або бездіяльність), що завдає істотної шкоди системі господарювання» [153, с. 18]. Специфіка цих злочинів полягає в тому, що вони не лише скоюються у зв'язку чи в процесі функціонування економічних відносин, а й завдають економіці збитку, який може виражатися або у прямому зменшенні наявного фонду матеріальних цінностей державного, колективного, приватного власника, або в порушенні функціонування окремих господарських галузей чи господарських процесів, або в ускладненні реалізації соціально-економічних програм тощо. Оскільки економіка країни розподіляється на низку сфер, то злочини економічної спрямованості можливі у будь-якій зі сфер економіки. Тому питання криміналістичної класифікації злочинів економічної спрямованості, вчинених у сфері господарської діяльності дотепер потребують додаткового дослідження.

На думку В. Д. Пчолкіна, визначення поняття таких злочинів слід ув'язувати саме з кримінальним законодавством. Науковець вважає, що «прив'язка цього поняття до кримінального законодавства змусить більш чітко й жорстко його визначити, дозволить уникнути його непотрібного розширення тощо. У свою чергу, це сприятиме вдосконаленню організації протидії злочинам у сфері господарської діяльності на системній основі з урахуванням зв'язків, існуючих між їх окремими різновидами, а також орієнтуватиме правоохоронні органи на застосування диференційованого підходу до вирішення цього завдання» [130, с. 105].

Визнаючи важливе значення кримінально-правових положень для криміналістики, В. П. Корж також указує на «недостатність кримінально-правової класифікації для формування науково обґрунтованих спеціальних методик розслідування, які б відповідали існуючим потребам слідчої

практики, оскільки кримінально-правові ознаки в більшості випадків не в змозі врахувати всі особливості злочинних діянь, що мають значення для їх розкриття та розслідування»[65, с. 83].

Таких поглядів дотримується О. В. Пчеліна, яка вважає «неможливим здійснювати криміналістичну класифікацію злочинів у розриві від кримінально-правової характеристики, так як остання є основою кваліфікації злочинів. Працівники правоохоронних органів під час кримінального провадження, насамперед, мають справу з визначенням яка саме норма КК України передбачає відповідальність за діяння, ознаки якого вбачаються в конкретних подіях. А це означає, що в разі відмови від кримінально-правового критерію криміналістична класифікація цілком втратить свою практичну значимість, що є недопустимим. На її думку, спочатку слід застосовувати кримінально-правовий критерій, а уже після – криміналістичний у якості деталізації та доповнення попереднього. Адже специфіка об'єктів криміналістичної класифікації проявляється в тому, що в об'єкті поділу, насамперед, повинні враховуватися закономірності, важливі в криміналістичному аспекті» [123, с. 134].

У дисертаційному дослідженні «Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств» В. Л. Синчук зазначає, що «чистої криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, тому що так чи інакше до неї входять об'єкти й елементи кримінально-правової класифікації, а ознаки, характерні для злочинів з кримінально-правової точки зору, використовуються як підстави для побудови криміналістичної класифікації цих явищ, тобто йдеться про відповідний синтез застосування положень різних наук кримінального циклу. Відповідно кримінально-правова класифікація злочинів виступає орієнтиром, відправною точкою для криміналістичних класифікаційних досліджень. При цьому криміналістична класифікація повинна здійснюватися на підставі криміналістично значущих

ознак, з урахуванням закономірностей розвитку та функціонування об'єктів дослідження» [138, с. 63].

Аналізуючи вище наведені думки вчених, стає зрозумілим, що в криміналістичній теорії сформувалися три підходи до визначення критеріїв криміналістичної класифікації злочинів. Спочатку криміналістичні методики окремих видів злочинів розроблялися виключно на кримінально-правовій підставі. Згодом учені почали піддавати сумнівам і критиці таку «практику», вказуючи на необхідність використання в якості підстави криміналістичної класифікації криміналістично-значущі ознаки. Причому тут погляди вчених розійшлися в двох напрямках: одна група вчених визнавала виключно криміналістичний критерій, а інша – одночасне існування кримінально-правового та криміналістичного критерію.

Питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень економічної спрямованості, зокрема, вчинених у сфері господарської діяльності, досліджували К. В. Аріт, Л. Ф. Гула, Л. В. Дергач, В. А. Журавель, О. В. Іванцова, В. П. Корж, В. В. Лисенко, Г. А. Матусовський, В. Д. Пчолкін, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін. У ході їх наукових досліджень застосовуються різні підходи до проблеми розслідування кримінальних правопорушень економічної спрямованості та різні критерії її класифікації. На важливість цього напрямку досліджень вказує В. Ю. Шепітько, який зазначає, що «сьогодні існує необхідність у вивченні структури злочинів в економічній сфері, побудові їх криміналістичної класифікації. Виявлення та розслідування злочинів передбачають з'ясування їх сутності, місця в системі кримінальних правопорушень та визначення їх взаємозв'язків. Запропонування криміналістичної класифікації злочинів у цій сфері сприятиме формуванню їх криміналістичних характеристик та розробці окремих криміналістичних методик» [176, с. 408].

У цьому контексті одна із перших спроб криміналістичної класифікації злочинів економічної спрямованості була зроблена Г. А. Матусовським у

його монографії «Экономические преступления: криминалистический анализ» (1999 р.). Автор до криміналістичної класифікації економічних злочинів включає систему груп, підгруп і видів злочинів, зокрема: «кримінальні правопорушення у сфері відносин власності; кримінальні правопорушення в сфері виконання бюджету; кримінальні правопорушення у сфері фінансових відносин; кримінальні правопорушення у сфері підприємницьких відносин; кримінальні правопорушення у сфері захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції; кримінальні правопорушення у сфері обслуговування населення: випуск або реалізація недоброякісної продукції; кримінальні правопорушення у сфері оподаткування; кримінальні правопорушення у сфері митного регулювання: контрабанда» [100, с. 42].

Запропонована Г. А. Матусовським криміналістична класифікація економічних злочинів має певне теоретичне і практичне значення і на його думку включає «діяння, які за своєю природою спричиняють шкоду державі у вигляді ненадходження податків, незаконного виготовлення підакцизних товарів, легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, шахрайство з фінансовими ресурсами, були криміналізовані зовсім недавно. Відповідно це є одним із факторів, який зумовлює необхідність у вивченні раніше невідомих кримінальних процесів та формуванні криміналістичної класифікації окремих видів злочинів і науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій щодо виявлення та розслідування злочинів» [100, с. 97].

У сучасній юридичній літературі існує точка зору, що в аналізованій площині найбільш щільно пов'язані між собою злочини проти власності та у сфері господарської діяльності. З цього приводу робиться висновок, що до злочинів економічної спрямованості, виходячи з положень чинного кримінального законодавства України, можна віднести злочини проти власності та господарські злочини. На думку В. Т. Білоуса, злочини економічної спрямованості – «це передбачені кримінальним законом діяння у

сфері економічних відносин, спрямовані на порушення відносин власності та існуючого порядку здійснення господарської діяльності» [15, с. 97].

Але найбільш розповсюдженим є твердження щодо віднесення до цієї категорії злочинів, що вчиняються проти власності, у сферах господарської та службової діяльності. Серед науковців, які дотримуються такого підходу можна назвати В. П. Корж, В. Д. Пчолкіна, В. В. Піддубного та інших, які вважають, що відповідно до норм КК України можна виділити три групи злочинів економічної спрямованості, які можуть бути покладені в основу їх криміналістичної класифікації.

Перша група – це злочини, що здійснюються в системі економічних відносин спеціальним суб'єктним складом: організованою групою, злочинною організацією, спільнотою. Це злочини проти власності (корисливо-ненасильницького характеру). До них, за умови відповідності визначеним вище ознакам, відносяться кримінальні правопорушення, що передбачені: ст. 185 КК України «Крадіжка»; ст. 190 КК України «Шахрайство»; ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом».

Друга група – це злочини у сфері господарської діяльності: ст. 199 КК України «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї»; ст. 201 КК України «Контрабанда»; ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів»; ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво»; ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»; ст. 216 КК України «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору

чи контрольних марок»; ст. 229 КК України «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»; ст. 226 КК України «Фальсифікація засобів вимірювання»; ст. 227 КК України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції»; ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів»; Третя група – це злочини у сфері службової діяльності: ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 366 КК України «Службове підроблення»; ст. 369 КК України «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі»[63, с. 7–10; 127, с. 202–206].

У монографії «Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції» В.В. Лисенко звертав увагу на класифікаційні ознаки злочинів на підставі двох критеріїв: кримінально-правового, що об'єднує злочини у сфері господарської, службової діяльності, та криміналістичного у сфері економіки – фінансово-господарська діяльність, виконання фінансово-господарських операцій. За кримінально-правовими класифікаційними ознаками вчений наводить «список складів злочинів за КК України (в редакції, що діяла на час написання його монографії (2004 рік)): ст. 201 контрабанда; ст. 202 порушення порядку зайняття господарською або банківською діяльністю (виключена); ст. 203 зайняття забороненими видами господарської діяльності (виключена); ст. 204 незаконне виготовлення, зберігання, збут та транспортування з метою збуту підакцизних товарів; ст. 205 фіктивне підприємництво (виключена); ст. 207 ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (виключена); ст. 208 незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (виключена); ст. 209 легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом; ст. 212 ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); ст. 213 порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом; ст. 214 порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (виключена); ст. 216 незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно

виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок; ст. 218 фіктивнебанкрутство(виключена); ст. 219 доведення добанкрутства; ст. 221 незаконні дії у разібанкрутства(виключена); ст. 222 шахрайство з фінансовими ресурсами» [89, с. 213–214]. Наразі деякі з них, які він відніс до сфери господарської діяльності, виключені із КК України.

Зазначимо, що кримінально-правова систематизація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є інструментом, який полегшує відмежування одних видів правопорушень від інших, визначає ступінь їх суспільної небезпечності та оптимального виду і міри покарання.

Слушною є позиція С.С. Чернявського, який здійснює класифікацію злочинів економічної спрямованості за мотивами і метою їх скоєння. Він зазначає, що «знання мотиву і мети вчиненого злочину економічної спрямованості сприяє встановленню обставин події, підозрюваного та вирішенню інших завдань кримінального судочинства. Так, вчений вважає, що класифікацію злочинів економічної спрямованості за мотивами необхідно поділяти на злочини, вчинені: 1) з корисливих мотивів; 2) для полегшення вчинення інших злочинів; 3) для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх вчинення; 4) у зв'язку з перевищенням меж необхідної оборони; 5) у зв'язку з реалізацією помилкових особистих і суспільних інтересів; 6) у зв'язку з бажанням досягти певних цілей із найменшими витратами і зусиллями. Залежно від наявності мети у процесі вчинення злочину можлива така класифікація: злочини, вчинені з певною метою і без такої» [168, с. 116].

Діяння у сфері господарської діяльності, які за своєю природою спричиняють шкоду державі у вигляді тіньової економіки, незаконного виготовлення підакцизних товарів, легалізація (відмивання) грошових коштів за допомогою криптовалют, шахрайство з фінансовими ресурсами та інше набули новий характер протиправної діяльності. Відповідно це є одним із факторів, який зумовлює потребу у вивченні раніше невідомих кримінальних

процесів та формуванні криміналістичної класифікації окремих видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Слід зазначити, що специфіка дій злочинного організованого угруповання у сфері господарської діяльності, що вчинюють кримінальні правопорушення у державному і недержавному секторі економіки, супроводжуються, як правило, двома і більше злочинними діями. Вони взаємопов'язані та підпорядковані закономірній меті злочинного угруповання – отримання і легалізація кримінальних доходів. У зв'язку з цим вважаємо, що характерною особливістю криміналістичної класифікації є виділення в ній не тільки груп, а й сукупності видів окремих правопорушень, вчинених ОЗУ. З огляду на загальні положення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, до таких злочинів слід віднести: шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), фіктивне підприємництво (сам факт злочинної діяльності існує, втім стаття декриміналізована), контрабанда (ст. 201 КК України) тощо[82]. Зазначені види кримінальних правопорушень можуть бути в сукупності з іншими правопорушеннями.

Прикладом цього є зростання кількості злочинів, пов'язаних з використанням коштів суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Непоодинокими випадками стали закупівлі товарів, робіт та послуг у підприємств з сумнівною або відсутньою бізнес-репутацією, які не мають ні виробничих потужних, ні складських приміщень, ні відповідного персоналу. Присутність таких посередників призводить до завищення витрат на придбання товарів, робіт та послуг за кошти підприємств державної власності та підприємств з державною часткою.

Для формування нових методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності необхідно об'єднати зазначені правопорушення в окрему систему (клас). Криміналістичні

підстави класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, повинні бути відповідно значущими для забезпечення методики досудового розслідування та судового розгляду.

Підтримуючи такий підхід із зазначеними підставами для класифікації, пропонуємо за аналогію застосувати класифікацію злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності наступним чином:

1. Класифікація, за характеристикою суб'єкта (організованого злочинного угруповання) вчинення злочину у сфері господарської діяльності:

а) організовані злочинні угруповання (до яких можуть входити організовані групи (три і більше осіб) і злочинні організації (п'ять і більше осіб). До кримінальних правопорушень, вчинених за змовою групою осіб або організованою групою, законодавець відносить ряд норм Розділу VII Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. Така кваліфікуюча ознака передбачена в статтях: 199, 200, 201, 201¹, 203¹, 203², 205¹, 206, 206², 209, 210, 212, 212¹, 220¹, 222, 229, 232¹, 232³ КК України;

б) ієрархічні взаємовідносини учасників;

в) розподіл функцій учасників групи;

г) організовані угруповання політико-соціального характеру (основною метою злочинного співтовариства є не так пряма матеріальна вигода, як підтримка чи руйнування наявної соціально-політичної системи);

д) за сферою занять це можуть бути: ОЗУ у підприємствах, установах та організаціях, банківському секторі, фінансово-кредитній сфері, бюджетній сфері тощо;

е) лідери організованих угруповань: 80% яких належать до числа посадових осіб підприємств, установ, організацій або елітної верстви приватних підприємців; керівники злочинних структур з числа «злодіїв в законі»; високопосадовці або урядовці тощо).

2. Класифікація, пов'язана з об'єктом кримінального правопорушення ОЗУ:

а) безпосередній об'єкт: легалізація бюджетних коштів, наміряне банкрутство підприємств, банків, нецільове використання інвестицій, грантів тощо.

б) за предметом посягання: спрямовані на заволодіння грошових коштів, речей і предметів, що мають вагомий грошовий еквівалент.

3. Класифікація, пов'язана з об'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності:

а) за способом вчинення злочину: злочинні дії в кредитно-розрахунковій сфері, незаконні валютні операції; фіктивне підприємництво; службові злочини; виведення інвестицій у віртуальні активи тощо.

б) за характером дій, пов'язаних із заволодінням майна, коштів поділяються на: (вчинені із завуальованим протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-правових інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав повноважень, які з корисливих або інших протиправних мотивів посягають на відносини, що охороняються кримінальним законом, пов'язані з фінансово-господарськими, господарсько-регулятивними, цивільно-правовими операціями щодо цивільного обороту коштів, речей, прав, дій.);

в) за допомогою корупційних зв'язків: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем;

г) за використанням засобів вчинення злочину: технологій цифрової економіки, ведення віртуальних підприємств вимагачів, комп'ютерних технологій тощо;

д) за способом приховування злочину: відсутність платежів зі сплати податків, загальнообов'язкових зборів; підроблення офіційних документів, виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, цифрових підписів тощо; управління рахунками значної кількості суб'єктів через один і той самий набір IP-адрес тощо.

4. Класифікація, пов'язана із суб'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності: характеризується стійкістю, має постійний склад учасників з наявністю сильних зв'язків між ними і високого ступеня організованості, а також одностайності при прийнятті рішень і послідовності у здійсненні злочинних дій. Тому дії злочинного угруповання мають прямий умисел.

5. Класифікація за обставинкою вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності: залежно від місця вчинення злочину (підприємство, організація, банківська установа, фінансово-кредитна установа; в межах України / за межами); дистанційна форма злочинної діяльності (здійснення злочинних дій за допомогою віртуальних підприємств, Інтернет-платформ тощо).

6. Класифікація за слідовою картиною злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності:

а) заяви або повідомлення працівників, посадових осіб виробничих підрозділів підприємств, організацій, банківських установ, фінансово-кредитних установ тощо;

б) повідомлення від контрольно-ревізійних установ, які виявили порушення у фінансово-господарській діяльності за результатами ревізій, інвентаризацій, перевірок, аналізу техніко-економічних показників тощо;

в) слідова інформація здобута оперативними підрозділами правоохоронних органів, фінансових інспекцій тощо[117, с. 70].

Аналіз основних положень вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, висунутих і розвинених у науці криміналістики, показує, що вони мають загальний характер і засновані переважно на припущеннях, можливих варіантах побудови криміналістичної класифікації злочинів без достатнього врахування особливостей окремих систем класифікацій, що спираються на спільності іншого класу, групи, виду кримінальних правопорушень.

У підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька, вчені запропонували криміналістичну класифікацію розглядати за такими видами.

«По-перше, класифікація кримінальних правопорушень, пов'язана із суб'єктом їх вчинення: одноособово та групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих стосунках з безпосереднім об'єктом посягання, та такими, що не є в таких стосунках; дорослими і неповнолітніми; чоловіками і жінками. По-друге, класифікація кримінальних правопорушень, пов'язана з предметом злочинного діяння: за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання; за місцем розташування безпосереднього предмета посягання; за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання. По-третє, класифікація, пов'язана з об'єктивною стороною кримінального правопорушення: за способом вчинення кримінального правопорушення; за способом приховування кримінального правопорушення, якщо він не входить, як складова частина до способу вчинення злочинної дії. По-четверте, класифікація, пов'язана із суб'єктивною стороною кримінального правопорушення: вчинені із заздалегідь обдуманим наміром і з наміром, що раптово виник» [78, с. 451].

Вважаємо, що злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності потрібно класифікувати за діяннями, відповідальність за які передбачена статтями ККУ України, що містяться у розділі «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» та поділити їх на групи. Такий поділ диференціює злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності, що в свою чергу дозволяє визначити в сукупності яких кримінальних правопорушень виступає однаковий предмет злочину.

До першої групи відносимо кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері власності. У зазначеній групі виділяємо злочини проти власності: привласнення, розтрата майна (державного або колективного) чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); шахрайство (ст. 190 КК України) [82].

До другої групи відносимо кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ серед відносин фінансової діяльності: контрабанда (ст. 201 КК України); легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним

шляхом (ст. 209 КК України); виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 КК України); виготовлення, збут або використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України); фінансове шахрайство (ст. 190 КК України); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України, яка декриміналізована); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК України); ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК України); доведення до банкрутства (ст. 219 КК України); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220² КК України)[82].

До третьої групи необхідно віднести кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно у сфері господарської діяльності: незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів(ст. 204 КК України);підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців (ст. 205¹ КК України); незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, придбаних або підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК України) [82].

Вище наведена класифікація створена за принципом кримінально-правових ознак. У кожній із зазначених груп/видів кримінальних правопорушень є особливості, що впливають на механізм і способи злочинних дій.

Особливу увагу слід звернути на те, що всі види злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності переважно інтегруються в

організованій злочинній діяльності, які характеризуються різноманітними способами протидії розслідуванню. За кожною статтею кримінального правопорушення обсяг слідчої роботи, коло і характер документів, що підлягають дослідженню у ході розслідування, коло осіб, які підлягають перевірці на причетність до вчинення правопорушення, є різним.

З огляду на це, криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, має здійснюватися за видами господарської діяльності:

1. Кримінальні правопорушення, метою яких є здійснення процесу щодо внесення дисбалансу в суспільні відносини, які є гарантом якісної фінансово-господарської діяльності. Ця група включає в себе:

- недотримання господарських правовідносин, які передбачають незаконне втручання в процес формування державного бюджету та збору податкових, митних і страхових внесків. Зустрічаються ситуації, коли ОЗУ намагається ввести свої правила під час встановлення податкової ставки тощо (кримінальні правопорушення в податковій сфері);

- недотримання господарських правовідносин, які передбачають незаконне втручання у фінансову сферу, що спеціалізується на роботі з цінними паперами, готівкою, віртуальними активами й іншими платіжними документами;

- недотримання господарських правовідносин, які передбачають незаконне втручання в кредитну сферу фінансово-економічного ринку. Як правило, до таких кримінальних правопорушень відносять махінації підприємств, пов'язані з оформленням кредитів і їх подальшою невиплатою або нецільовим використанням (створенням штучного банкрутства).

2. Кримінальні правопорушення, метою яких є внесення дисбалансу в суспільні відносини, що захищають права та інтереси осіб, які займаються підприємницькою діяльністю. Ця група включає в себе:

- недотримання установлених фінансових законів, що мається на увазі незаконне ведення підприємницької діяльності (уникнення державної

реєстрації як суб'єкта господарювання; надання суб'єктом господарювання уповноваженому органу недостовірної інформації щодо відповідності матеріально-технічної бази вимогам законодавства; відсутність ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності, яка є обов'язковою, тощо).

3. Кримінальні правопорушення, метою яких є посягання на господарську діяльність, організовану заради отримання різних матеріальних благ.

4. Кримінальні правопорушення, метою яких є посягання на інноваційну підприємницьку діяльність. ОЗУ використовують інноваційні підприємства для залучення інвестицій та їх легалізації. В Україні стан розвитку інноваційного підприємництва ще не набув належного нормативно-правового забезпечення, не говорячи про криміналістичне забезпечення розгляду даних кримінальних правопорушень.

З вище дослідженого стає відомо, що криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності знаходиться у стані розробки.

Встановлено, що криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є підґрунтям для побудови окремих методик розслідування злочинів. Беручи до уваги висвітлені вище думки вчених, необхідно зазначити, що криміналістичному розумінню злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності властивий синтез кримінально-правового та криміналістичного аспектів. Їх урахування дозволяє створювати загальні методологічні підстави для вдосконалення прийомів та методів розслідування кримінальних правопорушень.

Також запропоновані положення по удосконаленню криміналістичної класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, які дозволяють прийти до розуміння, що основними критеріями, за якими розкривається криміналістична класифікація, мають бути: характеристика суб'єкта вчинення злочину; об'єкт кримінального правопорушення ОЗУ у

сфері господарської діяльності; об'єктивна сторона злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; суб'єктивна сторона злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; обстановка вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності; слідова картина злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Приділено увагу кримінально-правовим критеріям класифікації злочинів у сфері господарської діяльності, які поділено на три групи: кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері власності; кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ серед відносин фінансової діяльності; кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно серед відносин господарської діяльності. Такий поділ на групи допоможе визначити спільні ознаки правопорушень і надасть можливість правоохоронним органам протидіяти та ефективно розслідувати злочини.

Зокрема враховуючи специфіку та особливості організованої злочинної діяльності запропоновано додати до криміналістичної класифікації – класифікацію видів господарської діяльності. У криміналістичному аспекті це допоможе удосконалити методику розслідування як за кожним способом вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, так і за певними видами груп способів.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що в криміналістичному аспекті сутністю організованої злочинності є організована злочинна діяльність, здійснювана організованими злочинними угрупованнями. Виходячи з цього, слід вважати, що, об'єктом криміналістичного дослідження є саме організована злочинна діяльність. Поняття ж організованої злочинності скоріше необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

Досліджено стан і тенденції формування організованої злочинності в незалежній Україні і проаналізовано її динаміку за трьома періодами: 1992 – 2002 рр., 2003 – 2013 рр. та 2014–2022 рр. Встановлено, що в період з 2014 по

2022 роки намітилась тенденція зменшення кількості виявлених злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Аналіз статистичних даних свідчить, що в сучасних умовах основними тенденціями формування організованої злочинності у сфері господарської діяльності в Україні є: розширення сфери їх діяльності; проникнення її до сфер політики, економіки, в органи державної влади і управління, в правоохоронні і судові органи; поява нових видів злочинної діяльності.

2. Аргументовано, що окремі методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, необхідно формувати з урахуванням їх класифікації. При цьому, слід зосередити увагу на тих категоріях господарських злочинів, що мають у диспозиції статті КК України таку кваліфікуючу ознаку як «вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану».

Слідча практика показує, що традиційні криміналістичні засоби, прийоми і методи, що застосовуються під час розслідування зазначених злочинів, не завжди ефективні. У зв'язку з цим актуальною проблемою науки криміналістики є розробка нових, більш конструктивних криміналістичних методів, прийомів і засобів, призначених забезпечувати ефективне вирішення завдань виявлення, розслідування і запобігання зазначених злочинів. У протидії організованій злочинній діяльності таку визначальну роль відіграє оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження, яке є складовим структурним елементом методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ в сфері господарської діяльності.

3. Встановлено, що криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є підґрунтям для побудови окремих методик розслідування злочинів. Приділено увагу кримінально-правовим критеріям класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, які поділено на шість груп: за характеристикою суб'єкта (організованого злочинного угруповання) вчинення злочину у сфері

господарської діяльності; за об'єктом кримінального правопорушення ОЗУ; за об'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за суб'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за обстановкою вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності; за слідовою картиною злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Враховуючі кримінально-правові критерії класифікації злочинів вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, запропоновано класифікувати їх за діяннями, відповідальність за які передбачена статтями КК України, що містяться у розділі VII та поділити їх на групи: кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері фінансової діяльності, зокрема бюджетної сфери; кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно у сфері господарської діяльності. В межах кожної групи визначені спільні ознаки правопорушень, що надає можливість правоохоронним органам напрацювати типову модель розслідування даних кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Теоретичні основи криміналістичної характеристики злочинів у сфері господарської діяльності

Поява нових кримінальних правопорушень у сфері економічної спрямованості та підвищення «професіоналізму» злочинців обумовлене реформуванням економічних відносин у державі [8, с. 132–133]. У свою чергу ефективність протидії злочинам економічної спрямованості значною мірою залежить від поглибленого вивчення й аналізу сутності, класифікації та комплексної характеристики цих злочинів.

Криміналістика, головним чином, досліджує злочини з позиції способів їх вчинення та маскуванню, механізму слідоутворення, а також використання різних прийомів і методів щодо їх розслідування.

Криміналістична характеристика злочину, як наукова категорія криміналістики має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

За допомогою криміналістичної характеристики встановлено перелік конкретних обставин, які треба дослідити у кримінальному провадженні, особливо на початковому етапі розслідування. У багатьох випадках від уміння слідчого проникнути не тільки у кримінально-правову, а й у криміналістичну сутність правопорушення залежить ефективність розслідування кримінальних правопорушень. Для цього слідчий повинен знати не тільки кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні критерії злочинів, але й уміти цілеспрямовано виявляти

необхідну криміналістичну інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення.

Криміналістична характеристика і є цією інформаційною базою, яка являє собою систему відомостей про криміналістично-значущі ознаки злочинів певного виду, відображає закономірні зв'язки між ними й слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття та розслідування злочину.

Таким чином, криміналістична характеристика сприяє розробці окремих методик, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів та визначенню напрямку розслідування конкретного злочину. Але розробка практичних рекомендацій, пов'язаних із найбільш ефективним вирішенням важливих завдань досудового розслідування, ускладнюється тією обставиною, що досі немає близькості наукових позицій, які пояснюють структуру й зміст криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Проблеми криміналістичної характеристики були предметом досить ґрунтовних наукових досліджень. Вагомий внесок у формування і розвиток теорії криміналістичної характеристики зробили В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. А. Журавель, О. Н. Колісниченко, В. О. Коновалова, В. Д. Пчолкін, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур, та інші вчені.

При формуванні теоретичних концепцій криміналістичної характеристики головним стало прагнення науковців з'ясувати таку категорію розслідування, яка була б вихідною для правильної побудови та обґрунтування будь-яких методичних рекомендацій. Таке прагнення відображало практичні потреби і тому в різних позиціях було сформульовано в роботах вітчизняних криміналістів.

Досліджуючи дане питання, О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалова, запропонували визначення криміналістичної характеристики як «систему інформації про ознаки злочинів даного виду, що мають криміналістичне

значення, відзначають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [53, с.16].

У свою чергу, В. П. Бахін дійшов висновку, що «криміналістична характеристика злочинів являє собою систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі та механізмі діяння й обстановці його вчинення, у даних про особу злочинця та в інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочині [8, с. 132].

В. П. Бахін, Н. С. Карпов, С. П. Зеленковський також вважають, що «для визначення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів важливо, щоб вона містила в собі характеристику вихідної інформації, систему даних про способи вчинення та приховування злочину й типові наслідки його застосування, особи ймовірного злочинця та ймовірних мотивів і цілей злочину, особи потерпілого та деяких обставин скоєння злочину (місце, час, обстановка)» [10, с. 71].

Таку дефініцію підтримали й інші науковці В.В. Тіщенко і В. Ю. Шепітько, які вважали, що «криміналістична характеристика є сукупністю відомостей про такі спільні риси, типові ознаки, обставини й інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення для розкриття злочинів» [154, с. 50–51; 73, с. 274].

Також Б.В. Щур відзначає, що «практичне значення криміналістичної характеристики саме по собі не викликає сумнівів, є загальновідомим і підтвердженим практикою: без їх знання й застосування в практику неможливо успішно розкривати і розслідувати кримінальні правопорушення» [180, с. 153].

Такої ж думки В.Д. Пчолкін і О.В. Іванцова «криміналістична характеристика злочину, як наукова категорія криміналістики, має велике значення для успішного вирішення теоретичних і практичних завдань

методик розслідування окремих видів злочинів, у тому числі економічної спрямованості. Вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які потрібно встановити у кримінальному провадженні, особливо на початковому етапі розслідування» [125, с. 153].

В.В. Тіщенко, під криміналістичною характеристикою розуміє «систему відомостей (комплекс інформації) про криміналістично-значимі ознаки кримінального правопорушення цього виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних правопорушень» [159, с. 110].

Аналізуючи думки вчених стає відомо, що криміналістична характеристика є типовою моделлю кримінального правопорушення, результатом наукового аналізу типових ознак певного виду або роду злочинних діянь.

У запропонованих визначеннях криміналістичної характеристики зазначається застосування таких позицій, як: сукупність даних про ознаки кримінального правопорушення за видами (групами); урахування взаємозв'язків між цими даними; визначеність їх у використанні під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень.

Зокрема В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В. А. Журавель та інші у підручнику «Криміналістика», зазначають, що «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це динамічна наукова категорія, завданням якої є виробляти методику розслідування» [78, с. 208]. Динамічність виявляється насамперед у тому, що її зміст стосовно різних видів і груп кримінальних правопорушень може мати змінний характер, причому істотно.

В основу формування криміналістичної характеристики покладено офіційні дані статистики про стан злочинності; матеріали оперативно-розшукової та судово-експертної діяльності; дані узагальнення слідчої практики; результати оперативних заходів, міжвідомчі інформаційні листи, в яких викладена практика розкриття і розслідування кримінальних

правопорушень; відомості, отримані у ході опитування практичних працівників різних структур, слідства і суду, а в деяких випадках органів влади та контролю тощо [112, с. 420].

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень направлена на: 1) розроблення окремих методик розслідування; 2) побудову типових програм і моделей розслідування кримінальних правопорушень; 3) визначення напрямку розслідування конкретного злочинного діяння. Ця характеристика є для слідчого своєрідною інформаційною базою. Із зазначеного призначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень логічно виділяються такі функції, які їй притаманні: інформаційна (пізнавальна, методологічна), описова, прогностична.

Інформаційна (пізнавальна) функція криміналістичної характеристики включає в себе: нові наукові знання про певний вид (рід) кримінальних правопорушень; на її основі можливе формування наукових знань про зміст інших криміналістичних понять, з якими вона взаємопов'язана (наприклад, про способи злочинного діяння, типові слідчі версії для певної категорії правопорушень), і їх класифікація.

Деякі вчені зазначають, що «інформаційна функція криміналістичної характеристики є своєрідним інструментом подальшого наукового пошуку» [132, с. 214]. Водночас вона дозволяє розробляти конкретні криміналістичні рекомендації щодо організації та планування розслідування певних видів кримінальних правопорушень, алгоритм першочергових і наступних слідчих дій, тактику окремих слідчих дій (зокрема, застосування тактичних прийомів, засобів і методів для отримання доказів).

Іншими словами, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень виступає інформаційним «ядром» окремої методики розслідування, яким обумовлюються і навколо якого концентруються криміналістичні знання. Використання її як засобу (інструменту) наукових знань під час розслідування конкретних правопорушень передбачає три стадії[47, с. 648].

Перша стадія. За допомогою оцінки наявної вихідної інформації, слідчої ситуації слідчий знаходить в окремій методиці розслідування подібну типову криміналістичну характеристику, елементи якої порівнює і індивідуалізує з огляду на обставини розслідуваних кримінальних правопорушень. За допомогою подібної характеристики може висувати слідчі версії, діагностувати слідчі ситуації та визначати предмет доказування.

Друга стадія. Формується робоча модель розслідування кримінального правопорушення на основі аналізу і порівняння типової криміналістичної характеристики з вихідною інформацією у кримінальному провадженні. Упродовжусього досудового розслідування робоча модель кримінального правопорушення підлягає постійній оцінці на предмет встановлення повноти змісту кожного елемента шляхом співвіднесення її з типовою криміналістичною характеристикою правопорушення, і на цій основі відбувається її доповнення і конкретизація.

Третя стадія. Після закінчення досудового розслідування слідчий повинен отримати повну ретроспективну інформаційну модель розслідуваного кримінального правопорушення, яка має стати об'єктом судового дослідження.

Отже криміналістична характеристика дає об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення, указує на його типові риси, що є відправними для методики розслідування. Тому не менш важливою для криміналістичної характеристики є описова функція. Саме описова функція зазнала найбільшої критики. Водночас її значення полягає у виявленні криміналістично-значущих ознак певного виду злочинних діянь. З описовою функцією криміналістичної характеристики пов'язане наповнення її реальним змістом.

Криміналістична характеристика як ціле, як єдиний комплекс має практичне значення лише в тих випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки і залежності між її елементами, що мають закономірний характер, які виражені в кількісних показниках [54, с. 12–14]. У цьому плані може йтися про кореляційну функцію, про встановлення зв'язків між окремими

елементами криміналістичної характеристики. Закономірні зв'язки між окремими ознаками та їхніми групами є найважливішою властивістю криміналістичної характеристики. Їхнє виявлення здійснюється на основі досліджень значущого емпіричного матеріалу.

А.Л. Дудніков пропонує метод встановлення і використання кореляційних залежностей між структурними елементами криміналістичної характеристики. У цьому плані автор установлює «види зв'язків: за характером зв'язки між елементами можуть бути причинно-наслідкові, інформаційні та ін.; за спрямованістю зв'язок може бути прямий і непрямий, вихідний і зворотний, зустрічний тощо; з погляду можливості або «жорсткості» закономірних зв'язків можна виділити зв'язки однозначні, якщо встановлення якогось елемента в 100% випадків означає наявність іншого певного елемента, і неоднозначні (ймовірнісні), якщо такий зв'язок виявляється лише в деякій частині злочинів; закономірні зв'язки можна знайти між різноманітними елементами криміналістичної характеристики, а також між їхніми групами» [28, с. 140–142].

Криміналістична характеристика виконує також прогностичну функцію. Прогнозування може бути спрямоване на вивчення динаміки, розвитку події, що вже відбулася, і на події, що ще повинні відбутися.

У підручнику «Криміналістика» за редакцією В. В. Пясковського, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєва, вказано, що «практичне значення криміналістичної характеристики загалом полягає в тому, що за наявності одних ознак (наприклад, що стосуються слідів знарядь та інструментів) слідчий може припустити наявність інших (певних фахових навичок у злочинця) і провести необхідні слідчі розшукові дії (щодо встановлення і розшуку злочинця). Використання даних криміналістичної характеристики вказує лише на певну можливість шуканих ознак у конкретному провадженні» [80, с. 510].

В. А. Журавель дотримується думки, що «прогностична функція криміналістичної характеристики значно підвищується, якщо встановлені

кореляційні залежності між її елементами, виражені в кількісних показниках. Саме статистичний підхід, що становить основу формування криміналістичної характеристики, може бути визнаний ключовим і під час вимірювання ступеня можливості настання прогнозованих подій. У зв'язку з цим зусилля криміналістів щодо виявлення кількісних показників, які відображають специфіку кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, повинні бути значно активізовані, тому що до цього часу висловлені відносно цієї проблематики судження за досить рідкими винятками мають суто декларативний характер. При цьому не слід забувати, що в самій криміналістичній характеристиці відбиваються на статистичному рівні як достатньо чітко детерміновані відносини між окремими її елементами, наприклад особливості технологічних процесів, які обумовлені багатьма причинними факторами, зокрема випадковими, ситуаційними» [38, с. 306–307].

Криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності поки на стадії розробки. Тому доцільно виокремлювати підгрупи злочинів за подібністю їх криміналістичних характеристик, що об'єднуються за окремими кримінально-правовими підставами. Такими елементами характеристики можуть бути спосіб учинення злочину, предмет посягання, особа злочинця, типовий комплекс слідів, що проявляються в результаті вчиненого злочину, місце, обстановка та час учинення злочину.

Є. Д. Лук'янчиков досліджуючи криміналістичну характеристику організованої злочинної діяльності економічної спрямованості розкриває її як: «структурно-організаційний блок елементів організованої злочинної діяльності; систему особистісних рис організованого злочинного формування» [91, с. 76].

Вбачаємо, що розробка криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності передбачає необхідність

урахування її структурних елементів. Втім питання про зміст криміналістичної характеристики є дискусійним.

У підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька, до «основних елементів криміналістичної характеристики віднесено: 1) спосіб злочину; 2) місце й обстановку; 3) час учинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) сліди злочину (у широкому значенні)» [175, с. 312].

В. П. Корж визначає, що «криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються організованими злочинними утвореннями в галузі економічної діяльності, має систему даних, які отримуються в результаті узагальнення слідчої та судової практики, про види організованих злочинних утворень, типові способи їх формування і принципи функціонування, види і форми корупційних зв'язків; про особливості особистісних властивостей і рольових функцій членів організованого злочинного утворення; про типові ознаки вказаних злочинів, що містяться (або відображені) у вигляді специфічних матеріальних або ідеальних слідів у способах економічних злочинів, в умовах та обстановці, в яких діяли члени організованого злочинного утворення, здійснювали легалізацію злочинних доходів, знання та використання яких є необхідним для виявлення, розкриття, розслідування і попередження указаних злочинів» [66, с. 106].

Автор, зокрема, робить акцент щодо визначення поняття криміналістичної характеристики стосовно певних груп (видів, різновидів) кримінальних правопорушень, що є результативним.

До цього варто додати, що практично у всіх сучасних наукових роботах, присвячених проблемам розкриття і розслідуванню певних видів кримінальних правопорушень, викладу методичних рекомендацій, передусє опис криміналістичної характеристики конкретного виду злочинного діяння.

У практичній же діяльності типова криміналістична характеристика певного виду кримінальних правопорушень дозволяє слідчому на початковому етапі розслідування прогнозувати, зокрема, які сліди утворені

діями особи, яка вчинила правопорушення; який конкретний зміст цих слідів, де вони повинні бути локалізовані; серед якого кола осіб варто шукати підозрюваного; одноосібно або групою осіб вчинено злочинне діяння тощо.

Тому серед основних елементів криміналістичної характеристики злочину домінуючу позицію займає спосіб його вчинення. Він охоплює систему взаємопов'язаних дій суб'єкта, що вчиняються з певною послідовністю із застосуванням різних знарядь і засобів та спрямовуються на досягнення мети злочину [22, с. 38].

Під способом вчинення злочину у криміналістиці розуміють об'єктивно і суб'єктивно обумовлений комплекс дій суб'єкта до, в момент і після вчинення ним правопорушення, пов'язаний з використанням відповідних знарядь і засобів, та такий, що залишає різні сліди, які характеризують сутність події, своєрідність поведінки учасників ОЗУ, їх окремі якості, навички.

Структуру способу вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності можуть становити дії щодо їх підготовки, вчинення і приховування в сукупності або тільки вчинення, або дії щодо вчинення в сукупності з підготовкою або приховуванням. Елементи способу вчинення кримінального правопорушення перебувають у просторовому, часовому і причинному взаємозв'язках між собою та з навколишнім середовищем. Їх складний характер детерміновано властивостями особистості учасників ОЗУ, обстановкою вчинення кримінального правопорушення і предметом посягання.

Знаючи типові способи вчинення кримінального правопорушення певного виду (групи), можна побудувати типову модель діяння, уявити собі зміст дій злочинних організацій, механізм утворення слідів та в результаті визначити шляхи і способи розслідування. Зокрема, у структурі способу вчинення злочину певне значення має співвідношення дій щодо вчинення та приховування кримінального правопорушення [87, с. 79].

Складність способів кримінальних правопорушень економічного спрямування, дозволила деяким авторам свідчити про технології злочинної діяльності, про певну її стандартизацію. Причому в криміналістичній літературі зазначається, що такі технології різні: для господарсько-економічної діяльності – одні, а для загально кримінальної – інші [105, с. 86].

На думку В. Д. Пчолкіна, «злочини економічної спрямованості складаються з великої кількості взаємозалежних і взаємообумовлюючих дій. Такі дії можуть слугувати базою для створення резервів для розкрадання, вилучення та реалізації викраденого. Структуру способу вчинення злочинів у сфері економічної діяльності складають наступні елементи: створення неврахованих надлишків; їхнє вилучення і приховування злочинних дій; збут викрадених цінностей. Більш того, такі злочини найчастіше вчинюються групами осіб, в яких досить чітко розподілені обов'язки на різних ділянках виробництва, а іноді й кількох виробництв. Тому серед способів вчинення злочинів у сфері економічної діяльності можна виділити найбільш типові, що притаманні саме цій галузі виробництва та можуть бути розподілені за стадіями технологічного циклу. Саме це пояснює складність розслідування вказаних злочинів» [125, с. 152].

Вказані способи вчинення кримінальних правопорушень багато в чому визначають тривалість функціонування злочинних угруповань. Така тривалість існування ОЗУ у сфері господарської діяльності визначається різними причинами. Опитування співробітників правоохоронних органів України по боротьбі з цим негативним явищем надало можливість встановити чинники, які впливають на тривалість існування ОЗУ.

У цьому плані в механізмі організованої злочинної діяльності особливе місце належить корумпованим зв'язкам з владними та іншими структурами.

Останнім часом у літературних джерелах з'явився термін «під дахом». У криміналістичному розумінні йдеться про корумповані зв'язки представників владних структур (зокрема правоохоронних органів) із «криміналітетом», про взаємодію посадових осіб органів влади й управління

з лідерами (або членами) організованих злочинних угруповань. Така взаємодія передбачає різні протиправні форми. Це може бути підкуп (одноразова або багаторазова дача хабарів) посадових (службових) осіб для вирішення питань, пов'язаних легальним або нелегальним «бізнесом» кримінальної групи, залучення (утягування) чиновників у спільний «бізнес», перетворення державного службовця (або іншої особи) на члена злочинного угруповання з певними правами й обов'язками.

Корупційні зв'язки ОЗУ у сфері господарської діяльності сприяють виконанню тактичних і стратегічних завдань групи, інколи виконують ідеологічні та організаційні функції. В економічному відношенні корумповані зв'язки надають переваги кримінальному угрупованню, підтримують, лобіюють його інтереси, захищають від проблем, що виникають, усувають конкурентів. Виникають ситуації «недоторканності» певних об'єктів, підприємств, господарських товариств, встановлюється заборона на контроль, перевірку відповідних посадових осіб.

Організована злочинність завжди мала на меті збагачення, одержання прибутку. Для організованої злочинної діяльності характерна комерціалізація. Організована злочинність укорінюється в легальну підприємницьку діяльність. На цей чинник звернув В. В. Лисенко та зазначив, що «механізм деяких, особливо «економічних» видів злочинів, що вчиняються ОЗУ, «вплітається» як основний елемент у технологію легального виробництва, зберігання, реалізації продукції тощо» [87, с. 80].

Злочинні угруповання у сфері господарської діяльності можуть використовувати різноманітні способи приховування кримінальних правопорушень. У криміналістичній теорії розрізняються певні способи приховування злочинів. Так, за своєю сукупністю способи приховування злочинних дій поділяють на такі групи: а) приховування злочинів шляхом утаювання інформації та/або її носіїв; б) приховування злочинів шляхом знищення інформації та та/або її носіїв; в) приховування злочинів шляхом маскуванню інформації та та/або її носіїв; г) приховування злочинів шляхом

фальсифікації інформації та та/або її носіїв; д) змішані способи [180, с. 202–203].

У криміналістичній літературі зазначається, що приховування злочинної діяльності набуває все більш активного та агресивного характеру. Члени організованих злочинних угруповань проводять розвідувальні та контррозвідувальні заходи з метою здійснення спрямованої протидії роботі правоохоронним органам [25, с. 366].

Організовані злочинні угруповання роблять спроби приховати свою злочинну діяльність за допомогою впливу на доказову інформацію.

В. В. Топчій справедливо відносить до пріоритетних напрямів захисту доказової інформації: обмеження доступу до доказової інформації; виявлення корумпованих «інформаторів» кримінальних структур; створення системи криміналістичних засобів забезпечення судової перевірки доказів; забезпечення безпеки людей – носіїв доказової інформації [161, с. 173].

ОЗУ у сфері господарської діяльності цілеспрямовано займаються розробкою заходів захисту від викриття і застосуванням власної розвідки і контррозвідки, використовуючи сучасні технічні засоби. Лідери злочинних формувань укорінюють своїх інформаторів у слідчі, оперативні підрозділи і приділяють значну увагу одержанню відомостей про джерела негласної інформації.

Суттєве значення має і обстановка, в якій діє ОЗУ у сфері господарської діяльності. До обстановки належать як ознаки, що визначають матеріальне середовище, у якому вчиняється кримінальне правопорушення, так і його об'єктивні умови. Обстановка місця вчинення кримінального правопорушення є частиною обстановки злочинного діяння, що включає, крім матеріальної обстановки, поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними.

У криміналістичній літературі привертається увага до проблеми осередків організованої злочинної діяльності.

Ю. П. Аленін зазначає, що «серії подібних за своїм характером злочинів, які, як передбачається, вчинені тією самою особою або тією самою злочинною групою, набувають властивості осередка злочинних діянь» [3, с. 75].

Стосовно діяльності ОЗУ у сфері економіки існує думка, що під осередком доцільно розуміти витoki, місця виникнення (утворення) організованої групи, місцезнаходження її керуючого ядра, місця первинного прояву ознак цієї злочинної діяльності [100, с. 64].

Водночас важливе місце в криміналістичній характеристиці злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності посідає такий її елемент, як особа злочинця. Особа злочинця стосовно злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, має суттєві особливості. Особа злочинця виступає, як колективний суб'єкт злочинної діяльності. Йдеться про вчинення кримінального правопорушення організованою злочинною групою або злочинною організацією [115, с. 205].

Є. Г. Коваленко зауважив, що «якісні показники цього елемента криміналістичної характеристики повинні охоплювати: відомості про соціально-демографічний склад; про її професійний склад; про наявність у її членів кримінального досвіду; про тип лідера; про ступінь кримінальної активності членів ОЗУ; про національно-державну належність членів ОЗУ» [51, с. 145].

На нашу думку, дослідження особи злочинця стосовно кримінальних правопорушень, що вчиняються ОЗУ, передбачає також розгляд структури та психологічного механізму функціонування таких формувань.

Вивчення слідчої практики дозволяє зробити висновок про те, що особа злочинця, як елемент криміналістичної характеристики, може розглядатися у двох напрямках: 1) колективний суб'єкт вчинення кримінальних правопорушень (злочинна група як ціле); 2) лідери і члени злочинного угруповання (їх типові й індивідуальні ознаки).

Важливою відмітною рисою таких злочинів є те, що їх вчиняють особи, які входять до злочинного угруповання з наявністю певної ієрархічної побудови і розподілом функцій між окремими структурними ланками і окремими членами [95, с. 15]. Причому у процесі успішної злочинної діяльності формування переважають тенденції до консолідації, згуртованості злочинного колективу, що сприяє розвитку і формуванню його внутрішніх психологічних і функціональних структур.

Певною специфікою відрізняється і такий елемент криміналістичної характеристики, як типові сліди кримінального правопорушення. У криміналістичній літературі цей елемент криміналістичної характеристики іноді називається «типовою слідовою картиною вчинення злочину», підкреслюючи його динамічний характер.

М. В. Салтевський зазначає, що «це збірне поняття, яке включає опис матеріальних та ідеальних відбитків ознак злочину на момент його виявлення» [133, с. 269].

Багаточисельність слідів, що відбивають властивості особи злочинця, відкриває широкі можливості для її встановлення. Їх дослідження надає певні можливості в установленні певних фактів. Сліди кримінальних правопорушень, є по суті, відправною точкою розслідування та в багатьох випадках визначають успіх розкриття правопорушень.

Як правильно зазначається в криміналістичній літературі, виявлені на місці події сліди у разі вмілого їх прочитання відіграють важливу роль у побудові уявної моделі кримінального правопорушення [132, с. 214].

Злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності характеризуються особливістю слідоутворення. На це положення звернута увага у криміналістиці О. І. Криводідом, який зазначає, що «такі якості групи, як системність, цілісність, детермінуючий механізм її діяльності, визначають і конкретні особливості слідоутворення (об'єкти слідоутворення – об'єкт, що утворює, сприймає слід, слідовий контакт)» [70, с. 22].

Резюмуючи вище викладене можемо констатувати, що більшість вчених визначаючи поняття криміналістичної характеристики, роблять акцент на основних ознаках кримінального правопорушення, до яких відносять спосіб вчинення та приховування кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення і предмет посягання, особу злочинця, місце, обстановку та час вчинення кримінального правопорушення.

Злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності, за своєю правовою природою підпадають під ознаки статей КК України (Глави 20), проте схожість методики розслідування економічних злочинів дозволяє віднести їх в криміналістично однорідну групу злочинів, що характеризуються наступним чином:

- учасники ОЗУ є працівники управлінських, виробничих, комерційних та інших структур, що реалізують свої функції в сфері господарської діяльності;

- кримінальні правопорушення з ознаками ОЗУ, вчинені з виконанням професійних функцій в процесі виробництва, зберігання, збуту, забезпечення конспіративності виготовленої продукції, здійснення контролю за її якістю, правильністю фінансових операцій, надання матеріальних та інших послуг населенню, та інших видів діяльності; обізнаності у сучасних методах діяльності підприємства (отримання грантів для злочинних намірів, але під видом легально продуманих проєктів, отримання кредиту від банка тощо);

- злочинні дії ОЗУ характерні порушенням чинного порядку організації діяльності, системи матеріальної відповідальності, організації обліку і контролю, що регулюють порядок і умови здійснення відповідних робіт, технологічних процесів та операцій.

Безумовно, центральним елементом криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є способи вчинення таких кримінальних правопорушень. З огляду на величезну різноманітність способів їх вчинення, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності потрібно поділити на:

- операції в області механізму розрахунків між контрагентами або контролю за його функціонуванням;
- операції у сфері використання платіжних документів або цінних паперів, які засновані на недосконалості організаційно-правових та технічних методів захисту цих фінансових інструментів;
- операції в області позикових ресурсів, засновані на неправомірному отриманні грошових коштів під виглядом позикових ресурсів, нецільове їх використання або присвоєння (виведення в криптовалюту);
- операції в області інформаційних фінансових технологій, засновані на недосконалості механізмів захисту інформаційних систем фінансово-кредитних установ, банків від неправомірного доступу до інформації та управління нею ззовні;
- використання професійних мереж з відмивання коштів, які забезпечують надання «послуг» з формування податкового кредиту підприємствам реального сектору економіки з подальшою конвертацією оптово-роздрібними торговцями тютюновими, алкогольними виробами та харчовими продуктами для «замовників» готівкових коштів;
- експорт товарів без повернення валютної виручки на територію України, з подальшим переведенням прав вимог за контрактами на нерезидентів, та здійсненням розрахунків за межами України.

Зокрема значне місце у системі елементів криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності посідає поняття слідів злочину. У сфері господарської діяльності типові сліди злочинної діяльності мають свою специфіку та становлять сукупність найбільш типових проявів злочинної діяльності, що знаходять своє відображення таким чином: постійно оновлений посадово-засновницький склад учасниками ОЗУ; відсутність необхідної матеріально-технічної бази для здійснення заявлених обсягів господарських операцій; багатомільйонні розрахунки, які не відповідають обсягам наявних ресурсів; учасники ОЗУ надають послуги та реалізують товари в несумісних сферах

економічної діяльності (наприклад постачає будівельні матеріали, здійснює оптову торгівлю зерном, надає послуги у сфері бухгалтерського обліку, надає послуги та здійснює торгівлю комп'ютерами та програмним забезпеченням тощо); відсутність повної бухгалтерської звітності, первинних документів; відсутність ведення первинного обліку або ведення з порушеннями встановленого порядку; невідповідність показників фінансової звітності обсягам операцій; невідповідність записів у бухгалтерських документах; підроблення офіційних документів, виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, інших офіційних печаток, штампів чи бланків; відкриття поточних рахунків у великій кількості обслуговуючих банків; супроводження осіб посадово-засновницького складу третіми особами для надання пояснень щодо діяльності; використання підставних осіб в якості номінальних власників; управління рахунками значної кількості суб'єктів через один і той самий набір IP-адрес; причетність осіб ОЗУ, що входять до посадово-засновницького складу, до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з фіктивною діяльністю або поданням недостовірної інформації при реєстрації підприємства, установи, організації; відсутність платежів зі сплати податків, загальнообов'язкових зборів; відсутність операцій пов'язаних зі звичайною господарською діяльністю (виплата заробітної платні співробітникам, за оренду офісу/складу, канцелярських товарів, комунальних платежів, тощо); відмова в обслуговуванні з боку іншого фінансового посередника; використання для відкриття рахунків втрачених паспортів або паспортів померлих осіб тощо [113, с. 295].

Не меншого значення в структурі криміналістичної характеристики має предмет посягання і особа злочинця. Під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності предметом посягання, як правило, є отримання прибутку, що перебуває в правомірному володінні (найчастіше це кошти та матеріальні цінності).

Під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики є важливою категорією для визначення лідера ОЗУ, його ставлення до предмета посягання, зв'язків з іншими злочинними угрупованнями. Важливе значення має інформація про службове становище лідера ОЗУ, його навички, вміння організувати вчинення й приховування злочину.

В цілому дані про учасників ОЗУ, їх особистісні характеристики й методика встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування способу вчинення злочину у сфері господарської діяльності.

Серед суб'єктів ОЗУ у сфері господарської діяльності доцільно виділити: а) організаторів ОЗУ, які безпосередньо беруть участь в господарській діяльності та її регулюванні; б) учасників ОЗУ, що посягають на сферу господарської діяльності шляхом встановлення монополізації держави на здійснення протиправних дій.

Місце, обстановка та час вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності зумовлюються специфікою фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації та мають тісний зв'язок зі способом вчинення злочину. Розглядаючи такий елемент криміналістичної характеристики, як місце злочину, слід акцентувати увагу на важливості розуміння особливостей технології їх злочинних дій. У багатьох випадках слідчій потребує використання спеціальних знань.

Місце злочину перебуває в прямому зв'язку зі способом вчинення злочину і дозволяє виявити велику кількість інформації, що сприяє розслідуванню злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Обстановку вчинення злочинів у сфері господарської діяльності можна визначити як сукупність ознак, що характеризують схеми злочинних технологій. Ключовими факторами в обстановці вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності є: пошук можливостей злочинного збагачення

з використанням існуючих повноважень; змова підприємств з посадовими особами комерційних банків (з представниками бюджетної сфери) з метою прикриття злочинної діяльності; розробка плану фінансових шахрайств з представниками комерційних організацій з метою розкрадань коштів та подальшою їх легалізацією.

Серед елементів криміналістичної характеристики певне значення належить і часу вчинення злочину, який розуміється як астрономічний час, а також як період, протягом якого здійснюється злочинна діяльність.

Як правило злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності є триваючими, а тому точне визначення часу початку та закінчення вчинення кримінального правопорушення є важливою умовою для визначення розмірів заподіяної шкоди та правильної кваліфікації вчиненого злочину.

Отже ми бачимо, що криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є дещо складною, тому що вимагає глибоких знань особливостей різних правових, економічних та інших категорій.

Для формування окремої концепції криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності та розроблення дієвої методики викриття зазначеної категорії кримінальних правопорушень вирішальну роль виконує обізнаність щодо способу вчинення таких кримінальних правопорушень.

2.2. Сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності

Криміналістичне вчення про спосіб злочину тісно пов'язано із кримінально-правовою наукою, втім має інший зміст завдань. З'ясування способу вчинення кримінального правопорушення становить одне з важливих завдань в доказуванні. Спосіб вчинення злочину, хоча й не

повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву злочинного діяння та має індивідуальні особливості. Тому насамперед вимагає уточнення саме поняття та зміст способу вчинення кримінального правопорушення.

Способи вчинення злочинів, зокрема і у сфері господарської діяльності досліджували численні науковці в галузі криміналістики, серед яких: В. А. Журавель, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. П. Корж, В. Д. Пчолкін, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін.

На думку О. Н. Колесніченка «спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб власне вчинення, а також приховування злочину» [52, с. 81].

У своєму монографічному дослідженні «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції» В. А. Журавель характеризує «спосіб учинення злочину як систему дій щодо підготовки, учинення, приховування злочину, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоvim використанням відповідних засобів і умов місця та часу вчинення злочину» [37, с.58].

У підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька автори стверджують, що «спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування)» [74, с. 328]. Водночас, на думку науковців, спосіб злочину не завжди має повну структуру.

Аналізуючи думки вчених, можемо конкретизувати, що спосіб вчинення злочину – це не елементарна сукупність вольових дій, а закономірно визначена, структурована система поведінки суб'єкта, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочину.

Способи злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, комплексно до сьогодні не розглядались. Втім у дослідженнях, присвячених криміналістичним аспектам боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері економіки наводились відповідні способи.

На думку В. П. Корж «до підстав класифікації способів економічних злочинів вчинених організованими злочинними угрупованнями слід віднести:

- 1) місце злочинного угруповання у системі економічних відносин:
 - як злочинні угруповання беруть участь у економічній діяльності та виконують зобов'язання;
 - злочинні дії які обмежуються тільки економічними відносинами або мають більш ширший характер;
 - технології злочинної діяльності.
- 2) особливості сфери економічних відносин, господарської та фінансової діяльності, галузі господарства, виробництва та обслуговування, інших сфер;
- 3) особливості системи обліку та звітності майна, господарських та фінансових операцій;
- 4) характеристику і місце потенційних потерпілих (фізичної та юридичної особи, її представників) у системі економічних відносин, рівень їх професіоналізму, виконання службових обов'язків, наявність економічної віктимності [65, с. 137].

Як зазначав Р. Л. Степанюк «головними підставами класифікації способів злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері, мають бути:

- а) ознаки суб'єкта злочину, а саме внутрішній або зовнішній характер управлінської, господарської діяльності його ініціатора;
- б) кримінально-правова кваліфікація діянь;
- в) загальний механізм злочинної діяльності» [145, с. 126].

Наведені положення є вагомими і заслуговують на особливу увагу. В цілому можуть бути підтримані, однак потребують уточнення і розвитку.

Способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності доцільно розглядати не тільки, як динамічне явище, воно має відповідні етапи. Тому варто виділяти способи підготовки, способи безпосереднього вчинення та способи приховування злочинів.

Під час підготовки вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, ОЗУ проводять ряд заходів: здійснення певних правочинів, у т. ч. шляхом укладення договорів; створення фіктивних суб'єктів господарювання; підроблення документів; складання й обговорення плану дій; проведення зустрічей з іншими співучасниками; налагодження корумпованих зв'язків тощо.

Серед ознак способів кримінальних правопорушень вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, слід виділити: відсутність необхідної матеріально-технічної бази для здійснення заявлених обсягів господарських операцій; багатомільйонні розрахунки, які не відповідають обсягам наявних ресурсів; зміна показників фінансової звітності фактичним операціям; невідповідність записів у бухгалтерських документах; копіювання офіційних документів, виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій, підроблення цифрового підпису; відкриття поточних рахунків у великій кількості обслуговуючих банків; використання підставних осіб в якості номінальних власників; управління рахунками значної кількості суб'єктів через один і той самий набір IP-адрес; відсутність операцій пов'язаних зі звичайною господарською діяльністю (виплата заробітної платні співробітникам, за оренду офісу/складу, канцелярських товарів, комунальних платежів, тощо); відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом; перешкоджання здійсненню правосуддя, тощо.

Зокрема на способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності впливає ряд факторів:

- активна адаптація до змін і нових положень законодавства економічних правовідносин (змін ведення господарської діяльності);

- оперативна реакція на специфіку, кон'юнктуру і технічні нововведення відносин на ринку і типів підприємництва;
- істотне розширення засобів, починаючи від очевидних і найпростіших та закінчуючи ретельно замаскованими способами злочинних дій;
- пряме або непряме залучення до способів вчинення економічних правопорушень значної кількості суб'єктів господарювання, включаючи банки, громадян, кредитні і страхові компанії;
- кооперація із загальнокримінальною злочинністю, яка заснована на прихованих доходах зі здійснення комерційних угод і операцій у сфері незаконного обороту коштів для отримання прибутку та подальша її легалізація (повторне введення в обіг).

Що ж стосується способів приховування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, то останні можуть бути як на стадії підготовки, так і під час безпосереднього їх вчинення, та полягати в: навмисному знищенні документації чи інших речових доказів; фальсифікації документів; залученні корумпованих зв'язків; підкупі осіб, котрі здійснюють контроль за певною сферою діяльності; легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом; ліквідації суб'єкта господарювання; ініціюванні процедури банкрутства; завідомо неправдивому повідомленні про вчинення злочину тощо. Як зазначає В. Д. Пчолкін «приховування кримінального правопорушення являє собою цілеспрямовану поведінку людини, яка усвідомлює, що її дії дезорієнтують правоохоронні органи в пошуках інформації про обставини події» [125, с. 157].

З вище наведених думок вчених і аналізу слідчої та судової практики, способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності слід класифікувати за такими критеріями:

- а) ознаки організованого злочинного угруповання у сфері господарської діяльності;

б) кримінально-правова кваліфікація та механізм злочинних діянь ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Перший критерій розкриває: а) способи, що застосовуються ОЗУ на підприємствах, установах, організаціях; б) способи посягань ОЗУ на бюджетні кошти, державне і комунальне майно, на фінанси банківських установ, страхових компаній тощо; в) способи посягань ОЗУ на різні галузі господарської діяльності шляхом використання корупційних зв'язків. Найчастіше дані способи характеризують: легалізацією злочинних доходів, шахрайське заволодіння бюджетними коштами, іншим державним або комунальним майном, привласнення бюджетних коштів, незаконне отримання кредиту, фінансової допомоги з бюджету страховиків, уникнення фінансових санкцій від держави тощо.

За кримінально-правовими критеріями (об'єктивною стороною відповідного складу злочину) слід виділяти способи злочинів, передбачених відповідними статтями КК України. За загальним механізмом злочинної діяльності ОЗУ у сфері господарської діяльності можуть бути розглянуті способи злочинних дій як окремо у сфері господарської діяльності, так і у поєднанні з різними сферами економічної спрямованості (у сфері власності, зловживання владою тощо).

Звідси перша група включає способи розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки.

Для ОЗУ сфера державного управління залишається досить привабливою для розкрадання, враховуючи значні обсяги коштів, які виділяються для закупівлі товарів, робіт і послуг з урахуванням потреб підприємств, установ та організацій державної власності та підприємств з державною часткою. Про їхню зацікавленість використання даної сфери підтверджують і статистичні дані, тільки за 2020-2022 р.р. зареєстровано 214 кримінальних проваджень за ст. 210 КК України [144].

Тому способи злочинів, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності і бюджетній сфері набули особливої актуальності та є об'єктом постійної

уваги. Для легалізації своїх доходів, одержаних злочинним шляхом, з державного та місцевих бюджетів, ОЗУ використовують типові прийоми і методи: залучення своїх підставних осіб та фіктивних підприємств; укладення фіктивних торговельних угод, підроблення документів; використання «сміттєвих» цінних паперів та безповоротної фінансової допомоги; перерахування готівки через рахунки юридичних та фізичних осіб.

Найчастіше ОЗУ вчиняють розкрадання та відмивання коштів таким чином: державним підприємством перераховуються кошти на користь інших установ (переможців тендерів), які пов'язані з керівництвом державного підприємства. У подальшому кошти перераховуються на користь фіктивних компаній; новостворений суб'єкт господарювання, який не має найманих працівників та виробничих потужностей, отримує грошові кошти від державного підприємства, частина яких направляється на користь посередників для виконання умов тендеру, інша частина обготівковується або переводиться на рахунки посадових осіб державного підприємства та пов'язаних з ними осіб або різних установ; отримані грошові кошти від певної організації за товари, роботи, послуги в подальшому дробляться та розпорошуються серед значної кількості підприємств з ознаками фіктивності з призначенням платежу: фінансова допомога, цінні папери, переведення боргу з кінцевим обготівкуванням; державною установою перераховуються кошти на користь суб'єкта господарювання без фактичного постачання товарів та надання послуг.

Показовими з цього приводу є кримінальні правопорушення депутата Одеської облради та його дружину, які підозрюються у привласненні понад 24 мільйонів гривень на ремонтах об'єктів соціальної інфраструктури. Як повідомляє СБУ, «наразі встановлено факти привласнення ними бюджетних коштів, виділених на ремонт і будівництво об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури протягом 2017-2021 років. Це підряди на будівництво дитячого садка та встановлення вуличного освітлення в 11 населених пунктах Одеської області. За весь період фігуранти завдали

збитків державі на понад 24 мільйони гривень. До злочинної діяльності підозрювані залучили директора підконтрольної будівельної компанії та голів селищних рад» [136].

На підставі зібраних доказів дружині депутата, директору фірми-підрядника та голові сільради повідомлено про підозру за статтями Кримінального кодексу України: ч. 1, 3 статті 358 (підроблення документів); ч. 1 статті 366 (службове підроблення); ч. 2 статті 222 (шахрайство з фінансовими ресурсами); ч. 5 статті 191 (привласнення майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинене організованою групою) [136].

Особливу увагу слід звернути на те, що всі розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки переважно вчиняються в складі ОЗУ (Див. додаток Е).

У таких способах у залежності від умислу основним кримінальним правопорушенням виступає шахрайство (ст.190 КК України) або привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), одержання службовою особою хабара (ст. 368 КК України).

Друга група включає способи вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності з використанням банківських установ. Банківська сфера завдяки різноманітності фінансових послуг та інструментів, клієнтської бази й акумуляції залучених коштів є привабливим об'єктом для злочинного угруповання, оскільки можна використовувати безліч шахрайських схем.

У більшості випадків ОЗУ під час проведення злочинних дій долучають своїх співробітників банків, зокрема посадових осіб банківських установ. Основними інструментами, які використовуються у схемах ОЗУ для легалізації коштів, отриманих унаслідок їх викрадання з банківських установ, є: цінні папери (акції, векселі); боргові зобов'язання підприємств з ознаками фіктивності тощо.

Найпоширенішими способами ОЗУ під час розкрадання коштів банківських установ стали: видача банківськими установами кредитів позичальникам афілійованим з власниками банківських установ; оформлення банківськими установами кредитів підприємствам з ознаками фіктивності; виведення майна з-під застави шляхом переведення права власності на третіх осіб; отримання коштів через кореспондентські рахунки в іноземних банках (Див. додаток Є, Ж) [29].

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 190, 200 або 209, 219; ст.ст. 362, 364 або 365 КК України.

Допоміжними кримінальними правопорушеннями в перерахованих способах, залежно від певних обставин, можуть бути підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців (ст. 205¹ КК України), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України), доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218¹ КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України) та інші злочинні посягання.

Третя група включає способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом використання страхового ринку.

Знаючи можливості страхового ринку, ОЗУ активно використовують свої схеми для проведення операцій, які спрямовуються на мінімізацію оподаткування суб'єктів господарювання, виведення грошових коштів з обороту та перерахування за кордон або одержання інших економічних переваг як страховиками, так і третіми особами.

Пріоритетними функціями держави на ринку, страхових послуг є створення оптимальних умов для діяльності страхових компаній з одночасною мінімізацією ризиків використання страхових компаній для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Основними ознаками способів вчинення кримінальних правопорушень ОЗУ на страховому ринку є різні схеми відмивання злочинних доходів шляхом: укладання договорів страхування за малоймовірними ризиками; фіктивні документи щодо настання страхового випадку; укладання агентських договорів із завищеною комісією; перестрахування у компаній з незадовільним фінансовим станом; «сміттєві» цінні папери (акції, векселі, інвестиційні сертифікати); конвертування коштів у готівку; зарахування страховою компанією значних сум коштів на користь фізичних осіб як виплати за агентськими угодами; виплата страховою компанією значній кількості фізичних осіб страхового відшкодування впродовж короткого проміжку часу.

Для прикладу наведено схему ОЗУ щодо фінансування представників так званої «Донецької народної республіки» із залученням страхових компаній. Цю схему почали часто використовувати під час воєнного стану (Див. додаток 3) [33].

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 209, 212, 212¹; ст.ст. 358 або 364 або КК України.

Четверта група включає способи, вчинені ОЗУ у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Незаконні капітали ОЗУ легалізують через зовнішньоекономічні операції за кордон. Виведення коштів здійснюється на користь нерезидентів, які зареєстровані в країнах з м'яким податковим кліматом або спрощеною системою реєстрації, серед яких: Панама, Сейшельські, Маршаллові та Британські Віргінські острови, Великобританія. Виведений капітал ОЗУ пізніше повертається в країну у вигляді іноземних інвестицій, корпоративних прав тощо. Частина таких операцій здійснюється за участю «компаній-

оболонки». У схемах ОЗУ щодо легалізації з виведення коштів за кордон задіяні, як вітчизняні юридичні особи, так і компанії-нерезиденти, контроль за діяльністю яких здійснюють громадяни України, та іноземні «компанії-оболонки», реєстрація яких здійснюється з метою створення лише видимості проведення фінансово-господарської діяльності.

Основними ознаками способів, які застосовуються ОЗУ у схемах з використанням зовнішньоекономічних фінансових операцій, є: псевдо-імпортні контракти; цінні папери; фіктивні підприємства – резиденти та нерезиденти; підроблення документів про здійснення зовнішньоекономічної діяльності; позики від нерезидентів, псевдо-інвестиції, обготівкування; використання підставних осіб.

Найпоширенішими для ОЗУ способами легалізації доходів з використанням господарської діяльності є: акумулювання коштів від значної кількості контрагентів, які в подальшому перераховуються за кордон на користь нерезидентів, контроль за діяльністю яких здійснюють громадяни України; здійснення операцій з фіктивним інвестуванням, за яких компанія-нерезидент здійснює придбання сумнівних або з ознаками фіктивності цінних паперів, які через деякий час продаються пов'язаним компаніям за ціною, яка в десятки разів вища ціни придбання з подальшим виведенням коштів за кордон під виглядом повернення іноземних інвестицій.

Такого типу кримінальних правопорушень нещодавно СБУ викрила фармакологічну компанію на Житомирщині, яка продавала медикаменти російській армії. СБУ повідомляє: що після повномасштабного вторгнення зловмисники налагодили приховану схему постачання українських лікарських засобів до військових шпиталів РФ. Серед основних товарів нелегального експорту були знеболювальні засоби, які ворог використовував на тимчасово окупованій території України для лікування поранених загарбників. Після початку повномасштабного вторгнення і запровадження відповідних санкцій проти Кремля менеджмент українського підприємства розробив механізм обходу введених обмежень. Для цього організатор

оборудки разом зі своїми російськими спільниками задіяв низку підконтрольних комерційних структур на Близькому Сході та в ЄС. Спочатку ділки направляли українські медикаменти на адреси цих зарубіжних фірм, а потім змінювали товарно-транспортні накладні і переправляли продукцію фактичним замовникам з РФ» [135].

Додатково для прикладу наведено схему виведення коштів ОЗУ за кордон за фіктивними контрактами, які укладено українськими фіктивними підприємствами з компаніями-нерезидентами (Див. додаток И).

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 205¹, 209, 212, 212¹, 222, 223¹; ст.ст. 358 КК України.

Допоміжними кримінальними правопорушеннями, залежно від певних обставин, можуть бути контрабанда (ст.201 КК України), незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст.201¹ КК України), незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України), Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України), фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст.220 КК України), незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст.229 КК України) та інші злочинні посягання.

П'ята група включає способи вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності, які здійснюють відмивання злочинних доходів за допомогою цінних паперів.

Привабливість ринку цінних паперів для ОЗУ у сфері господарської діяльності обумовлена значною кількістю професійних учасників фондового ринку, серед яких зустрічаються «технічні», які створюються певною групою осіб під конкретні фінансові операції. Після виконання таких операцій новостворені професійні учасники ринку анулюють ліцензії або ж взагалі зникають, що виявляється державним регулятором лише під час проведення перевірки або отримання скарги від інвесторів про відсутність ліцензіата за місцезнаходженням.

Крім того, відсутність єдиного державного реєстру векселів ускладнює здійснення належного контролю за їх випуском та обігом, що, відповідно, дає можливість ОЗУ використовувати даний спосіб для відмивання злочинних доходів.

Типовим прикладом є ситуація, коли покупець виписує в оплату за отримання будь-якого товару чи послуги від продавця вексель з бланковим індосаментом. У ході проведення певних операцій (зокрема, можлива фальсифікація звітності та платіжних документів) цей вексель отримує фізична особа, яка пред'являє його до сплати власнику, отримує кошти та знімає їх з рахунку готівкою.

Також поширеним способом для ОЗУ у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, є ощадні (депозитні) сертифікати, які фізична особа може придбати у юридичної особи, що розмістила кошти на депозит у банківській установі, та в подальшому отримати кошти після пред'явлення таких сертифікатів у банківській установі.

Крім того, все частіше для легалізації злочинних доходів використовують державні цінні папери – облігації внутрішньої державної позики. Так, придбані цінні папери за заниженою вартістю в подальшому реалізуються за ринковими цінами. Отже, одні учасники схеми отримують збитки, інші – інвестиційний прибуток.

Основними ознаками способів, які застосовуються ОЗУ у схемах з відмивання коштів через ринок цінних паперів використовуються: цінні

папери, емітентами яких є підприємства з ознаками фіктивності; цінні папери, які обертаються на позабіржовому ринку; векселі з обігом понад 3 роки або виписані новоствореними підприємствами; ощадні сертифікати на пред'явника; облігації внутрішньої державної позики, придбані не за ринковою вартістю; конвертування коштів у готівку.

Сучасні способи відмивання доходів ОЗУ шляхом використання цінних паперів, відбуваються таким чином: кошти з невідомих джерел походження перераховуються як оплати за «сміттєві» цінні папери на користь підприємств з ознаками фіктивності; отриманий, в результаті продажу будь-якого товару чи послуг, вексель, у подальшому шляхом підроблення документів отримується фізичною особою, яка пред'являє його до сплати власнику, а отримані кошти конвертує у готівку; придбання фізичною особою ощадних (деPOSITНИХ) сертифікатів у юридичної особи, що розмістила кошти на депозитному рахунку, для пред'явлення таких сертифікатів до банківської установи з метою отримання відсотків з подальшим продажем сертифікатів; придбання облігацій внутрішньої державної позики за заниженою вартістю та подальша їх реалізація за ринковими цінами; залучення до фінансових операцій новостворених професійних учасників ринку цінних паперів; використання підставних осіб та підприємств з ознаками фіктивності (Див. додаток І) [30].

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 205¹, 206, 209, 223¹, 224; ст. 358 КК України.

Шоста група включає способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом конвертації злочинних доходів за допомогою підприємства з ознаками фіктивності.

Готівка все ще залишається в Україні одним з найбільш популярних інструментів, який використовується злочинцями у схемах відмивання злочинних доходів.

Варто зазначити, що впродовж 2014–2015 років та в 2023 році Національним банком України ухвалено ряд нормативних актів, спрямованих на обмеження готівкового обігу в Україні.

Так, Постановою Правління Національного банку України від 30.05.2014 № 328 «Про врегулювання діяльності фінансових установ та проведення валютних операцій» встановлено обмеження щодо видачі готівкових коштів у національній та іноземній валютах. Зазначеною Постановою Національного банку України було зобов'язано обмежити видачу готівкових коштів у національній валюті через каси та банкомати в межах до 150 тис. грн на добу на одного клієнта [119].

Крім того, під час воєнного стану було видано постанову «Про реалізацію спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» згідно з вимогами Постанови Правління Національного банку України від 11.05.2023 № 65 уповноважені банки зобов'язані обмежити видачу (отримання) готівкових коштів в іноземній валюті або банківських металів з поточних і депозитних рахунків клієнтів через каси та банкомати в межах до 20 тис. грн на добу на одного клієнта в еквіваленті за офіційним курсом Національного банку України.

Зазначена вимога поширюється на видачу (отримання) готівкових коштів як у межах України, так і за її межами незалежно від кількості рахунків клієнта в одному банку.

Вищезазначені обмеження значною мірою вплинули на механізми функціонування «конвертаційних» центрів ОЗУ. Раніше, до введення обмежень на видачу готівкових коштів, на кінцевому етапі переведення безготівкових коштів у готівку, як правило, використовувалась незначна кількість суб'єктів (фізичних або юридичних осіб). На сьогодні, враховуючи наявні обмеження, для зняття значних сум готівки ОЗУ використовують такі способи: залучення значної кількості фізичних осіб та юридичних осіб (зокрема з ознаками фіктивності); відкриття значної кількості рахунків однією юридичною або фізичною особою у різних банківських установах;

залучення до проведення фінансових операцій соціально незахищених верств населення, осіб з кримінальним минулим та за втраченими паспортами; комбінування різних схем, пов'язаних з виведенням коштів за кордон та торгівлею за готівку імпортованими товарами.

При цьому найчастіше готівкові кошти фактично знімаються з рахунків усіх учасників схеми однією довіреною особою або групою осіб.

Найбільш поширеними способами, які використовуються ОЗУ у діяльності «конвертаційних центрів», є: договори відступлення прав вимоги; «фіктивні» цінні папери (векселі, акції, інвестиційні сертифікати); фінансова та благодійна допомога, інші види позик (Див. додаток Й).

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 205¹, 206, 209, 212¹, 222, 223¹, ст. 358 КК України.

Сьома група включає способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом використання кіберпростору.

На сьогодні кримінальні правопорушення у сфері інноваційних (комп'ютерних) технологій – це одна з найдинамічніших груп суспільно небезпечних посягань ОЗУ. Це зумовлене прискореним розвитком науки й технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки.

Найбільш уразливими для кіберзлочинів є банківський сектор, тому що останнім часом працюють онлайн послуги або послуги віддаленого доступу клієнтів до власних рахунків у банках, електронні гаманці з «прив'язаними» до них картковими рахунками. Випадки викрадення коштів з рахунків клієнтів банківських установ постійно зростають. Перелік способів, якими користуються злочинці у кіберпросторі, для легалізації досить широкий, серед яких: використання рахунків, відкритих за втраченими або підробленими документами; відкриття рахунку, зокрема карткових, на ім'я малозабезпечених громадян та підприємств з ознаками фіктивності; використання міжнародних платіжних систем (електронні платежі);

проведення ланцюгових фінансових потоків через декілька банківських рахунків за допомогою дистанційного доступу; електронні кошти та криптовалюта; використання підставних осіб.

Найбільш поширеними способами відмивання злочинних доходів, які використовують у своїй діяльності ОЗУ, є списання коштів з рахунків ряду компаній з метою їх подальшого переведення у готівку (Див. додаток І) [31].

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст.ст. 205¹, 209, 212; ст. 361 КК України.

Допоміжними кримінальними правопорушеннями, може бути нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України), фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220 КК України) та інші злочинні посягання.

Восьму групу включають способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом використання віртуальних активів.

Нові технології, продукти та пов'язані послуги мають потенціал до стимулювання фінансових інновацій та ефективності надання фінансових послуг, але вони також створюють нові можливості для ОЗУ. Віртуальні активи використовують інноваційні технології для швидкої передачі вартості по всьому світу та мають багато потенційних переваг, включаючи швидке та дешевше здійснення платежів. Засновані на віртуальних валютах платіжні продукти та послуги створюють ризики відмивання грошей і фінансування в значних обсягах. Ця технологія дозволяє здійснювати анонімні перекази коштів у міжнародному масштабі. Більшість правоохоронних органів мало обізнані новими можливостями віртуальних активів, що надає злочинцям ще більше переваг для її використання.

Злочинні угруповання найчастіше використовують віртуальну валюту для відмивання доходів (корупції), зокрема, з метою швидкого переміщення активів через кордони (Див. додаток К).

Не зважаючи на те, що в Україні криптовалюта офіційно не визнана як платіжний засіб, статистика свідчить, що криптоактивами володіють 12% українців це стає звичним явищем. Також підтвердженням цього слугують більше 60 судових рішень у кримінальних справах, у яких йдеться про блокування рахунків користувачів криптовалютних бірж. Спосіб використання криптовалюти у злочинних діях все збільшується, втім до тепер в КК України немає статті, яка б мала кваліфікуючі ознаки даних злочинних дій.

Дані кримінальні правопорушення кваліфікуються за ст. 209 КК України. Допоміжним кримінальним правопорушенням, залежно від певних обставин, може бути шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) та інші злочинні посягання. З даного приводу є вагомим і необхідним удосконалити українське законодавства, зокрема КК України доповнити статтею «Про незаконна використання віртуальних активів» (в Розділу VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності») для розслідування кримінальних правопорушень про розкрадання криптоактивів, та за допомогою їх легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, для можливості їх арешту тощо. У податковому кодексі України рекомендовано пов'язати поняття «віртуальні гроші» та майно, щоб діяв механізм оподаткування.

Також поширеними стали способи злочинів, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності з використанням корупційних зв'язків. Найчастіше ці протиправні діяння вчиняються через зловживання службовим становищем (фізична особа приймає відповідні управлінські рішення, які направлені на отримання вигоди).

Виявлені способи ОЗУ такого типу, є різноманітними: від найпростіших, які спрямовані на особисте споживання, до більш складних,

пов'язаних з вкладенням інвестицій у зміни до нормативно-правових документів у сфері господарської діяльності.

До найпоширеніших способів відмивання доходів ОЗУ за допомогою корупційних зв'язків можна віднести: зарахування коштів у готівковій формі на рахунки фізичних осіб, які перебувають на керівних посадах державних підприємств, установ, організацій, або пов'язаних з ними фізичних чи юридичних осіб з подальшим придбанням активів, послуг чи інвестуванням у діяльність юридичних осіб, що перебувають під їх контролем; погашення кредитів, які були використані для придбання елітного житла, автомобілів VIP-класу, дорогоцінних металів та каміння, інших активів; надання фінансової допомоги або збільшення статутного капіталу підприємствам, власниками яких є особи афілійовані із посадовими особами державних підприємств, установ, організацій (Див. додаток Л; М)[32; 34].

Основними кримінальними правопорушеннями з перерахованих способів, залежно від певних обставин, передбачена кримінальна відповідальність за ст. 191; ст.ст. 199, 201, 201¹, 204, 205¹, 206, 206², 209, 210, 212; 219, 222, 224; ст. 358 КК України.

Отже способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності набули витонченості і стають одним із найнебезпечніших чинників, що ускладнюють поточну ситуацію в Україні.

Підсумовуючи вищевикладену класифікацію способів, бачимо, що найбільш типові способи злочинів, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності зосереджені за напрямками: розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки; розкрадання коштів банківських установ; відмивання злочинних доходів на страховому ринку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на ринку цінних паперів, через «конвертаційні» центри та за допомогою підприємств з ознаками фіктивності, за допомогою кіберзлочинів та віртуальних активів. Не минулими в їх злочинних діях є і корупція.

Відмивання коштів є важливою складовою ОЗУ. Незважаючи на те, що ОЗУ частину незаконних доходів залишає для здійснення протиправних дій, значну частку доходів вони інвестують у законну діяльність. Наочним є те, що до тепер не прийнято Закон який би регулював рух віртуальних активів.

Стрімкий розвиток фінансових та інформаційних технологій, поглиблення та розгалуження зв'язків як на національному, так і міжнародному рівнях значно полегшують та навіть сприяють комунікації організованих злочинних груп і злочинних організацій як на території України, так і за її межами. Новітні фінансові технології значно вплинули на швидкість обігу коштів як у банківській системі, так і поза нею, а також на різноманіття форм розрахунків між учасниками, зокрема пов'язаних із вчиненням кримінальних правопорушень і відмиванням злочинних доходів.

Сучасне злочинне угруповання у сфері господарської діяльності свої фінансові потоки, як і в попередні роки, спрямовує на їх приховування чи маскуванню для подальшого використання через легальні форми комерційної діяльності.

Із проведеного аналізу наданих схем, стало відомо, що з кожним роком способи відмивання доходів ОЗУ стають усе більш складними та розгалуженими. До схем залучається значна кількість учасників і фінансових установ, які розташовані в різних регіонах країни. Розповсюдженим явищем є участь у схемах нерезидентів як компаній, так і банківських установ, розташованих за межами України.

Також з наведених прикладів і схем зрозуміло, що непоодинокими є випадки, коли в одній схемі відмивання доходів ОЗУ використовують декілька фінансових інструментів, які за економічним змістом та сутністю зовсім різні, це наприклад: ліквідні та неліквідні цінні папери, кредитні та депозитні угоди, боргові зобов'язання, псевдоконтракти, бюджетна сфера, сфера власності тощо.

Саме усвідомлення типових способів вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності є інструментом для розроблення окремої

криміналістичної методики розслідування таких правопорушень, яка, зокрема, допоможе встановити цілісну картину й розробити алгоритм дій для слідчого щодо їх розслідування.

2.3. Характеристика учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності

Криміналістична характеристика учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності, є складним пізнавальним феноменом та інформаційною основою розслідування. Адже інформація щодо особи злочинця необхідна для аналізу вихідних даних про кримінальне правопорушення, а також для організації роботи правоохоронних органів.

Як ми вже зазначали організоване злочинне угруповання – це стійке об'єднання осіб, для зайняття злочинною діяльністю в тривалій спільній формі, яке зокрема за рівнем організації має здатність до розширеного відтворення спільної злочинної діяльності. Найсуттєвішими ознаками, що відрізняють цей вид злочинного об'єднання від інших злочинних організацій, є його стійкість, організованість та згуртованість усіх учасників.

Дослідження і аналіз осіб які вчиняють кримінальні правопорушення в складі ОЗУ мають чільне місце в криміналістиці, кримінології, кримінальному праві, психології, психіатрії, соціології тощо. Для криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють злочини в складі ОЗУ, важливе значення мають кримінологічні дані, що стосуються якостей особистості кожного з учасників. Вчені-кримінологи до вивчення особи злочинця включають дослідження широкого діапазону складових людської діяльності: соціально-демографічних рис, взаємозв'язку причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішніх факторів мотивації кримінальної поведінки, ціннісних орієнтацій особи, типології злочинців, інфраструктури злочинних угруповань тощо [39, с. 52]. Однак під криміналістичним

дослідженням особи варто розуміти пошук криміналістично-значущої інформації (про невідомого злочинця) та оцінку даних про осіб, які потрапили у сферу кримінального провадження.

Криміналістичне вивчення особи злочинця, зокрема у сфері економіки, ставало предметом дослідження багатьох вчених, серед яких: О. Н. Колесніченко, В. П. Корж, Г. А. Матусовський, Т. В. Мельничук, П. Я. Мінка, А. М. Падалка, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін. Не ставлячи під сумнів їх вагомий внесок у науку криміналістики, криміналістична характеристика учасників ОЗУ у сфері господарської діяльності все ще лишається мало дослідженою.

Формуючи криміналістичну характеристику особи злочинця, важливо з'ясувати ознаки, які характеризують злочинне угруповання. Як вірно зазначив Г. А. Матусовський, «криміналістична класифікація осіб, які вчиняють економічні злочини, пов'язана із подібними класифікаціями в науках кримінального права і кримінології, однак не співпадає з ними, оскільки має за мету виділити схожі (співпадаючі) та відмінні ознаки дослідженого контингенту осіб, розподілити їх на відповідні типи (інші впорядковані множини) за характером і особливостями утворюваних ознак (слідів) злочину. Інформація про типи злочинців, їхні особистісні характеристики, методика встановлення цих даних у процесі розслідування є важливими для з'ясування механізму, способу злочину, виявлення осіб, причетних до нього, та їхньої ролі в цьому злочинному діянні» [100, с. 63]. Автор пропонує дві основних групи суб'єктів економічних злочинів, характеристики яких суттєво відрізняються: а) осіб, котрі беруть участь в економічній діяльності, її регулюванні; б) осіб, що посягають на економічні відносини шляхом порушення правових норм, що встановлюють монополію держави на виготовлення певних предметів (без участі в економічній діяльності)[100, с. 67].

На думку О. Н. Колесніченка дослідження особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики включає всі ознаки, які можуть сприяти

визначенню ефективних шляхів і методів його встановлення, розшуку й викриття. Частина цих ознак має не лише кримінально-правове значення (наприклад, попередні судимості), а й криміналістичне (наприклад, хитрощі злочинця, кримінальні навички). За словами вченого «зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається набором ознак, специфічних для осіб, які вчиняють злочини такого виду, і суттєвих для їх ефективного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, що відображають деякі моральні, психологічні особливості (риса характеру) тощо» [57, с. 29].

Р. С. Белкін вказував на те, що «якщо підсумувати якості особистості, що є об'єктом дослідження кримінології, судової психології, наук кримінального й кримінального процесуального права, то на долю криміналістики залишиться дослідження таких відомостей: а) соматичних і психофізичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку й ідентифікації; б) психофізичних властивостей особи, що визначаються й проявляються в способі вчинення злочину; в) методики вивчення особистості учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи в практичних цілях кримінального судочинства» [13, с. 34–35].

Такої ж думки дотримується В. В. Тіщенко і до криміналістичних ознак особистості злочинця відносить певну сукупність елементів, а саме:

- 1) соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження й стан, сімейний стан і посада, національна й професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості;
- 2) рівень інтелекту, освітньо-культурне виховання, знання, навички, вміння;
- 3) моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички;
- 4) властивості та стани особистості, що формують психічні процеси;

5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [158, с. 101].

Загальна криміналістична характеристика особи злочинця включає широкий діапазон складових людської діяльності: соціально-демографічні риси, взаємозв'язок причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішні фактори мотивації кримінальної поведінки, ціннісні орієнтації особи, типології злочинців тощо. Однак під криміналістичним дослідженням особи у складі злочинних угруповань немає випадкових людей, не підготовлених своїми попередніми поглядами життя, тому їх ознаки включають децю інші критерії.

Злочинні організації та злочинні спільноти, будучи різновидом організованих злочинних угруповань, як зазначає В. П. Корж, «є досить багатоаспектним негативним соціальним явищем, однією з типових ознак яких є їх стійкість з функціонально-ієрархічною структурою побудови» [65, с. 114].

Децю подібний перелік ознак, якими характеризуються злочинні угруповання, наводить А. М. Падалка. Науковець, висвітлюючи питання криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування, зазначає, що «злочинним угрупованням економічної спрямованості, як і будь-яким злочинним формуванням, притаманні ознаки, які визначають їх організованість, стійкість і злочинну спрямованість». Зокрема, серед таких ознак науковець пропонує виокремлювати «наявність одноособового лідера або колегіального органу керівництва, при якому управління здійснюється групою осіб (радою); ієрархічність та розподіл ролей учасників за функціональною ознакою, поділ угруповання на складові групи, наявність «охоронців», «контролерів» тощо; наявність матеріальної бази, що виявляється у створенні спільних грошових фондів; наявність офіційно зареєстрованих підприємств, акціонерних товариств, громадських організацій, фондів та інших структур, під прикриттям яких діють злочинці;

високий рівень технічного забезпечення та кримінальний професіоналізм учасників; налагоджені контакти з кримінальними угрупованнями інших держав; наявність корумпованих зв'язків в органах державної влади та місцевого самоврядування, судовій та правоохоронній системах як України, так і інших країн, на які поширюється їхня злочинна діяльність; створення системи захисту від соціального та правового контролю, конспірація, розвідувальна та контррозвідувальна діяльність» [112, с. 419].

На законодавчому рівні, ознаки злочинної організації та злочинної спільноти визначені в ч. 4 ст. 28 і ч. 4 ст. 255 КК України. Зокрема, в кримінальному законодавстві зазначається, що «злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп; а злочинною спільнотою – об'єднання двох чи більше злочинних організацій» [82].

З наведених вище ознак стає відомо, що учасники ОЗУ у сфері господарської діяльності в більшості випадків мають особистісні риси та ознаки професійних злочинців, які слід класифікувати за такими суб'єктами:

- а) керівник підприємства, установи, організації (ст. 175 КК України);
- б) особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України);
- в) засновники юридичної особи (ст. 205¹ КК України);
- г) службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України)
- д) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Злочинне середовище, в якому переважно відбувається діяльність організованих злочинних угруповань, вимагає від їх учасників ряду особистих якостей, які дозволяють їм успішно в ньому функціонувати. Особливими якостями володіє і лідер ОЗУ, він відіграє провідну роль для існування та функціонування злочинного угруповання. Тому важливим елементом криміналістичної характеристики учасників ОЗУ також є визначення у ній лідера. В енциклопедичному словнику з криміналістики під лідером розуміється «найавторитетніша особа, яка реально відіграє центральну роль в організації сумісної діяльності та регулюванні взаємостосунків у групі. Лідер – активний член групи, здатний скоординувати індивідуальні дії членів групи для реалізації ідей» [173, с. 341]

В. Ф. Ущаповський справедливо вказує на важливість чіткого визначення змісту термінів «лідер», «організатор», «керівник». Використання зазначених термінів пов'язано з тим, з яких позицій розглядається постать лідера, організатора [164, с. 152]. Такої ж думки дотримується К. О. Чаплинський і П. Я. Мінка. Вони зазначають, «якщо про злочинне угруповання йдеться з позицій соціальної психології, то правильно використовувати термін «лідер», з погляду правової оцінки відповідно до термінології кримінального права доречно іменувати лідера – організатором. Під час криміналістичної характеристики злочинних угруповань з погляду допустимості можна використовувати ці два терміни залежно від того, який акцент буде зроблено дослідником у цьому контексті» [167, с. 120].

В. П. Корж у своєму монографічному дослідженні зазначала, що «лідерство за своїм результатом одночасно має як об'єктивні (інтереси, мету, потреби та завдання групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивні (індивідуально-типологічні особливості індивіда, як ініціатора та організатора групової діяльності) фактори» [66, с. 79].

Звідси сутність об'єктивного фактора у разі висування лідера в ОЗУ у сфері господарської діяльності полягає в тому, що в лідери висувається та

особа, яка найбільш корисна для діяльності – вчинення групових кримінальних правопорушень. Водночас цінність лідера визначається групою осіб через успішність її спільної злочинної діяльності. Саме успішна діяльність лідера – вчинення групових кримінальних правопорушень – сприяє висуванню та закріпленню в ОЗУ цієї особи. Суб'єктивний чинник полягає в тому, що особа, що висувається в лідери, має певні особистісні якості, які необхідні для здійснення функцій лідера в злочинному угрупованні.

Г. А. Матусовський, який досліджував організовану злочинну діяльність та кримінальні правопорушення економічної спрямованості, вказував, що на чолі злочинних угруповань ставали люди найбільш активні, енергійні, рішучі, які володіють непоганим інтелектом, злочинним досвідом, твердістю характеру, завдяки цим якостям підпорядковували собі людей, займали найвищу ступінь в ієрархічній структурі групи, керували її злочинною діяльністю, тощо [101, с. 112].

Проте Т. В. Мельничук зазначає «неправильно вважати, що лідер висувається у групі лише завдяки своїм якимось особистісними якостями. Висунення лідера – процес соціальний і закономірний, і особисті якості лідера мають значення остільки, оскільки вони необхідні йому для вирішення спільних завдань, які стоять перед групою у її злочинній діяльності» [105, с. 60].

Висунення лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності відбувається поступово, у міру розвитку та функціонування злочинного угруповання. У сфері господарської діяльності все більш чітко вимальовується ядро досить деморалізованих та досвідчених злочинців, які в міру ускладнення організованої злочинної діяльності стають «кристалізуючим» центром, виступаючи в ролі ініціаторів та стимулюючи інших до вчинення кримінального правопорушення [113, с. 295].

Лідер ОЗУ у сфері господарської діяльності виконує декілька функцій: організаторську; інформаційну; стратегічну; нормативно-ціннісну;

дисциплінарну [113, с. 295]. Організаторська функція лідера проявляється в тому, як він створює, організовує та керує злочинною діяльністю ОЗУ, займається підготовкою та контролює здійснення злочинних дій. Ця діяльність приводить до більшої згуртованості та організованості групи. Зокрема організаторська функція лідера тісно пов'язана з інформаційною функцією. Без нової інформації, яка потрібна для функціонування ОЗУ у сфері господарської діяльності, неможливе її існування. Лідер організує надходження інформації, аналізує її та у потрібних випадках передає членам групи. Здійснюючи інформаційну функцію, лідер діє у двох напрямках: підтримує зовнішні зв'язки групи, отримуючи інформацію ззовні, і водночас збирає відомості від членів групи про внутрішнє життя самої групи (настрій, задуми, надії, відносини між членами тощо). Ця функція дозволяє лідеру завжди володіти зовнішньою обстановкою та контролювати дії учасників ОЗУ. Стратегічна функція лідера у тому, що злочинне угруповання живе його ідеями, здійснює його плани та задуми. Лідер краще за інших бачить цілі та завдання, можливості групи, прогнозує ймовірні труднощі, визначає майбутні напрями злочинної діяльності у сфері господарської діяльності, зміни в персональному складі, шляхи використання здобутих цінностей, грошей тощо.

Важливе значення для успішної діяльності ОЗУ у сфері господарської діяльності має здійснення її лідером нормативно-ціннісної функції. Саме лідер визначає допустимі межі та норми поведінки злочинного угруповання, встановлює заборони, за порушення яких застосовує відповідні санкції. З особистістю лідера, його поведінкою та переконаннями зв'язують свої вчинки інші члени ОЗУ, за його особистістю ідентифікується специфічна система групових цінностей. Лідер бере активну участь у формуванні єдності поглядів, позицій і переконань усіх членів ОЗУ у сфері господарської діяльності. Нормативно-ціннісна єдність в орієнтації всіх учасників забезпечує групі єдність дій та вчинків у ситуаціях (непланованих, раптових, пов'язаних із ризиком та небезпекою дій). З вище наведеними функціями

тісно пов'язаний дисциплінарний обов'язок. До дисциплінарної функції лідера входить обов'язок вирішувати різні конфлікти, які нерідко виникають усередині ОЗУ і часом наражають її до загрози розкриття.

Отже, лідер ОЗУ у сфері господарської діяльності виконує важливі соціально-психологічні функції. Саме багато в чому завдяки діяльності лідера злочинне угруповання стає більш згуртованим, особовий склад її стабілізується, відносини у групі формалізуються. У результаті створюється злочинне угруповання високого психологічного розвитку.

Зокрема, лідерам ОЗУ у сфері господарської діяльності властиві прагматизм, організаторські здібності, хитрість і прагнення виділитися серед учасників групи. Загалом сучасному лідеру ОЗУ притаманні такі характерні риси: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність приймати рішення у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; здатність забезпечувати таємницю кримінальних правопорушень, що готуються та ініціюються; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; віра у власну перевагу; мотивація та домінування власного інтересу – збагачення; відсутність емпатії; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети.

У криміналістичній літературі вчені виділяють три типи лідерів злочинних угруповань: ті що вміють надихати, ініціатори, лідери-організатори [146, с. 81].

Лідери, які вміють надихати, як правило, виконують функцію технічного або «кримінального» радника, юриста-консульта, який застерігає членів злочинного угруповання від небезпечних для її існування дій. Водночас такий керівник часто є психологічно сильною особистістю, здатною посилити рішучість своїх підлеглих тощо.

Лідери-ініціатори — нестійкий, перехідний лідер в організованому злочинному співтоваристві, досить часто поєднує ініціативу з організаторськими функціями. Такий лідер стає справжнім ініціатором певного напрямку організованої злочинної діяльності [38, с. 307].

Центральною фігурою організованого злочинного угруповання, як правило, є лідер-організатор. Часто в цій ролі виступає особа зі стійко криміногенним типом особистості, що характеризується високим ступенем асоціальної спрямованості, стійким злочинним уявленням про світ, яка не шукає відповідну кримінальну ситуацію, а сама її створює своїми цілеспрямованими діями.

Для більшості злочинців характерна й така психологічна особливість, як переконаність у безпеці заняття злочинною діяльністю, у безкарності цієї діяльності. Варто згадати й про таку деталь, яка в цілому характерна для типу особистості організованого злочинця, як приховування способу життя та поведінки, що відповідає закону [42, с. 85].

За стилем керівництва організованого угруповання у сфері господарської діяльності виділяються лідери, які використовують авторитарні методи управління, демократичний стиль, що поєднують у своїй діяльності як авторитарні, так і демократичні методи. Авторитарні лідери одноосібно вирішують усі питання життя та діяльності групи, здійснюють тверде керівництво, підтримують жорстку дисципліну та суворо стежать за неухильним виконанням прийнятих групою норм поведінки. Авторитарний лідер не терпить заперечень і порад, приймає усі рішення сам, а решта виконує його волю.

Демократичний лідер схильний зважати на думку інших членів ОЗУ, може радитися з ними, хоча останнє слово залишає за собою. З метою забезпечення собі моральної підтримки групи він часто видає свої рішення за рішення всієї групи. Лідер змішаного типу використовує як авторитарні, так і демократичні методи управління.

Наведена класифікація типів лідерів організованих злочинних угруповань має як теоретичне значення щодо поглибленого пізнання сутності лідерства у сфері господарської діяльності, так і практичне – під час розслідування кримінальних правопорушень з ознаками ОЗУ. Залежно від типу лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності можуть бути розроблені тактичні прийоми розслідування, спрямовані на роз'єднання членів групи та отримання від них правдивих свідчень. Якщо організоване злочинне угруповання очолюється сильним «авторитарного» типу лідером, то у разі ізоляції лідера інші учасники багато в чому втрачають свою здатність до ефективної діяльності, і стають викриваємими. Тому своєчасний арешт та ізоляція авторитарного лідера є одним із засобів, що призводять до розпаду та роз'єднання злочинного угруповання і сприяють успішному розслідуванню їх злочинної діяльності.

Розглядаючи актуальні питання лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності, варто зупинитися на питанні його виявлення. Так, як під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності слідчому протистоїть насамперед лідер групи. Слідча практика показує, що в період розслідування, навіть у ситуаціях, коли лідера заарештовано й ізолювано від співучасників, його роль як лідера не тільки не припиняється, але й має тенденцію до посилення.

Використовуючи свій авторитет та вплив на членів ОЗУ у сфері господарської діяльності, лідер прагне замаскувати свою дійсну роль у групі, диктує їм вигідну для нього лінію поведінки на слідстві, вживає всіх заходів для приховання від слідства повної картини злочинної діяльності групи.

Л. Д. Гула, С. В. Слінько та інші вказували, що на початковому етапі досудового розслідування слідчий має насамперед виявити лідера злочинної групи. Основи тактики виявлення та викриття лідера злочинної групи повинні бути встановлені на підставі методики досудового розслідування групових правопорушень [24, с. 251; 140, с. 62].

Насамперед зусилля до виявлення лідера повинні бути прийняті якнайшвидше вже у ході проведення початкових слідчих (розшукових) дій. Після виявлення лідера за наявності достатніх підстав доцільний його арешт та ізоляція від інших співучасників. Далі під час розслідування варто вивчити особливості психологічної структури злочинного угруповання та відносини між її членами. Особливий інтерес представляють факти, що свідчать про конфлікти та протиріччя між лідером і групою в цілому, зокрема між лідером та окремими членами ОЗУ. Ці факти за допомогою відповідних тактичних прийомів можуть бути застосовані для отримання правдивих свідчень як лідера, так і інших співучасників.

Найбільш ефективні тактичні прийоми, засновані на компрометації лідера у власних очах членів злочинного угруповання та використанні конфліктів і протиріч між лідером та іншими членами. Використовуючи отримані відомості, слідчий має прагнути довести провину лідера, щоб отримати від нього правдиві показання про всю злочинну діяльність ОЗУ [139, с. 214].

Під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності серед обвинувачених ніхто не хоче давати показання першим, але якщо це робить лідер, який у їхніх очах є особою референтною, шанованою, авторитетною, до якого вони рівняють свою поведінку, то інші співучасники майже у всіх випадках також починають говорити правду. Лідер злочинного угруповання у сфері господарської діяльності – небезпечний злочинець, організатор, який негативно впливає на інших членів групи, тримає їх у покорі та страху. Виявити та викрити його – надзвичайно важке завдання. Проте добре продумана, обґрунтована тактика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ, дозволяє, зрештою викрити її лідера та всіх співучасників, повністю розкрити кримінальне правопорушення та встановити істину всіх злочинних дій.

З вище наведеного дослідження та за результатами вивчення кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності (офіційно-

статистична звітність, опитування працівників правоохоронних органів) слід класифікувати лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності за такими підставами:

1. Залежно від виду господарської діяльності і рівня комп'ютерних навичок:

- особи, які володіють високими знаннями в даній сфері, що спеціалізуються («змішування» фінансових потоків для приховування джерел походження коштів та їх подальшого руху; завищення/заниження вартості товарів/робіт/послуг; здійснення транзитних операцій; проведення безтоварних операцій; підміна (заміна) номенклатури товарів; неповернення валютної виручки тощо). Наявність спеціальних знань означає приналежність такого лідера до субкультури бізнесменів;

- особи, які мають готовий алгоритм здійснення злочинних дій, слабо розбираються в деталях і процесах, що відбуваються у сфері господарської діяльності з використанням інформаційних системах (за допомогою електронних пристроїв) (використання електронних грошей та системи миттєвих переказів; використання торговельних операцій для відмивання коштів; надання незаконних послуг через професійні мережі з відмивання коштів; операції з крипто валютою та ін.);

- особи, які довготривало здійснюють злочинні дії у складі ОЗУ (побудували себе як особистість від звичайного учасника до лідера ОЗУ, направляючи основні зусилля на максимальне вилучення вигоди).

2. Залежно від мотивації злочинної поведінки:

- корисливий тип, який утворюють особи з яскраво вираженою тенденцією до заволодіння матеріальних благ;

- соціально дезорганізуючий або «ігровий» тип. Основною метою виступає порушення соціальних і правових норм, надання деструктивного впливу на соціум і суспільні відносини;

- протестуючий тип. Особа вчиняє кримінальні правопорушення якості форми протесту, спосіб політичної або ідеологічної боротьби;

- самостверджувальний тип. Злочинці цього типу прагнуть отримати більш високий неформальний соціальний статус серед ОЗУ;

- необережний тип. Для цього типу осіб характерний негативний наслідок або результат вчинення злочинних дій у сфері господарської діяльності, він має «вразливі місця», але шукає способи їх усунення і захисту.

Підсумовуючи вище викладене, встановлено, що криміналістична характеристика осіб, які вчиняють злочини в складі ОЗУ мають сукупність соціально значущих ознак і відносин, які впливають з їх злочинної поведінки. Центральним елементом вивчення таких осіб є їх особистісні ознаки, які існують в нерозривній єдності. До таких особистісних ознак віднесено: соціально-демографічні риси, взаємозв'язок причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішні фактори мотивації кримінальної поведінки, ціннісні орієнтації особи, типологія злочинців тощо.

Крім виділення особистісних ознак, учасників ОЗУ слід класифікувати за роллю у сфері господарської діяльності: керівники підприємств, установ, організацій (ст. 175 КК України); особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); засновники юридичної особи (ст. 205¹ КК України); службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Окремо охарактеризовано лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що лідер виконує такі функції: організаторську; інформаційну; стратегічну; нормативно-ціннісну; дисциплінарну. Встановлено що лідери ОЗУ у сфері господарської діяльності набули нових якостей: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність приймати рішення у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; здатність

забезпечувати таємницю кримінальних правопорушень, що готуються та ініціюються; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; віра у власну перевагу; мотивація та домінування власного інтересу – збагачення; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети.

Звідси, лідер ОЗУ у сфері господарської діяльності це особа, яка наділена організаторськими якостями, що негативно впливає на інших членів групи, і що тримає їх у покорі та страху. Виявити та викрити його – надзвичайно важке завдання. Проте добре продумана, обґрунтована тактика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, дозволяє, зрештою викрити її лідера, всіх співучасників та повністю розкрити кримінальне правопорушення.

Висновки до розділу 2

1. Констатовано, що більшість вчених визначаючи поняття криміналістичної характеристики, роблять акцент на основних ознаках кримінального правопорушення, до яких відносять спосіб вчинення та приховування кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення і предмет посягання, особу злочинця, місце, обстановку та час вчинення кримінального правопорушення. Зазначено, що злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності, за своєю правовою природою підпадають під ознаки статей КК України (Глави 20), проте схожість методики розслідування економічних злочинів дозволяє віднести їх в криміналістично-однорідну групу злочинів, що характеризуються наступним чином: учасниками ОЗУ є працівники управлінських, виробничих, комерційних та інших структур, що реалізують свої функції в сфері господарської діяльності; кримінальні правопорушення з ознаками ОЗУ, вчинені з виконанням професійних функцій в процесі виробництва,

зберігання, збуту, забезпечення конспіративності виготовленої продукції, здійснення контролю за її якістю, правильністю фінансових операцій, надання матеріальних та інших послуг населенню; злочинні дії ОЗУ характерні порушенням чинного порядку організації діяльності, системи матеріальної відповідальності, організації обліку і контролю, що регулюють порядок і умови здійснення відповідних робіт, технологічних процесів та операцій.

До основних елементів криміналістичної характеристики ОЗУ у сфері господарської діяльності віднесено: спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину; знаряддя і засоби; предмет посягання; особу злочинця; сліди злочину (у широкому значенні). Зазначено, що центральним елементом криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є способи вчинення таких кримінальних правопорушень та особа злочинця.

2. Доведено, що способи, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності набули витонченості і стають одним із найнебезпечніших чинників, що ускладнюють поточну ситуацію в Україні. Зазначено, що найбільш типові способи злочинів, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності зосереджені за напрямками: розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки; розкрадання коштів банківських установ; відмивання злочинних доходів на страховому ринку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на ринку цінних паперів, через «конвертаційні» центри та за допомогою підприємств з ознаками фіктивності, за допомогою кіберзлочинів та віртуальних активів. Не минулим в їх злочинних діях є і корупція.

З наведених прикладів і схем вбачаються непоодинокими випадки коли в одній схемі відмивання доходів ОЗУ використовують декілька фінансових інструментів, які за економічним змістом та сутністю зовсім різні, це наприклад: ліквідні та неліквідні цінні папери, кредитні та депозитні угоди, боргові зобов'язання, псевдоконтракти, бюджетна сфера тощо.

3. Встановлено, що криміналістична характеристика осіб, які вчиняють злочини в складі ОЗУ мають сукупність соціально значущих ознак і відносин, які впливають з їх злочинної поведінки. Центральним елементом вивчення таких осіб є їх особистісні ознаки, які існують в нерозривній єдності. До таких особистісних ознак віднесено: соціально-демографічні риси, взаємозв'язок причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішні фактори мотивації кримінальної поведінки, ціннісні орієнтації особи, типологія злочинців тощо.

Запропоновано учасників ОЗУ класифікувати за статусом їх діяльності: керівники підприємств, установ, організацій (ст. 175 КК України); особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); засновники юридичної особи (ст. 2051 КК України); службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Окремо охарактеризовано лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що лідер виконує такі функції: організаторську; інформаційну; стратегічну; нормативно-ціннісну; дисциплінарну. Встановлено що лідери ОЗУ у сфері господарської діяльності набули нових якостей: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність приймати рішення у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; здатність забезпечувати таємницю кримінальних правопорушень, що готуються та ініціюються; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; віра у власну перевагу; мотивація та домінування власного інтересу – збагачення; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОЗУ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності

Висока латентність організованої злочинної діяльності та конспіративність її суб'єктів, що функціонують в структурі підприємств, організацій, відомств, галузей тощо, ускладнюють виявлення, розкриття і розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Своєчасність виявлення ознак злочинної діяльності і їх суб'єктного складу здійснюється на початковому етапі розслідування.

Початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності необхідно розглядати як підсистему слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, контрольних, перевірочних, організаційно-підготовчих та інших заходів, об'єднаних на основі єдності розв'язуваних за їх допомогою завдань, обумовлених стійкою повторюваністю типових слідчих ситуацій.

В роботах вітчизняних науковців, що безпосередньо присвячені початковому етапу розслідування злочинів, як правило, увага приділяється комплексному дослідженню діяльності органів досудового слідства на початковому етапі розслідування, розглядаються загальні засади підготовки та проведення початкових слідчих (розшукових) дій та особливості їх планування. Вчені розглядають поняття «початковий етап розслідування» як систему взаємопов'язаних початкових невідкладних та інших слідчих (розшукових) дій, обумовлених вимогами невідкладності та процесуальної економії, які спрямовані на з'ясування обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, як правило, за «гарячими» слідами, виявлення і

закріплення слідів злочинів, установлення та затримання осіб, причетних до його вчинення, забезпечення подальшого всебічного, повного та об'єктивного розслідування для того, щоб вжити заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь [157; 175; 167].

Як зазначає Б. В. Щур «домінуюча риса початкового етапу — проблемно-ситуаційний характер розслідування, що часто набуває досить гострих форм через різку і хронічну нестачу вихідної інформації. Подібний стан розслідування організованої злочинної діяльності зумовив вирішальну роль типових версій та оперативно-розшукової інформації. У цьому оперативно-розшукові заходи із зазначених раніше причин мають особливо широкий діапазон, іноді ведуться у протилежних напрямках, оскільки множинність можливих цілей, а нерідко майже повна відсутність визначеності у кримінальному провадженні обумовлюють багатоваріантний і багато версійний спосіб діяльності з розкриття кримінальних правопорушень» [180, с. 240].

Початковий етап розслідування використовується для позначення періоду досудового розслідування, на якому за допомогою слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, що здійснюються одразу після відкриття кримінального провадження, встановлюються обставини події, які мають ознаки злочину, необхідні для: орієнтування органів та осіб, здійснюючих провадження по справі; висування версій; планування розслідування; розшуку та затримання злочинця; забезпечення відшкодування збитку; припинення та попередження злочину [73, с. 206].

У своєму монографічному дослідженні Р. Л. Степанюк, зазначав, що «навіть коротка характеристика початкового етапу досудового розслідування дозволяє сформулювати його основне завдання — виявлення необхідної доказової і тактичної інформації та її носіїв (джерел)» [146, с. 302].

Так як більшість злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності не містять відомостей про ознаки злочину, а вказують лише на

фрагменти правопорушення є важливою перевірка доказової і тактичної інформації та її носіїв (отримання, збирання додаткової інформації, її накопичення, аналіз та оцінку).

Особливістю перевірки інформації на предмет злочину є те, що її методика формується на базі даних криміналістичної характеристики. Будучи конкретизованою системою пізнання господарських правопорушень, вчинених ОЗУ, криміналістична характеристика включає не тільки інформацію про зазначений злочин як кримінальне правопорушення, а й інформацію, отриману в процесі проведення досудового розслідування. Ця інформація включає дані про ознаки організованої злочинної діяльності, господарські правопорушення, способи їх вчинення, обстановку, суб'єктний склад, тобто вся інформація яка необхідна для відкриття кримінального провадження.

Відповідно до Кримінально процесуального кодексу України досудове розслідування розпочинається з моменту реєстрації інформації про факт учиненого злочину в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР). Проте підставою для початку досудового розслідування можуть бути як звернення потерпілого, так і матеріали оперативних підрозділів щодо підготовки або вчинення злочину. Згідно зі ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язані внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування [84].

До моменту початку досудового розслідування працівники правоохоронних органів здійснюють ряд заходів, спрямованих на виявлення

фактів злочинної діяльності. Потреба у цій діяльності зумовлена тим, щозначна частина кримінальних правопорушень є латентними (про їх вчинення правоохоронні органи не мають відомостей) [88, с. 213; 97, с.377].

З цього приводу Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що «процес виявлення ознак латентних злочинів передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес для правоохоронних органів. Далі конкретні факти виокремлюють із загального масиву отриманих відомостей. Таку форму застосовують для виявлення злочинів за принципом «від злочинця до злочину»» [90, с. 234].

У сучасному законодавстві чітко визначено порядок дій під час отримання інформації з офіційних джерел про факт учинення кримінального правопорушення з реєстрацією в ЄРДР і початком кримінального провадження. Однак, відповідно до визначення терміна «факт кримінального правопорушення», для його використання необхідна наявність усіх елементів складу кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), без яких не можна розглядати сам факт учинення кримінального правопорушення та його окремі ознаки. У кожному окремому випадку слідчий на підставі власного внутрішнього переконання повинен вирішити, чи варто розпочинати кримінальне провадження. Під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності слідчий зазвичай потребує допомоги оперативних працівників в ході підготовки та проведення негласних слідчих розшукових дій (НСРД), розшуку та затримання певних осіб, а також для забезпечення особистого захисту.

Суттєво різнитиметься ситуація, якщо факт учинення конкретного кримінального правопорушення невідомий. Наприклад, було отримано інформацію про діяльність організованого злочинного угруповання в банківській установі про підготовку до вчинення правопорушення з невідомими підприємствами. У такому разі латентний характер злочинної

діяльності у сфері господарської діяльності зумовлює необхідність активного здобування первинної інформації.

Методи збору первинних даних можна класифікувати як кількісні та якісні. Кількісні дослідження зазвичай проводяться під час різних опитувань. Опитування ґрунтуються на використанні структурованих питань закритого типу, на які відповідає значна кількість респондентів. Структуровані питання закритого типу — це питання, на які можна дати лише певну відповідь, наприклад «так» чи «ні». Характерними рисами таких досліджень є: чітко визначені форми даних та джерела їх отримання, обробка зібраних даних за допомогою упорядкованих кількісних процедур [159, с. 109].

Як зазначає Ж. В. Удовенко «спостереження є методом збору первинної інформації про об'єкт, що вивчається шляхом нагляду за обраними групами людей, діями і ситуаціями. При цьому дослідник безпосередньо сприймає і реєструє всі фактори, що стосуються об'єкта дослідження. Спостереження може бути спрямоване на досягнення різних цілей. Воно може бути використане, як джерело інформації для побудови гіпотез, слугувати для перевірки даних, отриманих іншими методами, за його допомогою можна отримати додаткові відомості про об'єкт, що вивчається. Зазвичай метод спостережень використовується разом із іншими методами [163, с. 208].

Опитування – це збір первинної інформації у формі відповідей на прямі запитання [173, с. 234]. Опитування може проводитися як самим оперативним співробітником, так і третьою особою за його дорученням, як відкрито, так і негласно. До опитуваних, як правило, належать: особи, які випадково могли стати свідками кримінального правопорушення і/або які співпрацюють з ОЗУ (айтішники, фінансисти, майнерикриптовалюти тощо); особи з оточення ОЗУ (наприклад, родичі, сусіди по квартирі, колеги по роботі); особи, які раніше були у складі ОЗУ, та ін.

В. Д. Пчолкін називає цей процес відповідно до теорії оперативно-розшукової діяльності «оперативний пошук», тобто виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес [126, с. 547].

Одним з елементів виявлення злочинної діяльності є встановлення їхніх ознак – визначення осіб, предметів і явищ, що становлять інтерес, за допомогою визначення їхньої групової належності або тотожності за задалегідь відомими властивостями й ознаками. Цей процес забезпечує комплексне застосування оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій, що надає можливість отримувати необхідну для порівняння інформацію. Виділення ознак ОЗУ у сфері господарської діяльності є важливим завданням. В юридичній літературі виділяють кримінально-процесуальні та криміналістичні ознаки кримінального правопорушення [2, с. 18]. Знання перших необхідно для вирішення питання про кримінальне правопорушення, а останніх – для виявлення ознак злочину з урахуванням досудового розслідування – визначення тактики перевірочних дій.

Під час проведення досудового розслідування слідчий виявляє лише дані, що вказують на ознаки конкретного кримінального правопорушення, організованого злочинного утворення, яких повинно бути достатньо для вирішення питання про відкриття кримінального провадження.

Початковий етап розслідування злочинів вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності можна поділити на три види:

1. Первинну інформацію одержано в результаті взаємодії з оперативними підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НП України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Національним банком України, Фондом державного майна, Міністерством фінансів України, Антимонопольним комітетом, Міжнародною організацією кримінальної поліції в Україні (Інтерпол), представниками експертних установ; Державною аудиторською службою, громадськими активістами тощо.

З метою встановлення обставин злочину, викриття учасників ОЗУ, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочином, слідчий у взаємодії з іншими суб'єктами здійснює такий комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій :

а) затримання та обшук осіб, які займались незаконною господарською діяльністю, огляд документів і предметів, речей, виявлених у затриманих осіб, а також огляд транспортного засобу (зокрема, для пошуку додаткової доказової інформації). Затримання, як правило, планують під час обміну документами, розподілу прибутків тощо.

б) збирання даних про учасників ОЗУ, місце їх проживання, праці, відпочинку, наявність транспортних засобів, дач, гаражів та інших об'єктів, у яких можуть знаходитися документи, предмети, речовини, гроші й інші об'єкти, що мають значення для кримінального провадження;

в) проведення обшуків;

г) збирання даних про зв'язки всіх учасників ОЗУ у сфері господарської діяльності:

д) затримання та допит співучасників, допит інших осіб, причетних до вчиненого злочину у сфері господарської діяльності;

е) призначення судових експертиз для дослідження виявлених матеріальних слідів, предметів, речей, речовин, документів тощо.

Початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, значною мірою залежить від належної взаємодії правоохоронних органів. Слідчий повинен використовувати всі форми взаємодії, передбачені законом та відомчими нормативними актами. Взаємодія має бути організованою на постійній основі протягом усього періоду розслідування з моменту відкриття кримінального провадження до розгляду його в суді. Така взаємодія забезпечує нейтралізацію протидії злочинних співтовариств органам розслідування, дозволяє розробляти і реалізовувати тактичні операції, що випереджають дії злочинних організацій і сприяють їх ліквідації.

Правильно організована взаємодія на основі плану розслідування в цілому, і при плануванні кожної слідчої дії зокрема, вмілому поєднанні слідчих (розшукових) дій і НСРД сприяє виявленню всіх злочинних зв'язків затриманих за злочин осіб, встановленню організаторів злочину тощо.

Наприклад, слідчий здійснює огляд місця події, а оперативний працівник за його дорученням проводить оперативно-розшукові заходи, вирішуючи такі завдання: виявлення та опитування осіб, які можуть бути допитані (під час відкриття кримінального провадження); виявлення осіб, яким стало відомо учасників ОЗУ; переслідування ОЗУ по гарячих слідах; збирання інформації про усіх учасників ОЗУ; перевірка підозрюваних осіб з метою встановлення факту залишення ними слідів.

Про зібрану інформацію та результати її попередньої оперативної перевірки негайно інформується слідчий, який зі свого боку орієнтує оперативних працівників про дані, виявлені під час огляду місця події. Важливим є використання наукових методів і технічних засобів у процесі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Але на сьогодні правоохоронні органи не мають визначеного порядку, який би передбачав алгоритм фіксації операцій з криптовалютою, так само, як і способів вилучення віртуальних активів. З огляду на це є актуальним розробка нової методики фіксації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Водночас легалізація ринку віртуальних активів вимагає термінового усунення цієї прогалини.

Своєчасно мають призначатися різні судові експертизи та проводитися криміналістичні дослідження з використання інформаційно-телекомунікаційних технологій. До інформаційних технологій, що відіграють найважливішу роль у забезпеченні розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, можна віднести: автоматизовані банки даних (АБД); автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС); автоматизовані робочі місця (АРМ); програмно-апаратні комплекси (ПАК); програмно-технічні комплекси (ПТК); системи автоматизованого прийняття

рішення (САПР); системи підтримки прийняття рішення (СППР) або системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) тощо.

Інформаційний простір, інформаційне середовище, в якому нині перебуває організоване злочинне угруповання у сфері господарської діяльності, не зводяться тільки до фізичного носія, їхні злочинні дії вчиняються шляхом використання інформаційних технологій. Тому є важливим залучення висококваліфікованих спеціалістів, інформаційних дослідників-економістів.

2. У другому випадку Інформацію (дані) про вчинений злочин ОЗУ у сфері господарської діяльності одержано з офіційних джерел у результаті: документальної перевірки співробітниками територіальної податкової адміністрації суб'єкта господарської діяльності; заяв чи повідомлень посадових осіб підприємств, представників влади, окремих громадян або повідомлень, опублікованих у засобах масової інформації.

На практиці перше що з'ясовують слідчі і оперативні працівники, це залучення фіктивних підприємств, як одного із елементів механізму легалізації злочинних доходів. Незважаючи на те, що чинний КК України не передбачає відповідальність за створення фіктивних фірм (стаття декриміналізована від 26.09.2019), їх діяльність становить певний інтерес, а тому є доречним розглянути ознаки, за якими виявляються дані кримінальні правопорушення:

- засновники підприємства зазначають підставних осіб, які не мають постійного місця проживання в даному регіоні;
- юридична адреса підприємства не співпадає з його фактичним місцезнаходженням;
- відсутність власного майна і мінімальний розмір статутного капіталу, затримка з перерахуванням внесків до статутного фонду підприємства;
- реєстрація підприємства безпосередньо перед надходженням на його банківський рахунок великих сум грошей;

- наявність ознак підроблення документів, використаних при створенні чи придбанні підприємства.

Зокрема до ознак, які характеризують фінансово-господарську діяльність «фіктивного» підприємства належать такі:

- укладання нелогічних з господарської точки зору і економічно не вигідних угод;

- переведення коштів у віртуальні активи у випадках, коли це необгрунтовано характером їх діяльності;

- списання коштів на витрати, що викликають сумніви в їх доцільності і розмірах списаних сум;

- різке збільшення на банківському рахунку суми грошових коштів за короткий проміжок часу;

- перекази грошових коштів за кордон і надходження грошових коштів із-за кордону;

- перекази грошових коштів з банківського рахунку фірми на рахунки фізичних осіб (приватних підприємців);

- значні авансові виплати іншим фірмам за нібито поставлені товари, надані послуги;

- акумулювання на рахунках фірми великих грошових сум та їх переказ в інші банки;

- відсутність здійснення підприємством господарської діяльності протягом тривалого часу;

- невідповідність задекларованої статутної діяльності фактичним можливостям виробництва продукції та надання послуг через відсутність матеріальної бази, приміщень, необхідної техніки, штату працівників тощо.

До ознак фіктивного підприємництва, що свідчать про заняття забороненою діяльністю належать такі:

- виявлення в місцях розташування «фіктивного» підприємства чи в його засновників або керівників печаток, установчих документів та бланків інших фіктивних фірм чи неіснуючих підприємств, підроблених печаток і

документів реально діючих підприємств, незаповнених бланків цінних паперів і платіжних документів, чекових книжок, печаток нотаріусів, органів державної реєстрації, органів державної податкової служби та державних цільових фондів; паспортів померлих осіб, загублених чи викрадених документів реально існуючих громадян, підроблених документів неіснуючих осіб, факсиміле підписів різних громадян (службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва тощо);

- наявність потужних комп'ютерів, сучасних програмних забезпечень, що містять інформацію про численні незаконні фінансові обороти;

- наявність значної суми готівкових коштів як в національній, так і в іноземній валютах.

Заходи перевірки підозрілих фірм (потенційно центрів) полягають у з'ясуванні: законності установчих документів; ідентифікації засновників; економічного змісту підприємницької та фінансової діяльності в цілому; відповідності реальної мети діяльності суб'єкта задекларованим; реальності та законності договорів з іншими суб'єктами; динаміки товарообігу та відповідних фінансових розрахунків, обґрунтованості цін на продукцію (послуги, роботи).

Отже на початковому етапі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, основними методами встановлення ознак використання фіктивної діяльності таких підприємств є:

- а) аналіз діяльності підприємств, у яких показники обсягу виконаних робіт збільшились при одночасній відсутності руху грошових коштів по «зарплатним» рахункам;

- б) порівняння діяльності суб'єктів господарської діяльності з рентабельністю 1-3 %;

- в) встановлення підприємств, у яких вищезазначені показники досить сильно відрізняються від аналогічної групи підприємств;

- г) проведення вибірки підприємств з підозріло високим оборотом грошових коштів;

д) проведення вибірки підприємств, у яких відсутні відомості про податкові платежі, або вони не відповідають розмірам обороту коштів.

3. Інформація отримана в результаті розслідування інших злочинів (кіберзлочинів, проти довкілля). Подібна ситуація може виникнути у разі розповсюдження шкідливого програмного забезпечення для прихованого майнінга криптовалют, використання криптовалюти для незаконного обігу наркотиків тощо. Основним завданням розслідування в таких умовах є:

- а) вчасно розробити узгоджений план необхідних заходів;
- б) налагодити взаємодію між слідчим, оперативними працівниками, фахівцями;
- в) налагодити систематичний обмін інформацією і звітністю про результати роботи слідчої групи і кожного слідчого;
- г) аналіз наявної інформації;
- д) забезпечити необхідні умови роботи.
- е) встановлення ознак використання віртуальних активів у злочинній господарській діяльності;
- є) персоналізація власників віртуальних активів та вилучення віртуальних активів, для з'ясування ланцюга переводів, та задіяних всіх суб'єктів ОЗУ.

На початковому етапі розслідування злочинів вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, найчастіше проводяться такі слідчі (розшукові) дії: слідчі огляди (місця події, приміщень і територій, предметів і документів, транспорту), огляди, обшуки, допити потерпілих, свідків і підозрюваних, пред'явлення для впізнання, прослуховування телефонів, візуальне та електронне спостереження, опитування, проведення деяких видів експертиз, які мають чітко виражений пошуковий і водночас невідкладний характер; складання узгоджених планів розкриття кримінальних правопорушень, проведення тактичних операцій тощо.

Також на початковому етапі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності здійснюється перевірка інформації

(способи кримінального правопорушення, обстановка його вчинення, час, місце вчинення та інші обставини). Подальший процес накопичення цієї інформації полягає в послідовному збільшенні її обсягу. Методика накопичення такої інформації має певні особливості. По-перше, це завдання і межі перевірки; по-друге, – прийоми і засоби перевірки; по-третє, методи, а також кримінально-правові та криміналістичні особливості зазначеного правопорушення; по-четверте, характер інформації, що надійшла про зазначені кримінальні правопорушення; по-п'яте, своєрідність слідчих ситуацій.

Підсумовуючи вище викладе, слід зазначити, що пізнавальний характер початкового етапу розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності особливо виразно проявляється у тому, що у його процесуальних і тактичних рамках здійснюється розкриття кримінальних правопорушень за гарячими слідами.

Таким чином «початковий етап розслідування» слід розглядати як частину досудового слідства, яка починається з моменту отримання інформації (повідомлення) про злочин, вчинений ОЗУ у сфері господарської діяльності і реєстрації матеріалів в ЄРДР. Тобто період, коли розгортається діяльність уповноваженої посадової особи в межах кримінального провадження з розслідування конкретного кримінального правопорушення. Ця частина досудового слідства змістовно включає в себе діяльність із з'ясування фактів, які необхідно встановити; виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення; виявлення даних для побудови версій; визначення та оцінки слідчих ситуацій; планування; здійснення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; складання необхідних процесуальних документів; розшук та затримання учасників ОЗУ, їх допит тощо.

3.2. Слідчі ситуації, версії та планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності

Завдання, які підлягають вирішенню під час розслідуванні злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, сукупність слідчих дій та інших заходів, які необхідно для цього провести на початковому і наступних етапах розслідування, а також інші питання залежать від слідчої ситуації, версії та планування розслідування. Ця складна система взаємозв'язків в результаті утворює ту конкретну обстановку, на тлі якої слідчий і інші учасники (суб'єкти) процесу доказування, здійснюють свою діяльність по встановленню обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Оскільки раціональний вибір тактики розслідування як способу поведінки слідчого залежить від ситуації, то й формування якісних криміналістичних рекомендацій розслідування має будуватись із урахуванням цього підходу. Під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слідчий приймає процесуальні рішення, проводить ті чи інші слідчі (розшукові) дії, визначає тактичні прийоми їх проведення. Ефективність цієї діяльності багато в чому залежить від адекватного сприйняття ним ситуації й правильної її оцінки.

Розроблення і дослідження понять про слідчу ситуацію, як наукову категорію, зокрема у сфері господарської діяльності здійснено у працях В. А. Журавля, В. П. Корж, В. В. Лисенка, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтевського, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та інших вчених.

Слідча ситуація – це положення чи обстановка, що склалася на певний момент розслідування кримінального правопорушення. На формування слідчої ситуації впливають чинники психологічного, інформаційного, процесуального, тактичного, організаційно-технічного характеру[173, с. 412].

О. Н. Колесніченко розглядав слідчу ситуацію як в широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні слідча ситуація – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості. Така сукупність найповніше характеризує і відображає все, що впливає і може впливати на розслідування кримінального правопорушення, а відтак, дозволяє вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на вже сформовану слідчу ситуацію. Для практичної діяльності більш значущим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як комплексу інформаційних даних, якими володіє слідство на конкретному етапі розслідування. По кожному конкретному кримінальному провадженню на даний момент є певна (різна для окремих проваджень) кількість інформації, необхідної для успішного розслідування [56, с. 181].

Вчені стверджують, що в теорії криміналістики існують можливості теоретично визначити типізацію слідчих ситуацій. На думку В. А. Журавля, «підставами типізації слідчих ситуацій є наявність загальних, групових ознак та їх відносна повторюваність» [35, с. 201]. Б. В. Щур також вважає, що «головним критерієм типізації є частота повторюваності певних ознак» [182, с. 89].

Тим часом В. Ю. Шепітько вважає, що криміналістичну ситуацію слід поділити на три види: «слідчі, оперативно-розшукові та експертно-криміналістичні. Слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, зокрема це інформаційна модель, яка склалася у суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, за яких здійснюється розслідування. Оперативно-розшукова ситуація – це складна динамічна система, яка виникає у ході здійснення оперативно-розшукової діяльності та включає в себе людей, їх вчинки, інтереси, мету та інші фактори, які відображають стан оперативно-розшукових заходів стосовно конкретних осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес, а також процес пошуку зазначених осіб та фактів. Експертно-криміналістична

ситуація – це динамічна ситуація що постійно змінюється та характеризує процес розслідування злочинності на різних його стадіях» [175, с. 214].

Зокрема важливе значення під час розслідування кримінальних правопорушень має правильно побудована їх класифікація. В. П. Бахин, Н. С. Карпов одні із перших вчених, які здійснили дослідження і розкрили класифікацією організованих злочинних груп:

«за підсумковим моментом – на початковому, наступному та заключному етапі розслідування злочинів;

- за характером оцінюваного моменту – етапні та проміжні;
- за ступенем узагальнення – типові і конкретні;
- за ступенем психологічного напруження – конфліктні і безконфліктні;
- за змістом – з високим рівнем невизначеності вихідних даних (складні або тупикові) та з малим рівнем невизначеності (прості)» [11, с. 298].

Зокрема вчені зазначають, що «з численних класифікацій практично значущими, на його думку, є такі: за часом виникнення в процесі розслідування – початкові, проміжні та кінцеві; за стосунками між учасниками –конфліктні та безконфліктні; щодо можливості досягнення мети розслідування – сприятливі і несприятливі» [11, с. 302].

В свою чергу Г. А. Матусовський зазначав, що «найбільш розробленою є класифікація, пов'язана з проблемою конфліктності. На його думку, такою класифікацією важливо охопити два типові види: 1) між особою, яка проводить розслідування, та обвинуваченим, підозрюваним або іншими суб'єктами кримінального процесу (зовнішня конфліктність), та 2) між особою, яка проводить розслідування, й іншими правоохоронними і контролюючими органами в системі їх взаємодії (внутрішня конфліктність)» [101, с. 203].

Зокрема в підручнику «Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики» за редакцією

В. Ю. Шепітькаслідчі ситуації класифіковано на п'ять блоків: «перший – криміногенна ситуація, в якій вчиняється злочин; кримінальна ситуація, викликана вчиненням злочину; другий – ситуація прояву ознак (слідів) злочину; пошукова ситуація виявлення ознак злочину; наслідки злочину – слідова ситуація; третій – слідчі ситуації початкового, наступних (проміжних) та завершального етапу розслідування, та відповідно до етапів слідча ситуація проведення перевірочних дій, прийняття рішення щодо кримінального провадження; слідчі ситуації проведення початкових слідчих дій; слідчі ситуації пов'язані з зупиненням досудового розслідування; четвертий – ситуації судового розгляду (судові ситуації); п'ятий – післясудові ситуації виконання судових рішень» [175, с. 168-169].

Наведені вище класифікації слідчих ситуацій не викликають у нас жодних заперечень, так як під час розробки окремої криміналістичної методики слід брати за основу типові слідчі ситуації з метою відобразити найбільш характерні властивості досліджуваної діяльності слідчого, проаналізувати та узагальнити, щоб у подальшому використати у наукових дослідженнях, для застосування розроблених наукових положень та рекомендацій на практиці. Функціональна сторона управління слідчою ситуацією, постановка та засоби вирішення тактичних задач розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності полягає в максимально оптимальному і правильному обліку, а також використанні всіх фрагментів і елементів вихідної і кожної наступної слідчої ситуації. У цьому полягає мета ефективного і поступового руху до завершальної слідчої ситуації, яка характеризується фактом розкриття всіх учасників ОЗУ і встановлення всіх обставин, що підлягають доведенню.

З цього приводу є цікавими функціональні основи слідчої ситуації, що запропонував В. В. Тіщенко:

1) конкретна слідча ситуація створюється через наявну на цей момент розслідування криміналістично значущу інформацію про подію загалом (її характер, наявні кримінально-релевантні ознаки) та її окремі обставини

(спосіб і знаряддя вчинення кримінального правопорушення, місце і час, дані про потерпілого, предмет посягання), про особистість злочинця (встановлений і затриманий; встановлений, але не затриманий; не встановлений, але є певні відомості про нього; немає чітких відомостей);

2) у процесі оцінювання слідчої ситуації необхідно взяти до уваги характер джерел інформації (живі люди, трупи, речі, сліди), а також час, що минув з моменту вчинення кримінального правопорушення і до моменту надходження повідомлення про це кримінальне правопорушення;

3) сукупність наявної інформації повинна впливати на виконання низки завдань, на зміст слідчих версій, систему слідчих та оперативно-розшукових дій, що здійснюються у певній послідовності за розробленою програмою розслідування;

4) потрібно враховувати, що слідча ситуація – явище динамічне і тому вимагає постійного аналізу та корегування версій і завдань, що ставляться, а, отже, і програми розслідування;

5) особливе методичне значення має виокремлення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрям, а також після закінчення первинних слідчих (розшукових) дій, коли підсумовується вся отримана інформація та визначаються завдання повного розкриття кримінального правопорушення [159, с. 110-111].

Тобто спочатку необхідно визначитися з чим маєш справу, а тільки потім вирішувати яким чином варто діяти за вказаних обставин. Після усвідомлення ситуації, яка склалася на конкретному етапі розслідування, можемо обирати комплекс заходів, спрямованих на вирішення поставлених перед досудовим слідством завдань. Тому для виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування, як на початковому, так і на наступному етапі, необхідно проаналізувати й оцінити наявний обсяг вихідної інформації про обставини кримінального правопорушення, висунути слідчі версії, які стосуються злочину в цілому й окремих його обставин (загальні й окремі),

визначити обставини, що підлягають встановленню для перевірки висунутих версій, відповідний алгоритм дій, їх виконавців і терміни проведення.

До факторів, які можуть впливати на формування і розвиток слідчої ситуації під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності слід віднести:

- 1) клас, вид і особливості незаконної господарської діяльності;
- 2) обставини, що встановлені на даний період часу вчинення кримінального правопорушення (зібраної, а також відсутньої, але необхідної інформації про обставини злочину ОЗУ);
- 3) чинники, що ускладнюють, перешкоджають, а також сприяють збору необхідної інформації і вирішенню інших завдань розслідування;
- 4) протидія встановленню істини з боку учасників ОЗУ і їх зв'язків;
- 5) наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта (наслідки розголошення даних досудового розслідування);
- 6) компоненти психологічного характеру (психологічний стан осіб, що проходять по кримінальному провадженню; психологічний стан слідчого, рівень його знань і умінь, практичний досвід, здатність слідчого приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; сприятливий (без конфліктів) хід розслідування та ін.) [184, с. 128].

Враховуючи зазначене, зокрема аналізуючи кримінальні провадження та матеріали опитування працівників правоохоронних органів, можна виділити такі типові слідчі ситуації під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (Див. додаток Н):

Перша слідча ситуація. Затримано учасників ОЗУ, затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення або відразу після цього «за гарячими слідами». Один із учасників ОЗУ бажає співпрацювати зі слідством та ініціює укладення з ним угоди. Така слідча ситуація є найбільш сприятливою для укладення угоди про співпрацю. Тут алгоритм дій слідчого такий:

1. Слідчий повинен переконатися в щирості намірів підозрюваного (одного з учасників ОЗУ), правдивості його показань, оцінити мету, яку він переслідує. Зробити це потрібно з метою визначення конфліктності ситуації ОЗУ, а також того, чи є слідча ситуація насправді простою, чи правильно сприймає її слідчий.

Необхідно зібрати і проаналізувати матеріал, що характеризує підозрюваного, який бажає співпрацювати (яке його місце в ОЗУ, відомості про судимості, характеристики з місця роботи, навчання, служби, склад сім'ї тощо). Якщо особа раніше обвинувачувалась в інших кримінальних правопорушеннях, потрібно ознайомитися з її позицією, яку вона займала в ході досудового розслідування та суду.

2. Слідчий, отримавши від підозрюваного узгоджену із захисником пропозицію про укладення угоди, має допитати його про обставини вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності, про які той готовий повідомити органу досудового розслідування. Ці показання можуть бути передані прокурору, що підкреслює їх значущість та підтверджує готовність підозрюваного сприяти розслідуванню. Крім того, такі показання потрібні для того, щоб організувати перевірку інформації, що повідомляється підозрюваним. У разі потреби протокол допиту разом з іншими матеріалами може бути представлений слідчому судді для отримання дозволу на провадження слідчих (розшукових) дій, які цього вимагають.

3. Слідчий у взаємодії з оперативними підрозділами повинен перевірити інформацію, яку повідомляє підозрюваний, у тому числі встановити мету злочинних дій, предмети злочину та місцезнаходження усіх учасників ОЗУ. Для цього проводяться: негласні слідчі (розшукові) дії, зокрема аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України), фіксація та збереження

інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем (ст. 265 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відео контроль місця (ст. 270 КПК України).

4. Звернути увагу підозрюваного на заохочувальні заходи, які можуть бути застосовані судом у разі виконання ним умов угоди про визнання винуватості. При цьому можна навести позитивні приклади розгляду реальних проваджень щодо осіб, з якими укладалися аналогічні угоди. Найкращого ефекту можна досягти шляхом пред'явлення підозрюваному для ознайомлення копій вироків у провадженнях такої категорії, які набрали законної сили, що підтвердить дієвість зазначеного інституту.

5. Створити у підозрюваного враження поінформованості про обставини злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності, пославшись під час спілкування з ним на деякі відомі слідству факти.

6. Роз'яснити, що у разі виникнення загрози життю чи здоров'ю підозрюваного, а також його близьких до нього чи його рідних можуть застосовуватися заходи державного захисту, що позиція, яку він займе у кримінальному провадженні, безпосередньо враховується під час обрання щодо нього запобіжного заходу. На завершення він може порекомендувати підозрюваному проконсультуватися із захисником та визначитися зі своєю позицією. Це має викликати у підозрюваного довіру до особи, яка проводить розслідування, почуття об'єктивності.

Використання вище наведених тактичних прийомів формує у підозрюваного основу позитивних наслідків свого сприяння розслідуванню, логічним результатом якого є згода на укладення угоди.

Друга слідча ситуація. Виявлено ознаки злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності, без встановлення осіб. Дана слідча ситуація є складною та має передбачати такий алгоритм слідчих дій:

1. Слідчому потрібно визначитися з характером і об'ємом відомостей, що є у матеріалах справи. Незалежно від повноти таких відомостей слідчий

повинен їх ретельно проаналізувати і на основі висунутих версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

2. Для формування бази свідків здійснити виявлення осіб, які не були обізнані щодо вчинення кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності (виконували дії, які не заборонені законодавством України, наприклад: адміністративні або технічні функції, розроблення сайту, надання послуг з його розміщення тощо).

3. Слідчий має виявити місце вчинення кримінального правопорушення, (якщо виявлено, вести спостереження за місцем). Якщо ОЗУ вчинили кримінальне правопорушення у дистанційній формі, потрібно отримати інформацію від інтернет-провайдера, який надає телекомунікаційні послуги за місцем організації ретрансляції.

4. Встановити осіб причетних до вчинення кримінального правопорушення та визначити ролі кожного учасника ОЗУ (організатори, виконавці та інші співучасники).

5. Встановлення прийомів конспірації організованого злочинного угруповання, методів підтримки бездоганного авторитету їх керівників, що могли формувати у організованій злочинній групі упевненість стосовно можливості ухилитися від відповідальності за скоєння групових злочинів у разі їх виявлення правоохоронними органами.

6. Проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та інших організаційних заходів для викриття усіх учасників ОЗУ у сфері господарської діяльності:

- допит службовців і посадових осіб з місця вчинення кримінального правопорушення (працівників держслужб які проводили перевірки та виявили ознаки кримінального правопорушення);

- тимчасовий доступ до речей і документів (доступ до інформації в електронній системі банку чи підприємства за допомогою якого вчинено кримінальне правопорушення);

- слідчий огляд вилученого;

- призначення експертиз (судово-економічних, товарознавчих, криміналістичних тощо);
- опитування про обставини вчинення кримінального правопорушення;
- надати доручення оперативному підрозділу в порядку ст. 40 КПК України з метою встановлення додаткової інформації відносно злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Третя слідча ситуація. Кримінальні правопорушення, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності пов'язані з кіберзлочинами, зокрема використанням віртуальних активів та інтелектуального піратства тощо. Дана слідча ситуація є найбільш складною, і тому потребує залучення спеціалістів. У цій слідчій ситуації пропонуємо такий алгоритм дій слідчого:

1. Дослідити електронні документи, у яких фіксується злочинна діяльність ОЗУ (комп'ютерні мережі і носії що її обслуговують):

- доступ до комп'ютерної системи за допомогою якої підроблювались документи щодо здійснення незаконних дій у сфері господарської діяльності;
- встановлення способів легалізації отриманих доходів ОЗУ за допомогою наявних документів, а також кола осіб, які використовували дані документи та мали змогу здійснити грошові перекази;
- виявлення ознак учинення несанкціонованої зміни інформації у документах, яку опрацьовують і зберігають в автоматизованих системах;
- встановлення фактів використання електронних документів для приховування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності (внесення змін в електронну базу даних банку, зміна договорів тощо).

2. Проведення допитів осіб, які були залучені для роботи з комп'ютерами, відповідними системами, мережами (особи, які не є учасниками ОЗУ, а лише виконували роботу за наймом), тобто осіб, які можуть бути свідками виявленого кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності.

3. Призначення комплексної комп'ютерно-технічної експертизи та технічної експертизи документів за наявності електронного оригіналу документа (файлу) [44].

4. В разі виявлення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення розглянути доцільність проведення негласних слідчих (розшукових) дій для встановлення конкретних фактів та обставин вчинення кримінального правопорушення;

5. Залучення спеціальних знань в питанні обізнаності використання віртуальних активів ОЗУ (цифрові гроші, криптовалюта тощо), які нададуть допомогу в установленні місця перебування активів учасників ОЗУ; доведення фактів вчинення відповідних злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності тощо.

6. За допомогою фахівців у сфері віртуальних активів визначити фактори, що вказують на злочинну діяльність ОЗУ (саме провайдерів віртуальних валют):

- банківські рахунки, що знаходяться в одного провайдера віртуальної валюти або компанії з обміну віртуальних валют;
- адміністратора віртуальної валюти або компанії з обміну віртуальних валют;
- переміщення коштів між банківськими рахунками, які ведуться різними адміністраторами віртуальної валюти або компаніями ОЗУ, що здійснюють обмін віртуальними валютами, розташованими в різних країнах;
- обсяг та частота операцій із готівкою ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Типові слідчі ситуації розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слід розглядати за двома моделями ситуацій: слідчо-розшукової та слідчої. Слідчо-розшукова ситуація (модель) визначає такі напрями діяльності слідчого, як виявлення, викриття та документування організованого злочинного угруповання. Слідча ситуація включає: 1) стан розслідування, що зумовлюється ступенем виконання тактичних завдань

початкового етапу розслідування; 2) характер інформації щодо висунення принаймні одній особі законної та обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення (на момент реєстрації цієї інформації в ЄРДР) тощо.

Систематизацію слідчих ситуацій, що складаються під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності пропонуємо здійснювати, відштовхуючись від обсягу і змісту наявної інформації на конкретних етапах розслідування.

Зокрема на специфіку слідчої ситуації впливає період часу, що пройшов з моменту вчинення кримінального правопорушення до моменту початку досудового розслідування, в період якого слідчий може використовувати таку форму мислення, як гіпотеза – імовірне судження про сутність і зміст явища. У слідчій практиці гіпотеза називається криміналістичною версією.

Дослідження теоретичних основ змісту, сутності та правил побудови і перевірки версій під час розслідування злочинів здійснено в працях Журавля В. А., Колесніченка О. Н., Шепітька В. Ю., Коновалої В. О., Чаплинського К. О., Степанюка Р. Л. та ін.

Визначення поняття версії, незважаючи на різні підходи до з'ясування її сутності, зводиться до такого: версія — це обґрунтоване припущення про подію кримінального правопорушення й осіб, що його вчинили [173, с. 411].

З вітчизняних вчених термін «версія» був вперше вжитий О. Н. Колесніченком. Він не розглядав логічну природу версії а обмежився вказівками на те, що версії лежать в основі плану розслідування і висувуються на другому етапі розслідування – після проведення початкових слідчих дій. Послідовність роботи слідчого під час складання плану вчений визначив так: «оцінка зібраного матеріалу з обов'язковим з'ясуванням та врахуванням соціально-політичної обстановки, в якій відбулося кримінальне правопорушення; визначення можливих версій розслідування; сукупність питань, які варто з'ясувати, щоб перевірити кожну з цих версій;

перелікслідчих дій, які слід зробити, щоб з'ясувати ці питання; визначення термінів здійснення цих слідчих дій» [56, с. 41].

Водночас, на його думку, перелік слідчих дій, необхідних для перевірки версій, і утворює собою план розслідування. Зрозуміло, всі ці положення ще не становили окремої криміналістичної теорії. Це була сума практичних рекомендацій, що ґрунтуються на відомому узагальненні накопиченого на той час досвіду слідчої роботи. Належали вони не до всього судового дослідження, а лише до його частини – слідчої діяльності.

Наступний крок на шляху розробки проблематики версій був зроблений В. О. Коноваловою. Вчена звернула увагу на основні цілі, умови і принципи планування розслідування та виклала вказівки про особливості планування під час розслідування різних категорій кримінальних проваджень і на різних етапах розслідування. Зокрема вона зазначала, що «основні цілі планування розслідування полягають у тому, щоб забезпечити правильну спрямованість, влучність, високу ефективність, повноту, всебічність і максимальну швидкість розслідування. Умовами правильного планування розслідування є правильне орієнтування в тій політичній обстановці, в якій було вчинено кримінальне правопорушення, правильна оцінка кримінального правопорушення, знання того, що потрібно встановити у кримінальній справі, які докази варто шукати, знання процесуальних форм, технічних і тактичних прийомів доведення, вміння користуватися версіями розслідування» [59, с. 46].

Зокрема вчена процес планування розслідування поділила на чотири стадії. Перша стадія – висування тих фактично обґрунтованих версій, якими може бути пояснений злочин; друга стадія — визначення щодо кожної з намічених версій кола тих питань, які треба з'ясувати, щоб цю версію перевірити; третя — визначення кола слідчих дій та питань, які необхідно з'ясувати; нарешті, четверта стадія – визначення строків виконання кожної з намічених слідчих дій [59, с. 47].

Отже, версія – це обґрунтоване припущення про факт, явище. У процесі доведення щодо досліджуваних фактів можуть виникати різні припущення, судження. Але ці припущення тільки тоді можуть стати версією, коли вони ґрунтуються на відомих фактичних даних, базуються та пояснюють усю відповідну сукупність таких даних. Такий погляд на версію виправдано її логічною природою. Однак якщо бути точним, варто визнати, що сама по собі версія не є засобом збільшення знання, засобом переходу від імовірності до достовірності. Таку роль відіграє процес перевірки версії.

Плідний пошук шляхів застосування в криміналістиці та доведенні методу моделювання зроблено В. Ю. Шепітьком, В. А. Журавлем, В. О. Коноваловою та іншими криміналістами, що призвело до виникнення уявлення про версію, як один з найважливіших елементів уявної моделі чи ідеальної інформаційно-логічної (імовірнісної) моделі [78, с. 176].

Вважаємо такий погляд досить продуктивним, оскільки він «відкриває можливість нового підходу до сутності версії, до її генези на основі понять і концепцій, що розробляються в теорії моделювання». Автори даного підручника демонструють «випробування» версії у процесі уявного експерименту щодо конкретного провадження і зазначають, що «результатом цього уявного експерименту є нове знання не тільки про можливі обставини кримінального провадження, а й про джерела фактичних даних, які можуть підтвердити версію, що перевіряється» [78, с. 178].

З вище досліджених думок вчених, можна вважати, що з'ясування гносеологічної ролі версії під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності вимагає аналізу вихідних даних. Вихідними даними можуть бути як процесуальні (докази), так і непроцесуальні джерела. Спираючись на вихідні дані, версія має не просто пояснити їх, а й розкрити всі види зв'язку між ними. Зміст версії, зрозуміло, завжди ширше змісту вихідних даних, оскільки включає і припущення про факти, ще невстановлені. Однак при цьому зміст вихідних даних повинен повністю вкладатися у зміст версії. Якщо версія не може пояснити всі відомі

в момент її висування фактичні дані, це означає, що: факт, який виходить за межі змісту версії, не має відношення до цієї події, не пов'язаний з нею; що версія в цілому нереальна, не відображає об'єктивно існуючого між фактами зв'язку і не може слугувати напрямом у розслідуванні; версія потребує коригування для того, щоб пояснити всю сукупність наявних фактичних даних.

Поряд із конкретними фактичними даними істотну роль у процесі побудови версій щодо злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності мають відігравати довідкові відомості узагальненого характеру, зокрема узагальнені положення науки та практики. З цього приводу варто зупинитися на типових версіях.

Під типовою версією злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності розуміється найбільш характерне для цієї ситуації з точки зору відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики судового дослідження (оперативно-розшукової, слідчої, судової, експертної) можливе пояснення окремих фактів або події в цілому [167, с. 161].

Наприклад, сенс таких слідчих версій полягає в поясненні події за мінімальними вихідними даними, що необхідно для вибору напряму розслідування. Однак типові версії мають лише обмежене пізнавальне значення. Ґрунтуючись на мінімальних вихідних даних, вони можуть дати тільки загальне пояснення події, ще недостатнє для успішного завершення розслідування організованої злочинної діяльності. Тому типова версія неминує конкретизується у процесі доведення у міру накопичення слідчим необхідної інформації. Перевірка версій з метою отримання достовірного знання, визначеного законом, проводиться особливими засобами та в особливому порядку, властивому лише цій сфері державної діяльності. Версії у криміналістиці прийнято класифікувати з різних підстав. Залежно від суб'єкта, що висуває та перевіряє версії, вони поділяються на оперативно-розшукові, слідчі, експертні та судові. За колом фактів та обставин, що охоплюються версіями, останні поділяються на загальні та окремі. Перші

стосуються всього кримінального правопорушення, тоді як другі – припущення щодо окремих елементів розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Зокрема В. А. Журавель серед окремих версій виділяв – розшукові та робочі різновиди версій. Розшукові версії будуються з приводу місцезнаходження особи злочинця, а робочі – під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [36, с. 135].

Існують й інші класифікаційні групи: за предметом доведення версії поділяють на обвинувальні та виправдувальні, за ступенем ймовірності – малоймовірні та найімовірніші, за частотою висування – типові й атипові [77, с. 358].

Оскільки досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з ознаками ОЗУ представляє форму державної діяльності, а саме встановлення обставин, значимих для відкриття кримінального провадження, діяльність слідчого (експерта, судді) буде складатися з: отримання вихідної інформації; її логічної обробки; оформлення версій.

Отримання вихідної інформації. Версія буде досить обґрунтованою, лише спираючись на конкретні фактичні дані. Кількість версій також залежить від обсягу та достовірності наявних відомостей. У ході розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, як правило, є дані, що допускають декілька можливих відповідей на питання, що цікавить. Чим повніші відомості, тим менше версій. Тому цілком природне прагнення слідчого вже на початковому етапі мати максимум інформації про подію кримінального правопорушення. Джерела вихідної інформації можуть бути як процесуальними, так і оперативними [156, с. 108].

Степанюк Р. Л. досліджуючи слідчі версії у бюджетній сфері, розглядав такі основні питання: «чи об'єктивні наявні відомості та чи можна їх використовувати для побудови слідчих версій; чи є взаємозв'язок між

виявленими фактами та розслідуванням кримінальним правопорушенням; чи немає серед встановлених фактів таких, які зобов'язують слідчого припинити подальше ведення кримінального провадження тощо» [146, с. 311].

Тому у процесі побудови версій розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУу сфері господарської діяльності слід використовувати такі логічні методи, як індукція і дедукція. Індукція (висновок), що йде від приватних посилок до загального висновку [114, с. 82].

Наприклад, з факту написання декількох документів одним почерком випливає висновок, що їх виконавцем є одна людина. Дедукція виведення приватних наслідків із загального становища. Так, якщо відомо про зловживання службовим становищем (фізична особа приймає відповідні управлінські рішення, які направлені на отримання вигоди), варто перевірити рахунки фізичних осіб, які перебувають на керівних посадах державних підприємств, установ, організацій, або пов'язаних з ними фізичних чи юридичних осіб.

До слідчих версій пред'являються дві основні вимоги: обґрунтованість та охоплення всіх реально можливих пояснень події. Обґрунтованість версії злочинів, що вчиняються ОЗУу сфері господарської діяльності означає, що припущення слідчого базується на інформації, що заслуговує на довіру. Версія не може бути своєрідною фантазією, в її основі лежать лише перевірені фактичні дані, сукупності яким вона не має права суперечити. Охоплення версіями всіх реально можливих пояснень досліджуваного факту також досить важливе. З огляду на це у кримінальному провадженні висувається одна загальна слідча версія, проте слідчий зобов'язаний детально вивчити та проаналізувати необхідні дані, критично оцінити обґрунтованість оперативних висновків щодо обставин, що підлягають встановленню. Не виключені випадки, коли і за цією категорією кримінальних проваджень висувається та перевіряється декілька загальних слідчих версій. Це необхідно, якщо не вдалося відпрацювати всі оперативні версії або виявилися

суттєві протиріччя між даними, отриманими процесуальним шляхом, та відомостями з оперативних джерел.

У кримінальних провадженнях нашої категорії кримінальних правопорушень без оперативного супроводу загальна версія будується на сукупності певних обставин. Загальні версії висуваються з приводу всіх невідомих та сумнівних обставин розслідуваного правопорушення. Щоб вихідні дані, які є у розпорядженні слідчого, були достатніми для висування загальної версії про злочини, вчинені ОЗУу сфері господарської діяльності, вони повинні свідчити: про наявність суспільно небезпечного діяння; у тому, що діяння містить ознаки правопорушення у сфері господарської діяльності, передбаченого відповідною статтею КК України; про відсутність обставин, що виключають кримінальну відповідальність за вчинене тощо.

Крім загальних версій, важливим залишається і побудова окремих слідчих версій злочинів, що вчиняються ОЗУу сфері господарської діяльності. Нерідко одночасно із загальними у кримінальному провадженні висувається ряд окремих слідчих версій, перевірка яких дозволяє більш повно та всебічно дослідити обставини правопорушення у сфері господарської діяльності. За своїм обсягом окремі версії можуть бути різними: стосуватися якоїсь однієї обставини події, що розслідується, або охоплювати декілька взаємопов'язаних. Сюди можна віднести конкретний зміст дій ОЗУ, які безпосередньо настали з суспільно небезпечних наслідків; час та місце, спосіб і засоби кримінального правопорушення; характер та ступінь провини кожного співучасника тощо.

При цьому необхідно враховувати характер об'єкта зазіхання, спосіб, час та місце злочинів, що вчиняються ОЗУу сфері господарської діяльності, вид використаних знарядь тощо. Під час побудови версії щодо суб'єкта злочину коло осіб спочатку окреслюється у загальному вигляді, а у міру надходження нових фактичних даних воно постійно звужується, доки не з'явиться можливість припустити винність конкретних суб'єктів (учасників

ОЗУ). Одночасно конкретизуються форма та ступінь провини, з'ясовуються мета і мотиви вчинення злочину ОЗУ.

Щоб успішно визначити типовість версій організованого злочинного угруповання у сфері господарської діяльності, потрібно приділити увагу і перевірці висунутих версій. Перевірка версії злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності повинна забезпечувати встановлення істини у кримінальному провадженні, що розслідується, тому вона проводиться на підставі доказів, отриманих у передбаченому законом порядку. Кожна версія повинна бути перевірена. Тому, щоб забезпечити цілеспрямовану перевірку всіх версій і при цьому забезпечити швидке і якісне розслідування, необхідно вдатися до планування.

Ситуаційність планування визначається аналізом вихідних даних, існуючих на початковому етапі, і складових слідчої ситуації, висуненням версії (версій) і перевіркою останніх шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, що фіксуються в плані розслідування [46, с. 68].

Зокрема, як зазначає В. В. Топчій «план має містити: пошукові і слідчі версії; дані, що підлягають перевірці; перелік слідчих (розшукових) дій; обставини, які необхідно встановити слідчим або оперативним шляхом; вказівки на строки і виконавців. План зокрема може змінюватися і доповнюватися. Ініціатива щодо його коригування належить як слідчому, так і прокуророві, який здійснює процесуальне керівництво кримінальним провадженням. Якщо на початковій стадії розслідування злочинів задіюється значне число правоохоронних органів, то обов'язково складається план організаційних заходів, який включає в себе розрахунок сил і засобів, необхідних для проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій» [161, с. 170].

План який формує для себе слідчий є не тільки організуючою основою процесу досудового розслідування, а й способом, що сприяє логічному розвитку планування на всіх етапах кримінального провадження,

оптимальному поєднанню узагальненого досвіду і конкретного ходу дій розслідування. Слідчі версії складають логічну основу плану розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Найбільш раціональним є план, складений за кожною висунутою версією, з виділенням у його загальну частину питань, що підлягають з'ясуванню за всіма версіями.

Зокрема в процесі складання плану, слідчий повинен визначити коло обставин, які підлягають обов'язковому з'ясуванню. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, регламентовано ст. 91 КПК України, а стосовно злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності при проведенні слідчих (розшукових) дій підлягають доказуванню такі обставини:

- існуючий порядок державної реєстрації і видачі ліцензій на види господарської діяльності, що підпадають під дозвільну систему, а також на банківську діяльність або окремі банківські операції;
- підстави і дотримання встановленого порядку державної реєстрації, одержання ліцензії, порядок виконання ліцензійних умов суб'єктом господарювання, який займається господарською діяльністю;
- характеристика суб'єкта господарської діяльності (найменування, місцезнаходження, вид діяльності, структура, його мета і завдання);
- характер і зміст проведених господарсько-фінансових операцій;
- час, місце виготовлення, зберігання та реалізації ліцензійної продукції;
- час, місце (територія) виконання робіт, надання послуг, на які поширюється сфера господарської діяльності. Як правило, місцем вчинення цього злочину є територія, на якій здійснювалася незаконна господарська діяльність, де працювала дана організація, тобто її фактична, а не юридична адреса. На практиці нерідко трапляються випадки, коли організацію зареєстровано на підставну особу ОЗУ за однією адресою, а незаконною діяльністю від її імені займаються інші особи (учасники ОЗУ) на іншій території;

- характер і зміст нормативних актів, положення яких було порушено ОЗУ;
- якщо ОЗУ займались випуском нелегальної продукції, потрібно дослідити кількість (розмір) випущеної і реалізованої продукції, її номенклатура, асортимент, вартість; з якою метою використовувалася виготовлена продукція, в якому місці;
- відомості про підприємства ОЗУ, наявність рахунків в установах банку і рух грошових коштів;
- мета здійснення ОЗУ незаконної господарської діяльності, механізм злочинної діяльності;
- способи вчинення злочинів ОЗУ, пов'язаних з порушенням порядку зайняття господарською діяльністю;
- розмір прихованих доходів (прибутку) ОЗУ, загальний розмір заподіяних державі матеріальних збитків;
- коло осіб ОЗУ, які брали участь у виконанні конкретної фінансово-господарської операції (їх посадові і функціональні обов'язки);
- які дії виконувались конкретними особами ОЗУ при здійсненні фінансово-господарських операцій;
- соціальна, професійна і кримінальна характеристика учасників ОЗУ, які брали участь у діяльності господарювання;
- наявність в діях ОЗУ ознак інших злочинів (кіберзлочини, зловживання службовим становищем тощо).

Обов'язковому встановленню і доведенню у кримінальному провадженні підлягають причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, ОЗУ у сфері господарської діяльності. До таких можуть належати, зокрема, відсутність відповідного контролю за діяльністю злочинного угруповання з боку органів влади, правоохоронних органів, податкової інспекції, що обслуговують територію, на якій проводилися незаконні господарські операції тощо. Як правило, кредитна організація або банк займають окреме велике приміщення або його орендовану частину дають рекламу в Інтернеті

по здійсненню окремих ліцензійних господарських операцій. Все це не повинно залишитися поза контролем.

Поряд з вище наведеними обставинами передбачається проведення окремих слідчих (розшукових) дій або тактичних операцій. При цьому слід враховувати, що проведенням однієї слідчої (розшукової) дії або тактичної операції можна з'ясувати відразу кілька важливих для розслідування обставин. Так, під час проведення обшуку можна виявити не тільки майно, цінності, отримані злочинним шляхом, а й технічні прилади, витоки IP – інформаційних мереж, що свідчать про злочинні дії, розрахунки за виконання незаконних операцій і канали легалізації доходів (за допомогою якої саме криптовалюти (ОКХ, Binance тощо) виводилися кошти в готівку тощо). Це ж відноситься і до проведення інших слідчих (розшукових) дій, таких, як огляд документів, призначення та проведення різного роду експертиз. У той же час важливо знати, що планування, має такий принцип, як динамічність. Динамічність останнього, необхідність внесення змін і доповнень визначаються ситуацією розслідування, виявленням доказів, змінами його напрямку та обсягу досліджуваних обставин.

Отже планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності має складати: вирішення питання про відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до ЄРДР; початок розслідування та проведення першочергових слідчих (розшукових) дій; використання спеціальних знань; проведення подальшого розслідування; закінчення досудового розслідування. Зрозуміло, що кожен етап планування в міру необхідності коригується, плани розслідування доповнюються.

У разі розслідування предикатних злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності плани, що складаються щодо окремих епізодів, повинні входити в загальний план розслідування і узгоджуватися з ним. Складений таким способом план може бути найоптимальнішим і виконувати організуючу роль.

В той же час планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у

сфері господарської діяльності з багатоепізодними злочинними проявами вимагає складання схем: окремих епізодів, співучасників, об'єктів, способів, руху грошових коштів і матеріальних цінностей, документів, інформаційно-технічного забезпечення, механізму злочинних дій тощо.

Підсумовуючи вище викладене можемо дійти висновку, що розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності потребує високої організації слідчої діяльності, у здійсненні якої великого значення набувають слідчі ситуації, слідчі версії та здійснене на їх основі планування.

Встановлено, що типові слідчі ситуації розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності можна розглядати у ракурсі двох моделей ситуацій: слідчо-розшуковій та слідчій. Слідчо-розшукова ситуація (модель) визначає такі напрями діяльності слідчого, як виявлення, викриття та документування злочинної діяльності та учасників ОЗУ. Для цього обирається відповідний комплекс слідчих (розшукових) дій, обов'язковим елементом яких є негласні слідчі (розшукові) дії. У слідчій практиці відзначається повторюваність ситуацій, що створює передумови для їх типізації.

Базовими критеріями для типізації слідчих ситуацій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, є: стан розслідування, що зумовлюється ступенем виконання тактичних завдань початкового етапу розслідування; характер інформації щодо висунення принаймні одному з учасників ОЗУ обґрунтованої підозри у вчиненні злочину у сфері господарської діяльності (на момент реєстрації цієї інформації в ЄРДР). Зазначено, що якщо на початковому етапі розслідування були виконані всі поставлені в слідчо-розшуковій ситуації тактичні завдання, то на наступному етапі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, буде присутня одна з таких типових слідчих ситуацій: 1) сприятлива слідча ситуація, що складається за умови збігу позицій підозрюваних осіб та співпраці їх зі слідством; 2) ускладнена слідча

ситуація, без наявності підозрюваних; 3) несприятлива слідча ситуація розслідування, якій притаманні виконання пізнавальних завдань розслідування.

З наявних слідчих ситуацій важливого значення набувають слідчі версії. У слідчій версії відпрацьовуються можливі учасники ОЗУ, способи вчинення та приховування кримінального правопорушення, причини, що сприяють вчиненню злочинної діяльності тощо. Розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності відповідно до характеру події, що відбулася, дозволяє виділити такі типові версії: злочини, вчинені ОЗУ пов'язані з розрахунково-кредитною, банківською сферою; несанкціоноване використання ОЗУ коштів із державного бюджету; легалізація злочинних доходів ОЗУ шляхом використання податкової системи; зловмисні дії ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом підкупу високопосадовців; злочинна діяльність ОЗУ у сфері зовнішньої економіки тощо. Водночас із висуненням слідчих версій слідчий зосереджує увагу на обґрунтованості плану розслідування. Версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями, у зв'язку з цим обумовлено і планування розслідування. В цілому розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є складним пізнавальним процесом, що спрямований на з'ясування слідчих обставин кримінального правопорушення.

Під час планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме на початковій стадії розслідування, особливе місце відведено прогнозуванню на основі інформаційного забезпечення. Його основною функцією є розкриття тенденції руху ОЗУ, виявлення основних ознак злочинів у сфері господарської діяльності та правильне визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) дій.

3.3. Особливості проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій

Ефективність досудового розслідування безпосередньо пов'язана з рівнем теоретичного осмислення сутності та значення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, особливостей вирішуваних ними завдань збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів з метою встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Потреба дослідження слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій викликана зміною кримінального процесуального законодавства, появою нових видів кримінальних правопорушень, способів і засобів їх вчинення, використанням у процесі злочинної діяльності технічного оснащення високого рівня, покращенням підготовки до злочинної діяльності ОЗУ та їх знанням сфери господарської діяльності. Дослідження та удосконалення методів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності допоможе розширити пізнання існуючих кримінально-процесуальних, організаційно-тактичних заходів, психологічних прийомів, що застосовуються під час розслідування даних злочинів. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають свої особливості та відрізняються діями які проводить слідчий.

У відповідності з п. 1 ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [84].

У криміналістичній літературі більшість учених трактує слідчі (розшукові) дії, як регламентовані нормами кримінального процесуального права та здійснювані в рамках кримінального провадження уповноваженою

на те особою, забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням, процесуальні дії, які є комплексом пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів [162; 177; 93; 83; 86].

Не зважаючи на те що слідчі (розшукові) дії закріплені на законодавчому рівні, науковці трактують дане поняття дещо по різному. Наприклад Є. Д. Лук'янчиков вважає, що «слідчі (розшукові) дії – це елемент доказових дій, які направлені на накопичення та аналіз доказів у кримінальному провадженні та виокремлюються від інших дій своїм примусовим характером» [92, с. 57].

Своє індивідуальне визначення слідчим (розшуковим) діям надав В. П. Сердюк, який розуміє «слідчі (розшукові) дії, як частину процесуальних дій, які направлені на збирання та перевірку доказів у кримінальному провадженні та мають відмінність від інших дій слідчого своєю силою процесуального примусу» [137, с. 259].

Близьким до цього є визначення, запропоноване С. Б. Мелешевим, крім функції отримання і перевірки доказів додає ще функцію оцінювання доказів у кримінальному провадженні. Науковець вважає, що «слідчі (розшукові) дії – це вид процесуальних дій, що здійснюються у порядку з кримінально – процесуальним законодавством, уповноваженими на те особами, що мають владні повноваження примусового характеру, для одержання доказів по провадженню (розкриття фактичних даних та їх джерел, перевірці та оцінці, а також надання статусу доказу), перевірці та оцінці цих доказів та їх використання в кримінальному провадженні» [106, с. 164].

Важливість слідчих (розшукових) дії є в тому, що вони є єдиним засобом збирання доказів, а тому забезпечують досягнення передбаченого законом завдання кримінального провадження, а саме, всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального правопорушення.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України слідчі (розшукові) дії поділяються на (Глава 20 КПК України):

- допит: одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ст. 224 КПК України), допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України), допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України), допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України);
- пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 КПК України), речей (ст. 229 КПК України), трупа (ст. 230 КПК України), а також пред'явлення для впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України);
- обшук (ст. 233-236 КПК України);
- огляд: місцевості, приміщення (житла або іншого володіння особи), речей та документів (ст. 237 КПК України), трупа (ст. 238 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК України), місця вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 520 КПК України);
- слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);
- освідчення особи (ст. 241 КПК України);
- залучення експерта для проведення експертизи (ст. 242-244 КПК України);
- отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України) [86].

Зокрема, залежно від того, чи підлягає розголошенню інформація про факт та методи проведення, дії слідчого поділяються на: – слідчі (розшукові) дії (гл. 20 КПК України); – негласні слідчі (розшукові) дії (гл. 21 КПК України) [86].

Розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності значною мірою залежить від успішної організації роботи правоохоронних органів та правильності проведення слідчих (розшукових) дій. Організація роботи передбачає створення всіх умов на період розслідування, забезпечення взаємодії з оперативними та експертними підрозділами та іншими службами, задіяними в проведенні слідчих дій, розробка і проведення оперативно-тактичної операції або комбінації.

Як відомо, інформація про вчинення кримінального правопорушення може надійти від потерпілих, свідків, які виявили наслідки господарського правопорушення, установ, підприємств, які стали жертвами фінансових схем, але вона не містить відомостей про груповий або організований характер злочинного діяння [50, с. 113].

Загальні ознаки, що встановлюють факт вчинення злочину організованими злочинними угрупованнями, виявляються в ході першочергових слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, допитів підозрюваних і свідків, в необхідних випадках – обшуків, пред’явлення для впізнання, призначення і проведення експертиз, а також оперативно-розшукових заходів.

При надходженні оперативної інформації або показань свідків про злочин, вчинений ОЗУ у сфері господарської діяльності розробляється план тактичної операції, який спрямований на виявлення і викриття членів ОЗУ та їх затримання. На етапі підготовки і проведення тактичної операції забезпечується координація і взаємодія всіх служб, що беруть участь в проведенні операції. В ході тактичної операції планується здійснити огляд місця події, обшуки на підприємствах і інших приміщеннях, що належать встановленим членам ОЗУ, тимчасовий доступ до речей і документів, що характеризують діяльність злочинного співтовариства. Якщо злочинні дії вчиняють дистанційно, за допомогою Інтернет платформ, комп’ютерної техніки тощо, потрібне залучення спеціаліста в цій галузі. Оскільки на сучасному рівні розвитку обчислювальної техніки без участі професіонала знайти «сховану» в комп’ютері інформацію без ризику її знищення складно. Крім того, значна кількість співробітників правоохоронних органів мають мінімальні знання про принципи роботи сучасних інформаційних технологій, Інтернет-платформ, віртуальних активів, а тому обов’язковим є використання спеціальних знань, про що більш детально буде описано в наступному підрозділі.

Вирішенню цих завдань сприяє правильно організована взаємодія підрозділів правоохоронних органів, під якою розуміється їхня узгоджена, підпорядкована єдиному задуму діяльність, здійснювана шляхом оптимального, найефективнішого вирішення завдань, що виникають у разі виявлення, розкриття та розслідування даних кримінальних правопорушень. Слідчий має право самостійно розслідувати кримінальні правопорушення цього типу та проводити процесуальні дії. Втім цього недостатньо для того, щоб розкрити кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, особливо якщо вони здійснюються організованими злочинними угрупованнями. Щоб розкрити такі кримінальні правопорушення, встановити учасників ОЗУ та вирішити багато інших завдань досудового розслідування, необхідно активно використовувати можливості оперативно-розшукових підрозділів. Саме об'єднання можливостей, які мають суб'єкти взаємодії, дозволяє ефективно вирішувати поставлені завдання.

Зокрема під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, при підготовці і проведенні слідчих дій необхідно планувати та впроваджувати науково-технічні засоби, не обмежуючись тільки призначенням експертиз.

На практиці розслідування злочинів, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності досить дієвою є слідча (розшукова) дія в питанні зібрання доказової інформації, як огляд місця події. При огляді місця події на груповий характер вчиненого злочину вказують документальні дані, з яких стає зрозумілим зв'язок злочинців з іншими членами злочинної організації, корумпованими особами тощо. Для цього піддаються огляду персональні комп'ютери, мобільні телефони, оскільки сучасні способи вчинення злочинів ОЗУ забезпечують свою діяльність в електронному форматі [160, с. 400].

Щоб належним чином вилучити електронні документи, та іншу корисливу інформацію для слідства потрібно підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для зчитування та збереження вилученої інформації (крім комп'ютера потрібен кабель та

спеціальне програмне забезпечення, яке дає змогу здійснювати копіювання та експрес аналіз інформації на місці. Для якісного копіювання інформації потрібна відповідність не марок комп'ютерів, а об'ємів використовуваних жорстких дисків: у персонального комп'ютера цей об'єм мусить бути не меншим об'єму диска комп'ютера, що оглядається). Особливу цінність при розслідуванні в комп'ютерних мережах мають так звані логи – інформація, що міститься в логфайлах (текстова інформація). За допомогою цієї інформації можна, наприклад, встановити рахунок користувача, його ідентифікатор, час трансакції, мережеву адресу, телефонний номер, а також які події відбувалися в системі: що було знищено, змінено, скопійовано, які ресурси були задіяні для цього. Логи можуть збиратися в комп'ютерних системах на різному рівні: операційній системі, спеціально встановленому програмному забезпеченні (скажімо, програмному аудиту безпеки), окремих модулів баз даних і навіть у деяких прикладних програмах. Фізично – ця інформація може знаходитися в різних місцях – від робочої станції і сервера мережі до віддаленого сервера.

При наявності вихідної інформації про злочин, вчинений ОЗУ у сфері господарської діяльності, або хоча би наявної інформації про одного з учасників ОЗУ можна застосовувати технічні пристосування для прослуховування телефонних та інших переговорів, камер прихованого відеоспостереження та ін.

Зокрема при виявленні хоча би одного з учасників ОЗУ, важливого значення набуває така слідча дія, як допит. Особливу складність представляє допит підозрюваного – члена організованого злочинного угруповання (організації, спільноти). Під час підготовки до допиту і в ході проведення допиту необхідно забезпечити дотримання таємниці слідства, щоб уникнути передчасного розголошення інформації про хід розслідування. Підготовка передбачає вивчення його особистості, злочинного минулого, мотивації участі в злочинній групі, передбачуваної ролі в злочинному угрупованні та під час вчинення конкретних господарських правопорушень, його позиції по

відношенню до інших учасників ОЗУ. В ході підготовки до допиту ретельно формуються питання, відбирається інформація, яка може бути використана під час допиту.

Якщо допитуваний, крім обставин конкретного кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності, визнає свою причетність до діяльності організованого злочинного угруповання, у нього необхідно з'ясувати:

- склад і структуру злочинного угруповання, наявність лідера, його обізнаність щодо лідера і ставлення до нього;
- наявність конфлікту в ОЗУ (організації, співтоваристві), в тому числі конфлікту лідера з групою або окремими її членами;
- напрями злочинної діяльності і основний вид господарської діяльності, в якій вчиняються правопорушення;
- механізм вчинення злочинних дій, і методи легалізації доходів отриманих злочинним шляхом.

Залежно від ролі і виконуваних функцій в ОЗУ підлягає з'ясуванню інформація розподілу злочинних доходів, місць постійних зустрічей або зборів злочинного співтовариства або окремих його ланок.

Допитуючи особу як підозрюваного, слідчому слід задавати такі запитання:

- На якій посаді працював злочинець?
- До якої інформації їх злочинної діяльності він має доступ?
- Які операції у сфері господарської діяльності він проводив?
- Якою є категорія його доступу до інформації?
- Який рівень його участі в ОЗУ?
- Хто запросив його в ОЗУ?
- Які ідентифікаційні коди й паролі за ним закріплені (зокрема для роботи в комп'ютерній мережі)?

Якщо вчинені злочини ОЗУ у сфері господарської діяльності мають більше електронний характер злочинних дій (використання віртуальних

активів, Інтернет платформ для здійснення незаконної господарської діяльності), без матеріальної доказової бази, тоді до кола питань на допиті слід додати, такі:

– До яких видів програмного забезпечення підозрюваний має доступ? Джерело його походження?

– Які види операцій з комп'ютерною інформацією ця особа виконувала на час вчинення протиправних дій?

– З якого джерела або від кого конкретно підозрюваний дізнався про зміст інформації, до якої вчинив незаконний доступ?

– Який спосіб для здійснення незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж використав підозрюваний?

– Як підозрюваному вдалося проникнути до комп'ютерної системи (мережі)?

– Чи мається на меті вчинення ще схожих кримінальних правопорушень?

– Які засоби захисту використовувалися ОЗУ?

Втім з'ясування всіх обставин діяльності організованого злочинного угруповання (організації, спільноти) можливо тільки при встановленні їх лідера. Залишаючись невикритим, лідер (організатор) продовжує злочинну діяльність і організовує протидію розслідуванню, що негативно впливає на затриманих злочинців і створює передумови для відмови останніх від дачі показань і участі в проведенні слідчих (розшукових) дій. Правдиві показання лідера (організатора) істотно впливають на зміну слідчої ситуації і стан розслідування. У зв'язку з цим вже на початковому етапі розслідування вживаються заходи до швидкого виявлення лідера злочинного угруповання [186, с. 41].

З метою пошуку матеріальних слідів злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слід проводити таку слідчу (розшукову) дію, як обшук, під час якої необхідно мати спеціальні знання і вміння їх

використовувати не тільки фахівцю (спеціалісту), а у разі потреби й слідчому. У процесі розслідування кримінальних проваджень даної сфери, обшук доречно проводити після такої першочергової слідчої (розшукової) дії як огляд. Метою проведення обшуку є виявлення й тимчасове вилучення предметів і документів, які мають значення для встановлення істини в кримінальному провадженні, тому саме під час його проведення фактично отримуються докази в провадженні.

На тактику проведення обшуку та тимчасового вилучення документів і речей впливатимуть слідча ситуація та спосіб вчинення злочину ОЗУ. Тому перед вибором організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчому потрібно вирішити низку завдань, зокрема визначити об'єкти, на яких варто проводити обшук (об'єкти обшуку – робочий кабінет службової особи, місце роботи підозрюваної – службової особи, місце мешкання підозрюваної особи тощо), документи й предмети, які потрібно вилучити (об'єкти пошуку), послідовність і конкретні терміни проведення слідчої (розшукової) дії [170, с. 73].

Об'єктами пошуку в процесі проведення обшуку під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, є:

- а) документи, що ідентифікують вид господарської діяльності та компетенцію діяльності ОЗУ;
- б) документи, що підтверджують джерела фінансування господарської діяльності, в якій вчинено кримінальне правопорушення;
- в) документи бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- г) документи, що засвідчують укладання певних угод і стають підставами для конкретних виплат;
- г) казначейські (банківські) документи;
- д) гроші або віртуальні активи;
- е) особисті речі (чорнові записи, записні книжки тощо);
- є) зразки бланків, штампів і печаток юридичної особи [5, с. 254].

Зокрема особливості організації і тактики проведення обшуку під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, необхідно розглядати крізь призму вимог, які висуваються до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Отже, під час розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії: – обшук повинен мати невідкладний характер, адже розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності супроводжується подоланням значної протидії з боку владних осіб, владних структур, корумпованих працівників правоохоронних органів тощо.

Обшук повинен мати «груповий» характер» (проводитись комплексно одночасно в різних місцях). Це можуть бути обшуки за місцем проживання кількох підозрюваних учасників ОЗУ; обшук має відповідати вимозі раптовості; обшук повинен мати вибірковий характер, адже не всі речові докази (документи) містять потрібну для кримінального провадження інформацію.

Зазвичай обшук можна поділити на кілька етапів, а саме: підготовчий, оглядовий, детальний та етап фіксації результатів обшуку. Підготовчий етап обшуку складається із системи заходів організаційного характеру, які здійснюються слідчим задля реалізації прийнятого рішення про проведення цієї слідчої (розшукової) дії. До цієї системи заходів входить попереднє отримання інформації про фактори, які можуть вплинути на результативність обшуку, зокрема відомості: про одного з учасників ОЗУ, якого будуть обшукувати (процесуальне становище, службове становище, навички, схильності, коло родичів і знайомих), місце обшуку, предмети пошуку (документи, периферійні носії інформації, гроші, цінності), передбачувані умови обшуку (приблизна тривалість, можливість запросити понятих, участь необхідних спеціалістів, застосування технічних засобів, необхідність забезпечення охорони об'єкта, транспорт, засоби зв'язку) [189, с. 293].

На підготовчому етапі проведення обшуку слідчий має отримати ухвалу слідчого судді. З огляду на наявну інформацію у провадженні щодо

розслідуваної події визначається тактика проведення обшуку, а саме: 1) визначається час початку обшуку і заходи, що забезпечують його раптовість і конфіденційність; 2) після проведення консультацій зі спеціалістами визначається, яка інформація може міститися в документах та периферійних носіях інформації; 3) прогнозуються можливі заходи безпеки та протидії, що вживаються злочинцями з метою знищення доказової інформації в кримінальному провадженні; 4) з огляду на сферу діяльності, кваліфікацію, професійні навички учасників ОЗУ та спосіб вчинення злочину визначаються фахівці, які візьмуть участь у слідчій (розшуковій) дії; 5) визначається склад слідчої групи [16, с. 30].

Після підготовчої стадії відбувається прибуття на місце обшуку і проникнення до приміщення, де він буде проводитись. Для того щоб проведення обшуку було несподіваним, а підозрювані особи не мала змоги знищити будь-які сліди злочинної діяльності, доцільно швидко та несподівано заходити у приміщення, забезпечити з моменту прибуття на об'єкт спостереження за вікнами, іншими виходами, щоб нічого не було викинуто і ніхто не мав змоги покинути приміщення. У деяких випадках, коли це можливо, доцільно заборонити особам, які працюють на об'єкті обшуку, або іншим особам доторкатись до працюючих комп'ютерів, електронних носіїв інформації, не робити ніяких маніпуляцій із комп'ютерною технікою, якщо їх результат заздалегідь невідомий, у разі потреби видалити персонал в інше приміщення [1, с. 67].

Як правило, особа яка підозрюється має бути присутньою у приміщенні під час обшуку, це додає об'єктивності цій слідчій (розшуковій) дії, а також дозволяє отримати пояснення від цієї особи, які зорієнтують слідчого в подальшому плануванні процесуальних дій та організаційних заходів щодо виявлення всіх учасників ОЗУ.

Невідкладними діями слідчого після проникнення на місце обшуку є: пред'явлення службового посвідчення й ознайомлення з ухвалою слідчого судді про майбутній обшук, роз'яснення всім присутнім у приміщенні, де

буде проводитись обшук, правила поведінки під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії; доручення членам слідчої групи швидко оглянути об'єкт для того, щоб з'ясувати, хто перебуває на об'єкті, й запобігти можливості будь-що заховати або знищити (документи, інформацію в електронному вигляді, гроші).

Найпростішим і найзручнішим для слідчого є вилученням інформації разом із носієм. Проте відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку має здійснюватися через зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення, і це спеціально фіксується в протоколі обшуку [84].

Відповідно до ч. 2 ст. 168 КПК тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюють лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду [84].

Заборонено тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежує їхній власник, володілець або утримувач.

У разі потреби слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста [84].

Усі зазначені дії спеціаліст-криміналіст має зафіксувати із застосуванням відеозапису, а слідчий – описати в протоколі.

Якщо комп'ютер не працює, то в протоколі слідчої (розшукової) дії фіксують місцезнаходження комп'ютера, який цікавить слідство, і його периферійних пристроїв, указують кожен пристрій (назва, серійний номер, комплектація: наявність і тип дисководів, мережевих карт, рознімачів тощо), наявність з'єднання з локальною мережею і (чи) мережами, телекомунікації, стан пристроїв (зі слідами чи без слідів розкриття тощо). У цей час спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому описати в протоколі порядок з'єднання між собою зазначених пристроїв, кількість сполучних рознімачів, проводи, кабелі, а також порти, з якими кабель з'єднується; здійснюють пошук і фіксацію на комп'ютері та його пристроях, поблизу комп'ютерного устаткування й в інших місцях службового приміщення або на квартирі слідів пальців рук, мікрочастинок та інших предметів, знімних машинних носіїв інформації; паперових носіїв інформації – роздруківок, записів, записників, у яких можуть міститися паролі доступу тощо [134, с. 145].

Після проведення дій щодо відшукування слідів пальців рук, мікрочастинок на знімних носіях інформації, їх треба оглянути. Надання допомоги слідчому в огляді цих предметів доцільно доручити спеціалістові-криміналісту і спеціалістові в галузі комп'ютерних технологій. До того ж потрібно дотримуватися всіх вимог кримінального процесуального законодавства та правил експлуатації технічних засобів, щоб носій інформації, який оглядають, не втратив під час роботи з ним доказове значення; постаратися якнайповніше ознайомитися зі змістом файлів і отримати при цьому максимум інформації, яка цікавить [134, с. 148].

З огляду на специфіку злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, на нашу думку, доволі ефективною є тактична операція «груповий обшук», тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем роботи та проживання учасників ОЗУ. Раптовість проведення групового обшуку позбавляє співучасників змоги попередити один одного

про безпеку й захвати або знищити документи, що їх компрометують, предмети, гроші, майно. Для проведення цієї тактичної операції створюється належна кількість слідчих груп. Кожну з них має очолювати досвідчений слідчий, який може самостійно керувати обшуком на місці.

Нами вище наведені найбільш дієві та результативні слідчі (розшукові) дії під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Втім не завжди слідчому відома вихідна інформації для проведення слідчих (розшукових) дій, тому на допомогу приходять негласні методи і засоби, що застосовуються оперативними та слідчими підрозділами правоохоронних органів під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Цьому сприяли процеси інтеграції та диференціації кримінально-правових наук.

Пчолкін В. Д., Федосова О. В. та інші науковці зазначають, що важливим каталізатором цих процесів став чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, який створив нові підходи щодо застосування матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесуальному доказуванні. Основний задум введення в кримінальний процес України такого інституту як негласні слідчі (розшукові) дії, був спрямований на гармонізацію негласної діяльності з досудовим розслідуванням, збільшення відкритості їх проведення та законності використання одержаних відомостей. Представлена у Кримінальному процесуальному кодексі України класифікація негласних слідчих (розшукових) дій закріпила процесуальний статус вже апробованих практикою оперативно-розшукових заходів, систематизувала та класифікувала їх залежно від юридичної природи, законодавчих приписів, повноважень, функцій та меж застосування у протидії злочинності. Ця класифікація була проведена у відповідності з переліком оперативно-розшукових заходів передбачених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Згідно ст. 6 зазначеного закону, здійснення оперативно-розшукової діяльності є можливим лише при наявності

необхідних підстав для проведення оперативно-розшукових заходів і використання відповідних засобів, тобто для початку такої діяльності повинні бути певні законні приводи [128, с. 238–246].

Слід звернути увагу, що в ході розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності прийняття рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання одержаних відомостей обумовлює необхідність тісної співпраці слідчого, оперативних підрозділів, прокурора – процесуального керівника та слідчого судді. У зв'язку з цим набуває великого значення координація і узгодження дій різних підрозділів та органів для досягнення єдиної мети.

Необхідно правильно спрямувати розслідування, визначити потребу у застосуванні негласних слідчих (розшукових) дій й вірно оцінити ризики, пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян при їх проведенні. Тимчасове обмеження конституційних прав та свобод громадян при проведенні НС(Р)Д, вимагає дотримання особливого режиму, що передбачає: наявність підстав проведення НС(Р)Д, які передбачені законодавством; дотримання умов і процедури проведення НС(Р)Д; наявність механізму судового контролю, прокурорського нагляду, відомчого контролю за забезпеченням конституційних прав та свобод громадян, а також законністю і обґрунтованістю проведення НС(Р)Д.

Таким чином, для виконання завдань кримінального судочинства в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності необхідні підстави, перелік яких передбачений законодавством.

У науковій літературі такі підстави поділяють на фактичні і юридичні. Фактичні підстави – це об'єктивні безпосередні причини проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що представлені у вигляді фактичної інформації про ознаки конкретних протиправних діянь або вказівок законодавця. Таку інформацію про підготовку або вчинення ОЗУ злочинних дій можна вважати достатньою, якщо визначеними є: подія кримінального

правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); винність обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і мотиви кримінального правопорушення; обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності ОЗУ; характер і розмір завданої шкоди [131, с. 152–156].

Під час розслідування злочинів, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, з ознаками застосування кіберпростору, віртуальних активів та інтелектуального піратства, ефективними і доказово значимими стануть такі негласні слідчі (розшукові) дії, як:

- зняття інформації з електронних інформаційних систем (контроль за криптовалютами біржами, яку використовують злочинці);
- дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів. Під час опитування працівників правоохоронних органів НПУ, СБУ, БЕБ така негласна слідча (розшукова) дія є дуже ваговою, оскільки без застосування технічних засобів, інформаційних технологій сучасний механізм злочинів, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності виявити неможливо;
- накладення арешту на кореспонденцію. Це допоможе визначити місця знаходження майнингових ферм віртуальних активів для накладання на них арешту. Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування.

Окрема увага має бути звернена на таку негласну слідчу (розшукову) дію, як «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (ст. 267 КПК України). Ця негласна слідча (розшукова) дія полягає в таємному проникненні уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних

засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення учасників ОЗУ, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

Важливо зазначити, що проводити негласні слідчі (розшукові) дії можна при визначенні лише тих обставин кримінального правопорушення, що входять у предмет доказування і встановити які іншим шляхом неможливо або надто утруднено.

Юридичні підстави – це передбачені Кримінальним процесуальним кодексом та оперативно-розшуковим законодавством або іншими нормативними актами джерела інформації (як правило, документально оформлені), що надійшли до слідчого, прокурора і містять зведення про фактичні підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. До їх числа відноситься наявність: відкритого кримінального провадження, доручення слідчого, прокурора або ухвали суду. Необхідно констатувати, що законодавець дає перелік приводів для застосування підстав проведення оперативно-розшукової діяльності в ч. 2 ст. 6 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», однак не визначає підстав для здійснення негласних слідчих (розшукових) дій [120]. Тому, можна вважати, що вони аналогічні до підстав проведення оперативно-розшукової діяльності.

Слід підкреслити, що проведення будь-якої негласної слідчої (розшукової) дії допускається тільки при наявності одночасно і приводу, і підстави, тому приводи – це передбачені законодавством або нормативними актами фактичні відомості, які надійшли від джерел (гласних або негласних), оформлені документально та містять відомості про підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій [118, с. 11].

Таким чином можна вважати, що по аналогії, першою з підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності закон визначає наявність інформації про кримінальне правопорушення, що готується або вчинено невстановленими особами.

Отже, наявність гласної чи негласної інформації про підготовку злочину ОЗУ буде не тільки приводом до початку кримінального провадження, а й приводом для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також діяльності оперативних підрозділів з метою перевірки повноти і правильності отриманої інформації, пошуку першоджерел отримання фактичних даних та їх формування як доказів у кримінальному судочинстві.

У кожному випадку, коли є достатньо інформації про злочин, вчинений ОЗУ у сфері господарської діяльності (нерозкритий злочин), суб'єкти кримінального судочинства мають можливість здійснити ряд негласних слідчих (розшукових) дій для вжиття заходів з викриття учасників ОЗУ у вчиненні кримінального правопорушення [184, с. 129].

Другою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій законодавство визначає наявність інформації про осіб, які готують або вчинили кримінальне правопорушення. Інформація про таких осіб надходить до слідчих та оперативних підрозділів як з гласних, так і негласних джерел.

Третьою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій можна вважати наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від кримінальної відповідальності. Разом з тим окремі негласні слідчі (розшукові) дії можуть тимчасово істотно обмежувати конституційні права і свободи громадян, тому потрібно дотримуватись певних умов їх проведення. Під умовами проведення доцільно розуміти встановлені кримінальним процесуальним законодавством спеціальні правила, неухильне виконання яких сприяє ефективності здійснення негласних слідчих (розшукових) дій і гарантує дотримання прав і свобод громадян. Тому, важливою умовою для початку проведення

негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є наявність відкритого кримінального провадження.

З вище викладеного доходимо висновку, що слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Слідчі (розшукові) дії класифікуються залежно від джерел отриманої інформації; залежно від характеру одержуваної інформації; за особливостями процесуальної форми. Найбільш дієвими слідчими (розшуковими) діями визначено: огляд місця події, допит, обшук.

Зазначено, що ефективність розслідування і розкриття злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, досягається за умови добре організованої взаємодії слідчого з працівниками оперативних, експертних та інших підрозділів правоохоронних органів. Слідчий повинен використовувати всі форми взаємодії, передбачені законом та відомчими нормативними актами. Взаємодія має бути організованою на постійній основі протягом усього періоду розслідування з моменту відкриття кримінального провадження до розгляду його в суді. Така взаємодія (оперативне супроводження розслідування) забезпечує нейтралізацію протидії злочинних угруповань органам розслідування, дозволяє розробляти і реалізовувати тактичні операції, що випереджають дії ОЗУ і сприяють їх ліквідації.

Названо та детально проаналізовано тактичні особливості проведення основних слідчих (розшукових) дій, які проводяться під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Детально проаналізовано дії слідчого на підготовчому, робочому та завершальному етапах проведення огляду місця події; наведено перелік запитань під час допиту особи (учасника ОЗУ); розкрито процесуальний порядок проведення

обшуку під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, зазначено об'єкти пошуку, та особливості проведення.

Досліджено негласні слідчі (розшукові) дії, які розглядаються, як такі відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за деяким винятком випадків. Анкетування працівників правоохоронних органів показало, що під час розслідування ОЗУ у сфері господарської діяльності, як правило проводяться такі негласні слідчі (розшукові) дії, як: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України) – 51%; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) – 48 %; установлення місця знаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) – 81 % ; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) – 15 %; спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) – 19 %; контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) – 17 % (Див. додаток Н, п.7).

Зазначено, що НСРД слід відмежовувати від оперативно-розшукових заходів. Вони за організаційно-правовим критерієм є однорідними, мають однакову правову природу, здійснюються у виняткових випадках негласно (із застосуванням однакових прийомів та методів пізнання, подібних пізнавальних засобів). Проте відрізняються завданнями і своєю метою, суб'єктами проведення, їх правовим статусом, правовими наслідками та правовим режимом здійснення дій відповідно до стадії розкриття злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності.

3.4. Використання спеціальних знань в ході розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності

Нині злочини, що вчиняються у сфері господарської діяльності характеризуються великим спектром використання нанотехнологій

(сучасними способами підроблення документів, використання віртуальних активів тощо). Господарська діяльність приваблює організованій злочинній діяльності, за допомогою якої ОЗУ: здійснюють приховування реальних доходів, а також доходів та прибутків їх підприємств шляхом виведення активів у криптовалюту; створення нелегального експорту капіталів за допомогою Інтернет-платформ (казино, лото тощо); одержують тіньові доходи шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги; переводять незаконно отримані кошти у віртуальні активи, шляхом введення нелегальних віртуальних активів у цивільний оборот і виведення віртуальних активів із цивільного обороту; надання нелегальних послуг, пов'язаних з віртуальними активами та зовнішньоекономічними операціями (контрабанда); підпорядкування собі міжнародних і національних криптовалютних бірж, обмінних пунктів, інших профільних компаній цього спрямування; виведення коштів шляхом проведення державних лотерей приватним компаніям з офшорними засновниками; під час воєнного стану розроблено механізм використання інвестицій закордонних партнерів, з легалізацією їх на спеціальні закордонні рахунки.

Великої популярності набирає віртуальне казино за допомогою системи Інтернет. Інтернет-казино – сайт або програма, що дають можливість грати в азартні ігри через інтернет. Через високу конкуренцію та порівняно високі прибутки цей ринок постійно розвивається. З огляду на це ОЗУ у сфері господарської діяльності скористалися цією перспективою і вже розпочали відмивання доходів за допомогою таких платформ. Злочинні угруповання цілеспрямовано купують електронні клуби або навіть створюють власні, щоб використовувати їх у своїх злочинних схемах. За законом, такі ігрові бібліотеки, як правило, реєструються в податкових гаванях (Офшорах). Дані онлайн-казино приносять мільйони доходів ОЗУ, а українські контролюючі органи не можуть нічим контролювати цей потік коштів. Поза як, обмін інформацією з такими країнами відсутній. В Україні

ще немає процесів проти організаторів нелегальних азартних ігор в Інтернеті. Звідси переслідування нелегального електронного ігрового бізнесу не здійснюється. Тож нелегальний ринок азартних ігор в Україні розквітає й далі, працівники правоохоронних органів тільки спостерігають за цим негативним соціальним явищем, яке ставить під загрозу економічну безпеку країни.

Як видно з цього досить розширеного переліку, переважна більшість наведених структурних елементів сучасної ОЗУ у сфері господарської діяльності мало збігається з діями, які підпадають під ознаки норм КК України, але належать до відповідних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Новий спектр злочинів у сфері господарської діяльності, які вчиняються ОЗУ, за своєю кримінальною природою характеризуються закритістю процесів, дій, наслідків, що відбуваються у її сфері, і в цьому сенсі перегукуються з проблемою їх латентності. Правоохоронні органи які розслідують дані кримінальні правопорушення часто мають справу з документами бухгалтерського обліку, фінансово-господарської звітності, аудиту, сучасними веденнями бізнесу на Інтернет платформах, використання криптовалюти тощо. Саме тому для всебічного і неупередженого розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності слід застосовувати спеціальні знання. Залучення спеціальних знань дає можливість швидко і безпосередньо виявити, зафіксувати, вивчити, оцінити і використати докази.

Питання використання спеціальних знань досліджували у своїх працях: Г. А. Матусовський, В. П. Корж, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. Г. Гончаренко, Р. Л. Степанюк, В. О. Коновалова, О. В. Іванцова та інші.

Г. А. Матусовський розкривав спеціальні знання, як «...професійні знання та уміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, які необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування та судового розгляду конкретних справ» [98, с. 262; 97].

Близьким до цього є визначення, запропоноване В. П. Корж, яка визначає спеціальні знання, як «комплекс даних вузького профілю, котрі отримані за рахунок спеціальної професійної підготовки, і надають можливість розв'язати спірні питання носію інформації» [66, с. 324].

В. Ю. Шепітько під «спеціальними знаннями визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню» [174, с. 11].

Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, як слушно зазначає М. Г. Щербаковський, «здійснюється шляхом обов'язкової участі спеціалістів, тобто незацікавлених в результатах досудового розслідування осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками та запрошуються для участі у процесуальних діях слідчим, прокурором, судом для вирішення спеціальних питань, що виникають при розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень» [179, с. 43].

Науковий аналіз і подальше узагальнення теоретичних напрацювань дає можливість стверджувати, що «спеціальні знання» це професійні знання, вміння та навички в галузі науки, техніки тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими і здобуваються в результаті цілеспрямованої професійної підготовки та досвіду практичної роботи в якій-небудь діяльності та являють собою систему знань про певні об'єкти, явища і закономірності, що досліджуються відповідною галуззю науки.

На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальні знання мають дві форми. Перша з них визначена кримінальним процесуальним законодавством (судові експертизи, участь фахівців у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій (ст. 69, 71, 242, 243 КПК України); друга – не передбачена законом (консультативно-довідкова діяльність фахівців з окремих галузей знань) [21, с. 28].

Втім Р. Л. Степанюк дотримується позиції що використання спеціальних знань у досудовому слідстві має три процесуальні форми, залежно від суб'єктів, які ними володіють: слідчого, спеціаліста та експерта. На його думку, такий поділ за суб'єктами застосування спеціальних знань у кримінальному процесі є найбільш правильним і можливим під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України, що зумовлено, насамперед, специфікою предмета злочинного посягання й способом скоєння злочинів у кримінальних провадженнях цієї категорії [147, с. 237].

Визначення спеціальних знань у нормативних документах не існує, проте у деяких актах вживається термін «спеціальні знання». У законі України «Про судову експертизу» зазначається, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [122]. Про «спеціальні знання» експерта говориться також у ч. 2 ст. 16 Закону «Про судову експертизу» – метою атестації працівників державної спеціалізованої установи, які залучаються до проведення судових експертиз та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи, є оцінка рівня їх спеціальних знань та відповідність займаній посаді [122]. У кримінально-процесуальному кодексі України при тлумаченні визначення експерта йдеться й про спеціальні знання. Так, відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України експертом є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу». на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [122]. Таким чином, законодавець до спеціальних знань відніс наукові, технічні або інші знання, які необхідні і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування і судового

розгляду. У ст. 71 КПК України зазначається про спеціаліста, як про особу яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів [84].

Відповідно до науково-практичного коментаря кримінального процесуального кодексу України, спеціальні знання – «це не загально відомі знання та є такими, що не мають масового поширення і якими володіє обмежене коло фахівців (фахівець – загальне поняття для позначення особи, яка володіє спеціальним знаннями), тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні базується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішуються кожним з них у кримінальному провадженні, обумовлюється їх процесуальним статусом» [110, с. 962]. В нормативних документах відсутнє чітке визначення поняття спеціальних знань, не розкривається його зміст та суть. Повсякденна ж практика свідчить, що використання спеціальних знань під час досудового розслідування та судового слідства значно ширші тих, що передбачені законодавством.

Отже під правовими основами використання спеціальних знань слід розуміти дозволенисть та правомірність такої діяльності з точки зору норм закону. В законі вказується на необхідність всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 9 КПК). Ці вимоги закону є правовими передумовами обов'язку слідчого та суду застосовувати спеціальні знання.

Вказане положення розвинуто в КПК України (ст. 69, 71, 100, 103, 105, 107, 195 та інших), де вказується на можливість застосування прийомів та технічних засобів фіксації обставин на місці події, речових доказів, умов та результатів проведення слідчих та інших процесуальних дій. Вони визначають порядок застосування фотографії, звуко- та відеозапису, вимірювальних приладів, складання схем, планів, креслень, відбору зразків

для проведення експертизи, а також вимоги до висновку експерта (ст. 69, 242, 243 КПК) [84].

Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності на практиці має різні форми: використання експертиз, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

Експертиза є формою застосування суб'єктами судово-експертної діяльності спеціальних знань у судочинстві. Співробітник експертного підрозділу судово-експертної установи чи експерт, який не працює в експертній установі, беручи участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, також використовує свої спеціальні знання. Під час розслідування ОЗУ у сфері господарської діяльності, першочерговими завданнями експертного дослідження є: документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності; визначення розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі отриманих доходів; відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів; облік доходів і витрат за фінансово-господарськими угодами тощо.

Найчастіше проводять судово-економічні експертизи, об'єктами дослідження якої стають:

а) документи про економічну діяльність підприємств: документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності, а саме первинні і зведені документи (накладні, акти прийому-передачі, чеки, квитанції, митні декларації, акти звірки розрахунків тощо); облікові реєстри, зокрема електронні; бухгалтерська, фінансова, податкова та статистична звітність (звіт про рух грошових коштів, податкові декларації тощо);

б) банківські операції з відкриття рахунків та руху грошових коштів на рахунках: операції з видачі, використання й погашення кредитів і депозитів, а саме їх оформлення та відображення в обліку;

в) документи фінансово-кредитних операцій, проведених через інтернет-банкінг: перерахування та зарахування коштів на поточний рахунок, розрахунки за участь в онлайн-аукціонах, використання сервісів з переказування або обміну валюти, розрахунків за допомогою криптовалюти тощо.

Оскільки основними доказами під час розслідуванні злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є документи, важливого значення мають почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів. Також можуть призначатися й інші види судових експертиз (товарознавча експертиза).

Розслідування кримінальних правопорушень даної категорії досить часто стикається з підробкою у відповідних документах підписів, почерку посадової особи, а також примушуванням певної особи до підпису, розписок, вказівок, оформлення договорів тощо. Тому, коли під час розслідування злочинів розглядуваної категорії стоїть питання ідентифікації виконавця рукопису, підпису, цифрових записів, призначається почеркознавча експертиза. Особливе місце під час призначення почеркознавчої експертизи посідають зразки для порівняльного дослідження, які прямо впливають на можливість її проведення. До них належать: вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів чи підписів) особи, яка ідентифікується. Поряд з ідентифікаційними завданнями судово-почеркознавча експертиза вирішує низку неідентифікаційних, зокрема встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо [103, с. 65–68].

Завдяки такому виду експертиз можливо вирішити низку питань ідентифікаційного та класифікаційного характеру, до яких віднесено:

- 1) чи виконаний підпис (рукописний текст, запис) конкретною особою;

2) чи виконано рукописний текст, цифрові записи, підпис у незвичних умовах тощо;

3) чи виконані декілька рукописів (підписів) однією особою;

4) чи виконано рукопис (підпис) навмисно зміненим почерком;

5) чи володіє особа, яка виконала рукопис (підпис), навичками написання спеціальними шрифтами;

6) особою якої статі виконано рукопис;

7) до якої групи за віком належить виконавець рукопису тощо [179, с. 319]

Техніко-криміналістичне дослідження документів відноситься до традиційних криміналістичних експертиз. Крім виявлення випадків підроблених документів, тобто встановлення фактів і способів внесення змін до документів (підчистка, травлення, дописка, фальсифікація тощо) та виявлення їх первинного змісту, техніко-криміналістичне дослідження документів проводиться з метою:

1) відновлення залитих, закреслених і спалених документів;

2) встановлення виду та ідентифікація приладів письма за штрихами;

3) виявлення ознак технічної підробки підписів;

4) встановлення черговості виконання рукописного тексту й відтиснень печаток і штампів;

5) перевірки справжності печаток і штампів, відтиснення яких відображаються на документі, що досліджується;

6) визначення системи, виду і конкретного поліграфічного засобу, що застосовувались при виготовленні документа;

7) визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;

8) встановлення цілого за частинами документа;

9) встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки тощо [179, с. 322].

Не виникає жодного сумніву в тому, що експертне дослідження є більш точним, глибоким і всебічним. Висновок експерта має велике доказове значення. Процедура підготовки матеріалів, призначення й проведення експертизи відпрацьовані багаторічним досвідом і детально регламентовані. Але потрібно зазначити, що призначення експертизи – складний, трудомісткий, тривалий процес, тому що, крім досить значного часу, якого вимагає саме дослідження, великі його витрати також на пересилання матеріалів до експертної установи. За цей час ОЗУ підчищають за собою сліди, легалізують злочинні доходи, вживають корупційні зв'язки тощо. В той же час слід зазначити, що документи які використовують ОЗУ під час господарської діяльності, фінансово-кредитних операціях тощо, здебільшого мають цифровий (електронний) характер. Трапляються в практиці такі види документів, експертне дослідження яких провести неможливо у зв'язку із недостатньою обізнаністю експерта у його виготовленні або відсутністю приладів, які би могли це визначити. З огляду на це є актуальним удосконалення содово-експертної діяльності з метою адаптації до більш сучасних реалій вчинення кримінальних правопорушень. Це аргументується і тим, що коло документів у сфері господарської діяльності постійно збільшується, а предмет дослідження розширюється.

Слід зазначити, що поряд із застосуванням судових експертиз слід застосовувати спеціальні знання під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності у виді консультації. За консультаціями до осіб, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях, слідчі частіше за все звертаються для:

а) роз'яснення положень нормативних актів, що стосуються господарської сфери;

б) ознайомлення зі спеціальними питаннями – особливостями порядку ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності на підприємствах (надати таку консультативну допомогу можуть ревізори, які проводили ревізію, а також службові особи податкової інспекції,

контролюючі фінансові органи тощо); використанням у господарській діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, віртуальних активів;

в) консультація стосовно банківської сфери, фінансово-кредитних установ (при розслідуванні фактів порушень бюджетного законодавства з кредитними коштами) тощо.

Консультативна допомога може здійснюватись і під час проведення слідчої (розшукової) дії. У першу чергу це стосується участі залучених спеціалістів у допитах. З даного приводу В. О. Коновалова рекомендує в складних випадках допит проводити в присутності спеціаліста [61, с. 75].

Залучення спеціаліста (фахівця) до участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях допомагає при підготовці до окремих слідчих дій (для консультації залучають різних спеціалістів, зокрема, програмістів, економістів, бухгалтерів, криміналістів). Так як ОЗУ набули нової форми організованої злочинної діяльності, то на практиці, слідчий часто співпрацює зі спеціалістом який має навички комп'ютерної техніки і програмного забезпечення. Наприклад, при вчиненні злочинів ОЗУ використовують не тільки господарську, а й кредитно-фінансову сферу, тоді слідчий ставить перед спеціалістом завдання встановити:

- можливість прихованого несанкціонованого доступу до програмного забезпечення електронно-обчислювальної машини, механізм внесення змін, місце, характер та наслідки їх заподіяння;

- працівників установи чи підприємства, які мають з огляду на свої повноваження і функціональні обов'язки можливість доступу до програмного забезпечення дистанційно;

- розмір матеріальної шкоди від злочинних посягань на інформацію;

- хто із працівників і посадових осіб установи чи підприємства, які експлуатують комп'ютерну техніку або програмне забезпечення несе відповідальність за захист і безпеку інформації.

Крім того, спеціаліст іноді може підказати слідчому послідовність проведення слідчих дій у кримінальному провадженні та допомогти з

вибором тактичних прийомів та судових експертиз, які доцільно застосувати при проведенні певної слідчої (розшукової) дії.

Допомога фахівця під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності можлива і не у процесуальній формі. Залежно від спрямованості подібної допомоги можна виділити дві ситуації. Специфіка цієї форми допомоги полягає в тому, що й тут фахівець не лише ділиться знаннями й досвідом їхнього застосування, але й передає слідчому інформацію, уже зібрану з використанням своїх знань під час здійснення підготовки до участі в розслідуванні злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Велике значення у розслідуванні даних злочинів, має інформація, здобута шляхом проведення попередніх експертних досліджень об'єктів, виявлених і вилучених під час огляду місця події чи проведення інших слідчих (розшукових) дій. Іноді під час виконання слідчої (розшукової) дії або після неї слідчому важливо оперативно одержати інформацію, яка допомагає зорієнтуватися, на основі проведеного експрес-дослідження будь-яких об'єктів.

Попереднє експрес-дослідження об'єктів не лише не конкурує з судовою експертизою, але й сприяє її забезпеченню та процесуальній підготовці. Зважаючи на те, що в більшості випадків результати судово-експертного дослідження доводиться чекати тривалий час, попередня інформація є важливою з тактичної точки зору [43, с. 84].

Як ми вже зазначали злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності мають ознаки інформаційно-комунікаційних технологій. Ці кримінальні правопорушення виражаються у вчиненні різних корисливих дій у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерної інформації та електронних (цифрових) технологій. При цьому ОЗУ мають різні цілі: від особистого збагачення до дискредитації державних органів, поширення забороненої інформації, просування ідей тероризму й екстремізму. Усі ці тенденції посилилися у зв'язку з вимушеним переходом на дистанційний формат роботи за умов пандемії, яка почалася від 2020 року. У такій ситуації

використання спеціальних знань необхідне у створенні інформаційно-аналітичного забезпечення та засобів підтримки прийняття правильного процесуального рішення.

Крім залучення спеціалістів під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слідчим теж потрібно бути усвідомленими у використанні нових злочинних методів виведення коштів шляхом віртуальних активів, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Технологічним засобам ОЗУ у сфері господарської діяльності має передувати криміналістична методика щодо удосконалення професійних компетенцій правоохоронців, працівників прокуратури та судів. Структуру такої криміналістичної методики повинні включати такі навички:

- 1) встановлення ознак використання віртуальних активів у злочинній діяльності;
- 2) блокчейн-аналітика (технологія зберігання даних, які зберігаються в ланцюжку послідовно пов'язаних блоків на комп'ютерах);
- 3) персоналізація власників віртуальних активів та вилучення віртуальних активів.

Встановлення ознак використання віртуальних активів ОЗУ має стосуватися загальних знань (принципів) функціонування криптовалютних платіжних систем. Наприклад, як може виглядати публічна адреса електронного гаманця з учасників ОЗУ або гейш транзакція певної криптовалюти, якими бувають та, як можуть виглядати засоби доступу до електронних гаманців, що являє собою послідовність для відновлення доступу до гаманця (seed) та як її можна використати у подальшому під час розслідування ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Друга (блокчейн-аналітика) належить до нових можливостей, слідчого знаходити у відкритому доступі (розподілені бази даних) транзакції у криптовалютних платіжних системах. Це вміння та навички пошуку даних про транзакції, узагальнення даних пошуку опосередкованих зв'язків тощо.

Третя складова криміналістично-необхідних знань стосується фіксації операцій з віртуальними активами ОЗУ та їх вилучення. Загалом існуючі кримінальні процесуальні засоби у вигляді НС(Р)Д не дозволяють цілком впоратися з виявленням і фіксацією інформації про застосування віртуальних активів. Утім шляхом поєднання спеціальних знань та процесуальних способів фіксації інформації про підготовку або вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій може бути результативним.

Використання віртуальних активів злочинцями все збільшується, про що свідчать і статистичні дані. Тільки за 2022 рік у Єдиному державному реєстрі судових рішень було обліковано 72 обвинувальних вироків, що стосувалися використання криптовалюти. 56 – шахрайство з економічними правовідносинами, 11 – розповсюдження шкідливого програмного забезпечення для прихованого майнінга криптовалюти, 4 – продаж даних, 1 – використання криптовалюти для незаконного обігу наркотиків.

Дослідити ці технології під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності становить надзвичайно складне завдання, вирішення якого стає можливим завдяки використанню спеціальних знань та розробленню методів і засобів роботи з інформацією на рівні належних технологій.

У зв'язку з цим у науковий і прикладний юридичний обіг спеціальних знань нещодавно доповнили такими поняттями, як «сучасні», «нові», «новітні», «передові», «революційні», «прогресивні», «ефективні», «критичні», «креативні», «когнітивні», «високі», «високоінтелектуальні», «високопродуктивні», «інноваційні», «інформаційні», «комп'ютерні», «цифрові», «телекомунікаційні», «нейронні технології», «супертехнології» та ін. [19, с. 109].

Потреба забезпечення спеціальними знаннями розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності включає:

1) масштабну інтеграцію криміналістичних знань з галузі інформатики й розроблення теоретичних основ електронного слідознавства, дослідження закономірностей виникнення електронних слідів, що відображають механізм кримінального правопорушення, розроблення рекомендацій із застосування методів і засобів виявлення електронних слідів, їх фіксації, вилучення й їх аналіз з метою встановлення обставин, що мають істотне значення для розкриття, розслідування й попередження злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності;

2) поглибленого вивчення: прийомів і методів процесуально-коректного виявлення, фіксації й вилучення різних електронних слідів, а також трансформації виявлених електронних інформаційних масивів у процесуальні форми, доступні для сприйняття всіма учасниками судочинства; техніко-криміналістичного забезпечення і тактики огляду комп'ютерної техніки, а також вилучення електронних документів; підвищення вимог до кваліфікації слідчого, понятих і спеціалістів, які залучаються до участі в названих слідчих (розшукових) діях; форм взаємодії з адміністраторами мережевої безпеки, Інтернет-провайдерами й операторами мобільного зв'язку, а також заходів нейтралізації технічної протидії слідству, спрямованої на знищення електронних слідів; можливостей сучасної експертизи з дослідження слідів зазначеного виду й методичних рекомендацій із забезпечення експертизи репрезентативним обсягом об'єктів дослідження;

3) удосконалення методики експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, а також експертизи телекомунікаційних систем і засобів, у межах яких шляхом дослідження електронних слідів вирішується широке коло діагностичних й ідентифікаційних завдань.

Особливості механізму утворення і трансформації цифрових слідів повинні враховуватися під час проведення й широкого кола інших криміналістичних експертиз, наприклад: технічної експертизи документів у процесі встановлення документа, виготовленого шляхом монтажу із

застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; ідентифікації особи, яка надрукувала текст із використанням комп'ютерної техніки, виготовила зображення відтиску печатки з використанням програмного забезпечення за особливостями навичок виконавця; установленні типу та ідентифікації комп'ютерної техніки за виготовленим за її допомогою документом; експертизи відео-, звукозапису і фототехнічної експертизи під час вирішення завдань ідентифікації знімальної апаратури за електронними файлами фото-, відеозаписів, ідентифікації предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на записах, зокрема за допомогою геоінформаційних систем, відновлення первісних зображень у фото-, відео-файлах тощо [20, с. 68].

Узагальнення досвіду розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності дає підстави для висновку, що під час проведення слідчих (розшукових) дій у даних кримінальних провадженнях потреба в залученні спеціаліста виникає частіше, ніж це фактично робиться. Саме проведення комплексу слідчих (розшукових) дій без залучення спеціаліста є причиною упущень, коли вилучаються не всі потрібні документи, значно більше часу витрачається на проведення допитів, а самі ці допити проводять некваліфіковано тощо.

Повнота збору доказової інформації та її оцінка за кримінальними провадженнями у сфері господарської діяльності зумовлює потребу використання різноманітних спеціальних знань. Правильно застосовані знання або вибір певного виду судових експертних досліджень зумовлені як видом злочину, так і способами його вчинення. Повно та якісно зібраний матеріал дозволить прийти до правильного висновку та позитивного результату, що в подальшому допоможе в розкритті та розслідуванні злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Резюмуючи викладене, можемо зазначити, що під спеціальними знаннями пропонується розуміти систему відомостей певної галузі науки або виду діяльності (ремесла), що застосовуються слідчим, прокурором, судом

або залученою ними для цього особою для вирішення конкретних завдань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Під правовими основами використання спеціальних знань слід розуміти дозволеність та правомірність такої діяльності з точки зору норм закону. В законі вказується на необхідність всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 9 КПК). Ці вимоги закону є правовими передумовами обов'язку слідчого та суду застосовувати спеціальні знання.

Встановлено, що типовим для розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, є використання спеціальних знань, консультації обізнаних осіб (спеціалістів), призначення ревізій, участь фахівців у підготовці та проведенні тактичних операцій, у гласних і негласних слідчих (розшукових) діях, судових експертизах. Кожна з указаних форм має свою специфіку, а судова експертиза, що є найважливішою з них, потребує організаційного та правового вдосконалення, зокрема, чіткішої диференціації діагностичних й ідентифікаційних експертних завдань.

Зокрема запропоновано, які саме спеціальні знання будуть дієвими під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, до яких віднесено: масштабну інтеграцію криміналістичних знань з галузі інформатики й розроблення теоретичних основ електронного слідознавства, дослідження закономірностей виникнення електронних слідів тощо; прийомів і методів процесуально-коректного виявлення, фіксації й вилучення різних електронних слідів; техніко-криміналістичне забезпечення і тактика огляду комп'ютерної техніки, а також вилучення електронних документів; удосконалення методики експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, а також експертизи телекомунікаційних систем і засобів, у межах яких шляхом дослідження електронних слідів вирішується широке коло діагностичних й ідентифікаційних завдань.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що пошуково-розвідувальний характер початкового етапу розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності особливо виразно проявляється у тому, що у його процесуальних і тактичних рамках здійснюється розкриття кримінальних правопорушень за гарячими слідами. Зокрема початковий етап розслідування даних злочинів, значною мірою залежить від належної взаємодії правоохоронних органів. Слідчий повинен використовувати всі форми взаємодії, передбачені законом та відомчими нормативними актами.

Аргументовано, що початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності слід розглядати за трьома критеріями:

- одержання первинної інформації в результаті взаємодії з оперативними підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НП України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національним антикорупційним бюро України тощо;
- інформацію (дані) про вчинений злочин ОЗУ у сфері господарської діяльності одержано з офіційних джерел у результаті: документальної перевірки співробітниками територіальної податкової адміністрації суб'єкта господарської діяльності; заяв чи повідомлень посадових осіб підприємств тощо;
- інформація отримана в результаті розслідування інших злочинів (кіберзлочинів, проти довкілля тощо).

Ця частина досудового слідства змістовно включає в себе діяльність із з'ясування фактів, які необхідно встановити; виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення; виявлення даних для побудови версій; визначення та оцінки слідчих ситуацій; планування; здійснення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; складання необхідних процесуальних документів; розшук та затримання учасників ОЗУ, їх допит тощо.

2. Встановлено, що розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності потребує високої організації слідчої діяльності, у здійсненні якої великого значення набувають слідчі ситуації, слідчі версії та здійснене на їх основі планування.

Аргументовано, що типові слідчі ситуації розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності можна розглядати у ракурсі двох моделей ситуацій: слідчо-розшуковій та слідчій. Слідчо-розшукова ситуація (модель) визначає такі напрями діяльності слідчого, як виявлення, викриття та документування злочинної діяльності та учасників ОЗУ. Для цього обирається відповідний комплекс слідчих (розшукових) дій, обов'язковим елементом яких є негласні слідчі (розшукові) дії. У слідчій практиці відзначається повторюваність ситуацій, що створює передумови для їх типізації.

Встановлено, що у вирішенні наявних слідчих ситуацій важливого значення набувають слідчі версії. У слідчій версії відпрацьовуються можливі учасники ОЗУ, способи вчинення та приховування кримінального правопорушення, причини, що сприяють вчиненню злочинної діяльності тощо. Узагальнення результатів розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності відповідно до характеру події, що відбулася, дозволяє виділити такі типові версії: злочини, вчинені ОЗУ пов'язані з розрахунково-кредитною, банківською сферою; несанкціоноване використання ОЗУ коштів із державного бюджету; легалізація злочинних доходів ОЗУ шляхом використання податкової системи; зловмисні дії ОЗУ у сфері господарської діяльності шляхом підкупу високопосадовців; злочинна діяльність ОЗУ у сфері зовнішньої економіки тощо.

Доведено, що версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями, у зв'язку з цим обумовлено і планування розслідування. В цілому розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності є складним пізнавальним процесом, що спрямоване на з'ясування слідчих обставин кримінального правопорушення.

Під час планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме на початковій стадії розслідування, особливе місце відведено прогнозуванню на основі інформаційного забезпечення. Його основною функцією є розкриття тенденції руху ОЗУ, виявлення основних ознак злочинів у сфері господарської діяльності та правильне визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) дій.

3. Узагальнено, що слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Слідчі (розшукові) дії класифікуються залежно від джерел отриманої інформації; залежно від характеру одержуваної інформації; за особливостями процесуальної форми. Найбільш дієвими слідчими (розшуковими) діями визначено: огляд місця події, допит, обшук.

Конкретизовано та детально проаналізовано тактичні особливості проведення основних слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Детально проаналізовано дії слідчого на підготовчому, робочому та завершальному етапах проведення огляду місця події; наведено перелік запитань для з'ясування під час допиту особи (учасника ОЗУ); розкрито процесуальний порядок проведення обшуку під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, зазначено об'єкти пошуку, та особливості проведення.

Розкрито негласні слідчі (розшукові) дії та зазначено, що відомості про факти та методи їх проведення не підлягають розголошенню, за деяким винятком. Встановлено, що під час розслідування ОЗУ у сфері господарської діяльності вони можуть бути проведеними тільки за умови дотримання фактичних і юридичних підстав. Структура юридичної (правової) підстави НСРД розкривається в організаційному, темпоральному, персональному,

процесуальному та винятковому аспектах. Усі підстави є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Вони мають складну багатокomпонентну сутність, являються запорукою законності досудового розслідування та гарантують дотримання прав та свобод людини, залученої в сферу кримінального судочинства.

Встановлено, що НСРД слід відмежовувати від оперативно-розшукових заходів. Вони за організаційно-правовим критерієм є однорідними, мають однакову правову природу, здійснюються у виняткових випадках негласно (із застосуванням однакових прийомів та методів пізнання, подібних пізнавальних засобів). Проте відрізняються завданнями і своєю метою, зокрема фактичними і юридичними (правовими) підставами проведення, суб'єктами проведення, їх правовим статусом, правовими наслідками та правовим режимом здійснення дій відповідно до стадії вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності.

4. Розроблено рекомендації використання спеціальних знань в ході розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Під формами використання спеціальних знань пропонується розуміти: використання спеціальних знань слідчим, консультації обізнаних осіб (спеціалістів), призначення ревізій, участь фахівців у підготовці та проведенні тактичних операцій, у гласних і негласних слідчих (розшукових) діях, судових експертизах. Кожна з указаних форм має свою специфіку, а судова експертиза, що є найважливішою з них, потребує організаційного та правового вдосконалення, зокрема, чіткішої диференціації діагностичних й ідентифікаційних експертних завдань.

Запропоновано, які саме спеціальні знання будуть дієвими під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, до яких віднесено: масштабну інтеграцію криміналістичних знань з галузі інформатики й розроблення теоретичних основ електронного слідознавства, дослідження закономірностей виникнення електронних слідів тощо; прийомів і методів процесуально-коректного виявлення, фіксації й

вилучення різних електронних слідів; техніко-криміналістичне забезпечення і тактика огляду комп'ютерної техніки, а також вилучення електронних документів; удосконалення методики експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, а також експертизи телекомунікаційних систем і засобів, у межах яких шляхом дослідження електронних слідів вирішується широке коло діагностичних й ідентифікаційних завдань.

Зазначено, що крім залучення спеціалістів під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слідчий теж має володіти певним рівнем знань щодо нових способів вчинення даних кримінальних правопорушень (як проходить виведення коштів за допомогою віртуальних активів, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо).

ВИСНОВКИ

На основі комплексного вивчення теоретико-методологічних основ (урахування новітніх досягнень правової науки, проблемних процесуальних, криміналістичних та організаційних питань) надано сучасні методичні рекомендації розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. У результаті дисертаційного дослідження вирішено конкретні наукові завдання, які є важливими для практичної діяльності правоохоронних органів, а саме:

1. Розглянуто організовану злочинність у сфері господарської діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження, її стан, тенденції та етапи формування в Україні. На підставі проведеного аналізу зазначено, що в криміналістичному аспекті сутністю «організованої злочинності» є організована злочинна діяльність, здійснювана організованими злочинними угрупованнями (організованими групами, злочинними організаціями). Виходячи з цього, слід вважати, що, об'єктом криміналістичного дослідження є саме організована злочинна діяльність. Поняття ж організованої злочинності необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

На підставі проведеного аналізу поглядів науковців і слідчої практики виокремлено три загальні категорії технологій ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме: а) «економічні розкрадання», які полягають у вчиненні службовими і матеріально-відповідальними суб'єктами підприємницької діяльності корисливих посягань, спрямованих на заволодіння державним або комунальним майном, бюджетними коштами тощо; б) кримінальні правопорушення ОЗУ корупційної спрямованості, що включають різні зловживання службових осіб у сфері господарської діяльності; в) кримінальні правопорушення вчинені ОЗУ, пов'язані з порушеннями законодавства в сфері господарської діяльності.

Проаналізовано, стан і тенденції функціонування організованих злочинних формувань в незалежній Україні за трьома періодами: 1992 –

2002 рр., 2003 – 2013 рр. та 2014–2022 рр. Встановлено, що в період з 2014 по 2022 роки намітилась тенденція зменшення кількості виявлених злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Окремо проаналізовано діяльність щодо розкриття зазначених злочинів у 2020–2023 роках. Оскільки в ці роки, особливе місце в протидії ОЗУ у сфері господарської діяльності займають нові правоохоронні органи, такі як: Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України тощо. Встановлено, що в період з 01.01.2023 по 01.06.2023 року зареєстровано 1 629 кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності, втім з ознаками ОЗУ лише 42, з них поки жодного не направлено до суду з обвинувальним актом. Доведено, що в сучасних умовах основними тенденціями функціонування злочинних угруповань у сфері господарської діяльності в Україні є: розширення сфер їх діяльності; проникнення її до сфер політики, економіки, в органи державної влади і управління, в правоохоронні і судові органи тощо.

2. Визначено теоретичні передумови формування методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Аргументовано, що окремі методики розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, необхідно формувати з урахуванням їх кримінально-правової класифікації. При цьому, зосереджено увагу на тих категоріях господарських злочинів, що мають у диспозиціях статей КК України таку кваліфікуючу ознаку як «вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану».

3. Досліджено криміналістичну класифікацію злочинів у сфері господарської діяльності. Встановлено, що криміналістична класифікація є підґрунтям для побудови окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Приділено увагу кримінально-правовим критеріям класифікації злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, які поділено на шість груп: за

характеристикою суб'єкта (організованого злочинного угруповання) вчинення злочину у сфері господарської діяльності; за об'єктом кримінального правопорушення ОЗУ; за об'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за суб'єктивною стороною злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності; за обстановкою вчинення злочину ОЗУ у сфері господарської діяльності; за слідовою картиною злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності.

Враховуючі кримінально-правові критерії класифікації злочинів вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності, запропоновано класифікувати їх за діяннями, відповідальність за які передбачена статтями КК України, що містяться у розділі VII та поділити їх на групи: кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ у сфері фінансової діяльності, зокрема бюджетної сфери; кримінальні правопорушення, що вчиняються ОЗУ виключно у сфері господарської діяльності. В межах кожної групи визначені спільні ознаки правопорушень, що надає можливість правоохоронним органам напрацювати типову модель розслідування даних кримінальних правопорушень.

4. Розроблено криміналістичну характеристику злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Констатовано, що криміналістична характеристика ОЗУ у сфері господарської діяльності повинна будуватись на основних ознаках кримінального правопорушення, до яких віднесено: спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину; знаряддя і засоби; предмет посягання; особу злочинця; сліди злочину (у широкому значенні).

Зазначено, що центральним елементом криміналістичної характеристики даних злочинів є способи вчинення таких кримінальних правопорушень та особи злочинців, що входять до організованих злочинних угруповань.

5. Розкрито типові способи вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності. Доведено, що вони набули витонченості і стають одним із найнебезпечніших чинників, що ускладнюють поточну ситуацію в

Україні. Зазначено, що найбільш типові способи злочинів, що застосовували ОЗУ у сфері господарської діяльності розподіляються за напрямками: розкрадання державних активів та активів суб'єктів господарювання державного сектору економіки; розкрадання коштів банківських установ; відмивання злочинних доходів на страховому ринку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на ринку цінних паперів, через «конвертаційні» центри та за допомогою підприємств з ознаками фіктивності, за допомогою кіберзлочинів та віртуальних активів. На основі наведених типових способів злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, побудовано модель механізму злочинного діяння, зміст дій і функцій учасників ОЗУ, механізм утворення слідів та в результаті визначено алгоритм дій слідчого під час розслідування даних кримінальних правопорушень.

Розроблено рекомендації щодо удосконалення українського законодавства, зокрема КК України запропоновано доповнити статтею «Про незаконне використання віртуальних активів» (в Розділу VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності») для розслідування кримінальних правопорушень про розкрадання криптоактивів, та за допомогою їх легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, для можливості їх арешту тощо. У податковому кодексі України рекомендовано пов'язати поняття «віртуальні гроші» та майно, щоб діяв механізм оподаткування.

6. Охарактеризовано учасників організованих злочинних угруповань у сфері господарської діяльності. Запропоновано їх класифікувати за статусом у сфері господарської діяльності: керівники підприємств, установ, організацій (ст. 175 КК України); особи, яким ввірене або у віданні яких знаходиться майно, службові особи (ст. 191 КК України); засновники юридичної особи (ст. 2051 КК України); службові особи (ст.ст. 210, 211, 364-368 КК України) власники, засновники, службові особи суб'єкта господарської діяльності, особи, що займаються підприємницькою

діяльністю, службові особи у сфері банківської діяльності, страхового ринку, фінансової системи тощо (ст. 218-222 КК України).

Окремо охарактеризовано лідера ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що лідер виконує такі функції: організаторську; інформаційну; стратегічну; нормативно-ціннісну; дисциплінарну. Встановлено що лідери ОЗУ у сфері господарської діяльності набули нових форм організації кримінальних правопорушень: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність приймати рішення у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; здатність забезпечувати таємницю кримінальних правопорушень, що готуються та ініціюються; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; віра у власну перевагу; мотивація та домінування власного інтересу – збагачення; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети тощо.

7. Розкрито початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Зазначено, що початковий етап розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, значною мірою залежить від належної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Слідчий повинен використовувати всі форми взаємодії, передбачені законом та відомчими нормативними актами.

Аргументовано, що досудове розслідування злочинів, які вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, починається після отримання кримінально-значущої інформації трьома способами:

- одержання первинної інформації в результаті взаємодії з оперативними підрозділами Департаменту стратегічних розслідувань НП

України, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національним антикорупційним бюро України тощо;

- одержання інформації про вчинений злочин ОЗУ у сфері господарської діяльності з офіційних джерел у результаті: документальної перевірки співробітниками територіальної податкової адміністрації суб'єкта господарської діяльності; заяв чи повідомлень посадових осіб підприємств тощо;

- отримання інформації в результаті розслідування інших злочинів (кіберзлочинів, проти довкілля тощо).

8. Визначено слідчі ситуації, версії та особливості планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Встановлено три типових слідчих ситуації, які найчастіше виникають під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Сприятлива слідча ситуація: затримано учасників ОЗУ на місці вчинення кримінального правопорушення або відразу після цього «за гарячими слідами», один із учасників ОЗУ бажає співпрацювати зі слідством та ініціює укладення з правоохоронним органом угоди. Несприятлива слідча ситуація: виявлено ознаки злочину, вчиненого ОЗУ у сфері господарської діяльності, підозрювані особи не встановлені. Специфічна слідча ситуація: злочини, вчинені ОЗУ у сфері господарської діяльності пов'язані з кіберзлочинами, зокрема використанням віртуальних активів та інтелектуального піратства тощо.

Охарактеризовано типові слідчі версії. Зазначено, що розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності відповідно до характеру події, що відбулася, передбачає такі типові версії де кримінальні правопорушення можуть бути пов'язані: з розрахунково-кредитною, банківською сферою; з несанкціонованим використанням коштів із державного бюджету; з легалізацією злочинних доходів шляхом використання податкової системи, віртуальних активів; з підкупом високопосадовців; із зовнішньоекономічною діяльністю.

Доведено, що версії знаходяться в тісному взаємозв'язку зі слідчими ситуаціями, що обумовлює зміст планування розслідування. Під час планування розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, а саме на початковому етапі розслідування, особливе місце відведено прогнозуванню на основі інформаційного забезпечення. Його основною функцією є розкриття злочинних дій ОЗУ, виявлення основних ознак злочинів у сфері господарської діяльності та правильне визначення послідовності проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукові) дій.

9. Узагальнено, що слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії визначаються як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження та оцінки доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Надано рекомендації проведення типових слідчих (розшукових) дій, які слід застосовувати під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Запропоновано порядок дій слідчого на підготовчому, робочому та завершальному етапах проведення огляду місця події; розроблено методичні рекомендації проведення допиту, зокрема наведено перелік запитань під час допиту особи (учасника ОЗУ), окремо надано перелік питань під час допиту лідера ОЗУ (організатора); визначено процесуальний порядок проведення обшуку, зазначено об'єкти пошуку і тактику його проведення.

Розкрито особливості застосування негласних слідчих (розшукових) дій, в ході розслідування латентних злочинів. Зазначено, що під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, НС(Р)Д можуть бути проведеними тільки за умови розслідування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема тих що мають латентний характер. Встановлено, що ефективними і доказово значимими стануть такі НС(Р)Д, як: зняття інформації з електронних інформаційних систем (контроль за криптовалютами біржами, яку

використовують злочинці); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів; накладення арешту на кореспонденцію; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

10. Розроблено рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності. Відповідно до сучасних реалій, запропоновано напрями застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, до яких віднесено: знання в галузі інформатики, щодо дослідження закономірностей виникнення електронних слідів; практичних прийомів і методів, фіксації й вилучення різних електронних слідів; техніко-криміналістичне і тактико-криміналістичне забезпечення огляду комп'ютерної техніки, вилучення електронних документів; удосконалення методики експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, а також експертизи телекомунікаційних систем і засобів, у межах яких шляхом дослідження електронних слідів вирішується широке коло діагностичних й ідентифікаційних завдань.

Звернено увагу на те, що крім залучення спеціалістів під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності, слідчий теж має володіти певним рівнем знань щодо нових способів вчинення даних кримінальних правопорушень (як здійснюється виведення коштів за допомогою віртуальних активів, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посіб. Харків, 2017. 152 с.
2. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 278 с.
3. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика: монография. Одесса: Юрид. ин-т ОГУ, 1996. 320 с.
4. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Аркуша ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2011. 40 с.
5. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 542 с.
6. Бандурка А. М. Юридическая психология: учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. 640 с.
7. Бахин В. П. Криминалистическая методика: лекция. Киев, 1999. 35 с.
8. Бахин В. П. О необходимости новых форм и методов борьбы с преступностью. *Правоведение: Вестник Днепронетров. ун-та*. 1995. Вып. 3. С. 132–135.
9. Баулін О.В., Карпов Н.С. Дізнання в Україні: проблеми і перспективи. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи*: Матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ-Харків, 18-19 квітня). 2002. С 257-258.

10. Бахін В.П., Карпов Н.С, Зеленковський СП. Розширювати методи розкриття злочинів, або обмежувати можливості розслідування? Прокуратура, людина, держава. К., 2005. № 3(45). С. 68-75.
11. Бахин В.П., Карпов Н.С. Библиография литературы по проблемам борьбы с организованной преступностью: Учебно-справочное пособие. К.: Охрана труда, 2003. 588 с.
12. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков Київ: МАУП, 2017. 512 с.
13. Білоус В.В. Фіктивне підприємництво (криміналістична характеристика та програма розслідування): Довідник слідчого / В.В. Білоус, В.Ю. Шепітько. Харків: Одиссей, 2007. 184 с.
14. Берназ В. Д. Психологія протидії слідчій діяльності. *Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ*. 2000. № 2 С. 79–83.
15. Білоус В. Т. Про системний підхід в організації боротьби з економічною злочинністю. *Вісник Укр. акад. держ. упр. при Президентові України*. 1999. № 4. С. 97–100.
16. Бортун М. І. Процесуальні аспекти проведення обшуку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. №3. С. 28-35.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
18. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
19. Гавловський В. Д. Аналіз стану кіберзлочинності в Україні. *Інформація і право*. 2019. № 1(28). С. 108–117.
20. Голубєв В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів : монографія. Запоріжжя : Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2013. 296 с.

21. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. № 2 (9). С. 22–34.
22. Гора І. Поняття, спосіб вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35–38.
23. Гусєва, В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.09 / Гусєва Влада Олександрівна; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 538 с.
24. Гула Л. Ф. Організаційно-правові та тактичні основи діяльності підрозділів ОВС у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами: дис. ... д. ю. н.: 12.00.09. Львів, 2014. 523 с.
25. Гула Л. Ф. Організована злочинна група – основа організованої злочинності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. Львів, 2015. С. 365–375.
26. Дедекаєв С. Організована злочинність в ринкових умовах. *Економічна безпека України*. Вісник Львівськ. інст-ту внутрішніх справ. Львів: Літературний Львів, 1995. Вип. 1. С. 44–47.
27. Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 20 с.
28. Дудніков А. Л. Проблеми встановлення взаємозв'язків між способом та іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». 2017. № 24. С. 139–144.
29. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91997521>
30. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90045250>.

31. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105447545>
32. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78104740>
33. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92915488>.
34. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93340896>
35. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
36. Журавель В. А. Криміналістичні методики судового розгляду окремих категорій кримінальних справ: проблеми формування та реалізації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса : Гельветика, 2017. С. 130-138.
37. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Видавнича агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
38. Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична. 2015. № 2. С. 305–315.
39. Загинець З. Кримінологічний портрет злочинця, який вчинив злочин проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 51–57.
40. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
41. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії. / За заг. ред. Кальмана О. Г. Х.: Вид-во ТОВ «Новасофт», 2005. 255 с.

42. Іванцова О. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 19 с.
43. Іванцова О. В. Особливості криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у сфері економічної діяльності. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженні молодих учених*: Матеріали науково-практичної конференції. України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 82-86.
44. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Міністерстві юстиції України. Наказ від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
45. Ішенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія / за ред. І. П. Красюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2003 С. 258–264.
46. Калганова О.А. Окремі аспекти міжнародного досвіду боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Міжнародне співробітництво під час фінансових розслідувань*: : тези міжнар. наук.-практ. конф. (10 травня 2019 року, м. Київ), С. 67–72.
47. Калганова О.А., Пашинська І. В. Критерії ефективності криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. С. 647–649.
48. Карпов Н. С. Злочинна діяльність : монографія. К. : вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.
49. Карпов Н. С. Злочинна діяльність : наукове видання / Н. С. Карпов, С. В. Євдокименко ; Під ред. В. П. Бахіна. К., 2001. 60 с.
50. Карпушин С. Ю. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 3. С. 112–115.

51. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 448 с.
52. Колесниченко А. Н. К вопросу о понятии способа совершения преступления в криминалистике. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы*. Х. : Юрид. институт, 1962. 62 с.
53. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
54. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1976. 30 с.
55. Колесниченко А. Н. Общеположения методики расследования отдельных видов преступлений: конспект лекций. Харьков : Юрид. ин-т, 1965. 47 с.
56. Колесниченко А. Н. Планирование расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 1952. 261 с.
57. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Советская криминалистика. *Методика расследования отдельных видов преступлений*. К., 1988. С. 29–42.
58. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789
59. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Х.: Консум, 2000. 176 с.
60. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс : підручник. К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. 240 с.
61. Коновалова В.О. Допит: тактика і психологія. Харків, 1999. 157 с.
62. Коновалова В.О. Організована злочинність: проблеми методики розслідування. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1996. № 6. С.137–145.

63. Корж В. П. Криміналістична класифікація економічних злочинів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право. Вип. 8. 2010. С. 7–10.*
64. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. *Руководство для следователей : научно-практическое пособие. Х. : Изд-во «Лицей», 2002. 280 с.*
65. Корж В. П. Расследование организованной преступной деятельности в сфере экономики : учеб.-метод. пособие. Харьков : Кроссруд, 2011. 304 с.
66. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.
67. Корж В.П. Організована злочинність: кримінально-правові проблеми. *Проблеми методології сучасного правознавства* (Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції). Київ, 1996. С.140–142.
68. Корнієнко М.В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії. К. : Фонд Юрнауки, 2004. 300 с.
69. Кравчук С. Організована злочинність у сфері економіки України: проблеми припинення та шляхи їх вирішення. *Право України. 2011. №8. 301–308.*
70. Криводід О. І. Розвиток криміналістики та еволюція поглядів професора М. В. Салтевського. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського* (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 21–23.

71. Криводід О.І. Сутність організованої злочинності. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Харків: ун-тет внутр. справ, 1997. Вип.2. С. 3–4.

72. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для студентов юрид. вузов и ф-тов / под ред. проф. В. Ю. Шепітько. Х.: ООО «Одиссей», 2001. 528 с.

73. Криміналістика : підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Вид. 4-те, перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 274 с.

74. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

75. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харків.нац.ун-т внутр.справ. Харків : ХНУВС, 2011. 665 с.

76. Криміналістика : підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін. ; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і допов. Київ: Атіка, 2001. 452 с.

77. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко, О. П. Ващук, В. Ю. Калугін, Р. В. Комісарчук, О. А. Самойленко, Д. М. Цехан, А. А. Барцицька, Л. С. Белік, В. А. Динту, С. П. Чумак, Ю. О. Гресь, Н. В. Чіпко; // за ред.: В. В. Тіщенка; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Гельветика, 2017. 555 с.

78. Криміналістика підручник : Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін.: підручник : у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.

79. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. преробл. та доп. Київ: Ін Юре. 2016. 640 с.

80. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Пясковського, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєва та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

81. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Видавн. Дім Ін Юре, 2001. 684 с.

82. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

83. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О.Г. Шилю. Харків : Право, 2013. 824 с.

84. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. / URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

85. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

86. Лазарєв А. П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: теорія та механізм реалізації: монографія. Харків: Право, 2019. 210 с.

87. Лисенко В. В. Організована злочинність як загроза національній безпеці України. *Актуальні проблеми протидії організованій злочинній діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., (26 верес. 2014 р.) Одеса : ОДУВС, 2014. С. 79–80.

88. Лисенко В. В. Проблеми виявлення злочинів, пов'язаних з несплатою податків. *Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України*. 2007. № 2 (37). С. 212–219.

89. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика): Монографія. Київ: Логос, 2004. 324 с.

90. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 429 с.
91. Лук'янчиков Є. Д. Криміналістична характеристика - елемент методики Розслідування окремих видів злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ, 2017, № 1 (38). С. 225–230.
92. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Розвиток інституту слідчих дій у КПК України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №2. С. 56-63.
93. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 512 с.
94. Малярова В. О. Теоретичні основи формування методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2013. № 4. С. 377–382.
95. Мантуляк Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 17 с.
96. Марчук Е.К. Поняття злочинної організації за кримінальним правом України. *Вісник Ун-ту внутр. справ*. Харків: МВС України, 1997. Вип. 2. С. 134 –141.
97. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 186 с.
98. Москаленко О. В. Щодо організації розслідування злочинів та її складових елементів. *Право: зб. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. 2017. № 27. С. 131–136.
99. Матусовский Г. А. Правоохоронні органи у боротьбі з організованою злочинністю: компетенція та взаємодія. *Питання боротьби зі злочинністю*. Х. : Консум, 1998. С.19–61.

100. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
101. Матусовський Г. А. Основи методики розслідування злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 361 с.
102. Матусовський Г.А. Проблеми формування методик розслідування діянь з ознаками корупції. *Організаційні та правові проблеми боротьби з корупцією*: матеріали «круглого столу», 5 черв. 1998 р. Х., 1999. С. 17-21.
103. Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Шаботенко А. І. Судово-почеркознавча експертиза: Навч.-метод посіб. / За заг. ред. І. П. Красюка. Укр. Центр духовн. Культури, 2017. 280 с.
104. Мельник М. К. Корупція і організована злочинність як чинники, що реально загрожують національній безпеці України. *Вісник Львівськ. інст-ту внутрішніх справ*. Львів: Літературний львів, 1995. Вип.1. С. 10–13.
105. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері : монографія. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2010. 246 с.
106. Мелешев С. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій як засобів доказування в кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. №6. С. 163-167.
107. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общая часть / П. П. Михайленко. К. : РИО МВД Украины, 1995. 249 с.
108. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. / Упоряд. М. І. Камлик та інші. К.: Школяр, 1999. 480с.
109. Міняйло Н.Є. Організована злочинність в Україні: стан, структура й особливості. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць*. Чернівці, 2015. С. 118–122.

110. Науково-практичний коментар Кримінально процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні. Станом на 14 вересня 2020 року. / За заг. ред. Лошицького М. В. К. : Видавничий дім «Професіонал», 2020. 1438 с.

111. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : [посіб.] / за заг. ред. проф. О. М. Джужі. К., 2007. 248 с.

112. Падалка А. М. Криміналістична характеристика способів формування організованої злочинної групи у сфері оподаткування. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат. міжн. наук.-практ. конф./ за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор. Київ. 2019. С. 418–421.

113. Пашинська І. В. Розроблення нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Ужгород. №6, 2022. С. 293-296.

114. Пашинська І.В. Організаційно-тактичні особливості розслідування організованої злочинності у сфері економіки. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 47): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 8-9 лютого 2023 р.)*. С.80-83.

115. Пашинська І.В. Системоутворюючі ознаки організованої злочинності у сфері економіки, як співвідношення між групами та видами кримінальних правопорушень. *Прикарпатський юридичний вісник*. №6/2022. С. 203-207.

116. Пашинська І.В. Стан наукового дослідження організованої злочинності у сфері економіки. «Світ наукових досліджень. Випуск 13»: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 25-26 жовтня 2022 р.). С. 138-141.

117. Пашинська І.В., Жердев В.К. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів. Прикарпатський юридичний вісник. №3/2022. С. 61-72.

118. Писарчук І. В. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів у протидії нецільовому використанню бюджетних коштів службовими особами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 19 с.

119. Про врегулювання діяльності фінансових установ та проведення валютних операцій. Постанови Національного банку № 245 від 29.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0172500-14#Text>

120. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. Відомості Верховної Ради. України (ВВР), 1992, № 22, ст.303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

121. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України : від 30.06.1993 р., № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358.

122. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

123. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 304-309.

124. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 460 с.

125. Пчолкін В. Д. Іванцова О. В. Криміналістична характеристика злочинів, що вчинюються у сфері економічної діяльності. *Вісник ХНУВС*. № 3 (74). 2016. С. 151–158.

126. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення в структурі методики розслідування кримінальних правопорушень. *Європейський вибір*

України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 546-549.

127. Пчолкін В. Д., Піддубний В. В. Поняття та криміналістична класифікація злочинів економічної спрямованості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 6. Т. 3 2017. С. 202–206.

128. Пчолкін В. Д., Федосова О. В. Інтеграційні процеси та їх вплив на формування структури методики розслідування злочинів. *KELM*. 2020. № 5. С. 238–246.

129. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства. *Вісник ХНУВС*. № 1 (56), 2012. С. 133–141.

130. Пчолкін В.Д. Проблеми визначення поняття та класифікації злочинів у сфері економіки. *Право і безпека*. 2005. № 4. С. 104–107.

131. Пчолкін В.Д., Піддубний В.В. Щодо криміналістичної класифікації економічних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.)/ МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 175–177.

132. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В., Алексєєв О. О. та ін. Криміналістика : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

133. Салтевський М. В. Криміналістика. У 2-х ч. Ч. 1. Харків: КонСУМ, Основа, 1999. 416 с.

134. Самойленко О.А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А.Д. Волобуєва. Одеса, 2020. 372 с.

135. СБУ викрила фармакологічну компанію, яка продавала ліки російській армії. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/sbu-vikrila-farmakolohichnu-kompaniju-jaka-prodavala-lik-rosijskij-armiji.html>.

136. СБУ оголосила нові підозри троюрідній сестрі нардепа Гончаренко – за привласнення €24 мільйонів на ремонтах. URL:<https://news.pn/uk/criminal/293672>.

137. Сердюк В. П. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні України: процесуальні проблеми. *Право і суспільство*. 2017. №1. С. 255-259.

138. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 222 с.

139. Слінько С.В. Елементи негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Журнал «Право, Економіка, Наукова Діяльність»*. Лодзь, Польща. 2015, № 1, С. 212–216.

140. Слінько С.В. Сучасні індикатори виявлення фінансових злочинів та протидія їм в Україні (scopus) [http\\ doi.org\10/34069\AI\2021.44.08.6](http://doi.org/10/34069/AI/2021.44.08.6); С. 61–71.

141. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Б. Смелік ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2006. 20 с.

142. Сокурєнко В. В. Проблеми оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування у справах про фінансове шахрайство. В.В. Сокурєнко, С.С. Чернявський. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 1, ч. 2. С. 246–255.

143. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 250 с.

144. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення 15.06.23).

145. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Харків, 2012. 491 с.

146. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

147. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236-245.

148. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Деякі теоретичні та прикладні проблеми розвитку криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2021. №. 4. С. 548–552.

149. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету імені Е.О. Дідоренка*. 3 (91). 2020. С. 307–319.

150. Стратегія національної безпеки України. Указ президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020 <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

151. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, затвердженої Кабінетом Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>

152. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. Указ Президента № 347/2021 від 11 серпня 2021 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>

153. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2002. № 1 (13). С. 23–18.

154. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монографія. Одесса : Юридична література, 2002. С. 50-51.
155. Тищенко В. В. Формирование теоретических основ криминалистической методики расследования преступлений: проблемы и тенденции. *Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы*. 2014. № 1 (3). С. 17–24.
156. Тищенко В. В. Ващук О. П. Криміналістика : навч. посіб. для студентів ф-тупідгот. слідчих органів внутр. справ. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Юридична література, 2015. 197 с.
157. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: дис. ... доктора. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2003. 40 с.
158. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
159. Тищенко В. В. Щодо проблем застосування та побудови криміналістичних методик у слідчій діяльності. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів* : матеріали IV міжнар. круглого столу : 27 трав. 2016 р., м. Одеса / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2016. С. 108–111.
160. Ткаченко В. І. Пошукові ознаки об'єктів, що становлять оперативний інтерес для суб'єктів оперативно-розшукової протидії контрабанді наркотиків. *Форум права*. 2017. № 5. С. 395–401.
161. Топчій В. В. Планування розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 169–174.
162. Удалова Л.Д., Рожнова В.В., Савицький Д.О., Хабло О.Ю. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навч.посіб., 3тє видання, переробл. і доповн. Київ. 2002. 275 с.
163. Удовенко Ж. В. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. Галагана В. І. Київ. : «Центр учбової літератури», 2016. 320 с.

164. Ущатовський В. Ф. Протидія організованих злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми : монографія. Київ : Держ. наук.-досл. ін-т МВС України, 2009. 532 с.
165. Федосова О. В. Становлення та перспективи розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2020. № 46. С. 200-210.
166. Федосова О. В. Шляхи удосконалення структури методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 300-314.
167. Чаплинський К. О., Мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями: навч. посіб. Дніпропетровський гуманітарний університет, 2009. 225 с.
168. Чернявський С. С. Тіньова економіка як підґрунтя організованої економічної злочинності в Україні: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теоретичний журнал*. Київ. 2009. № 1 (62). С. 113-126.
169. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2010. 610 с.
170. Шаповал О.В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. Кримінальне право та кримінальний процес. *Судова апеляція*. 2016. № 4 (45). С. 71–79.
171. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик. *Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 5th Intern. Sci. and Practical Conf. (July 16-18, 2020). Washington, USA, 2020. P. 117–127.*

172. Шевчук В. М. Сучасні наукові концепції формування типової структури окремої криміналістичної методики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2020. С. 359–365.

173. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Х. : Право. 2001. 560 с.

174. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

175. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.

176. Шепітько В.Ю. Вибрані твори. Избранные труды. Х. : Видавнича агенція «Апостіл», 2010. 576 с.

177. Шепітько В.Ю.Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.

178. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

179. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: моногр. Харків. В деле. 2015. 560 с.

180. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

181. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 407 с.

182. Щур Б.В. Особливості методики розслідування господарських злочинів: навчальний посібник / Б.В.Щур, М.П. Федоров. Львів: Камула, 2017. 176 с.

183. Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, 1998. 1241 с. URL: <https://leksika.com.ua/>

184. Pashynska I.V. Classification method of knowledge organized crime in the sphere of business activities. The 47 st International scientific and practical conference «Science and Education» (27 – 28 February, 2023) Nika Publishing, Liverpool, Great Britain. 2023. P. 127-130.

185. Valeriy D Pcholkin, Igor V Borysenko, Oleg Yu Bululukov, Vasyl V Baranchuk, Vladlena O Prykhodko. The modern development of new promising fields in forensic examinations. Сучасний розвиток нових перспективних напрямів судової експертизи Journal of Forensic Science and Medicine. Academic Journal of the Institute of Evidence Law and Forensic Science of CUPL. China. 2021, Volume 7, Issue 4. P.137-144.

186. Stepaniuk R., Shcherbakovskyi M., Kikinchuk V., Petrova I., & Babakin V. (2022). Problems of investigation of medical crimes in Ukraine. Amazonia Investiga, 11(57), P. 39–47.

187. Shevchuk V.M. (2020). Methodological problems of the conceptual framework development for innovation studies in forensic science. Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 27(2), 170–183.

188. Shcherbakovskyi, M., Stepaniuk, R., Kikinchuk, V., Oderiy, O., & Svyrydova, L. (2020). Evidentiary problems in the investigation of corruption crimes in Ukraine. Amazonia Investiga, 9(32), P. 117–124.

189. Ivan Kubariev, Yevgen Barash, Valeri Pcholkin, Olena Pluzhnik. Assessing the Contemporary Issues of Countering Transnational Crime (Оценка современных проблем противодействия транснациональной преступности) JURNAL CITA HUKUM – INDONESIAN LAW JOURNAL. Vol. 9 No. 2 (2021), pp. 291-304.

190. Shevchuk V., Shevchuk O., Zuy V., Chub O. (2018). Legal regulation of procurement of narcotic drugs in Ukraine with involvement of international specialized organizations. Georgian Medical News. № 11 (284). 2018. P. 143–154.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
Національного аерокосмічного
університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

М.В. Нечипорук

02. 2023 року

АКТ

**впровадження в освітній процес
Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
результатів дисертаційного дослідження**

17 лютого 2023 року

м. Харків

Про впровадження в освітній процес Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» основних результатів дисертації Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері економіки», на здобуття наукового ступеня доктора здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Уклала комісія у складі:

голови:	в.о. проректора з НІПР Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» кандидата технічних наук, доцента А.М. Гуменного;
членів комісії:	завідувача кафедри права №702 гуманітарно – правового факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», доктора юридичних наук, професора Г. О. Спіциної. професора кафедри права №702 гуманітарно – правового факультету факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», доктора юридичних наук, професора Н.Є.Філіпенко.

Комісія відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати

дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології Харківського національного університету внутрішніх справ Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері економіки», на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у вигляді наукових статей і тез доповідей на конференціях та семінарах, зокрема:

1.Пашинська І.В. Значення криміналістичної характеристики при розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері економіки. Науковий журнал «Митна безпека». Випуск №4, 2021. с. 61-66.

2.Пашинська І.В., Жердев В.К. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів. Прикарпатський юридичний вісник. №3/2022. С. 61-72.

3.Пашинська І.В. Розроблення нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки. Аналітично-порівняльне правознавство. № 6-2022. С. 293-296.

4.Калганова О.А., Пашинська І.В. Критерії ефективності криміналістичної характеристики організованої злочинності у сфері економіки. Юридичний науковий електронний журнал. № 10/2022. С. 647-649.

5.Пашинська І.В. Системоутворюючі ознаки організованої злочинності у сфері економіки, як співвідношення між групами та видами кримінальних правопорушень. Прикарпатський юридичний вісник. №6/2022. С. 61-72.

6.Pashynska I.V. The concepts of extraterritorial space in criminal process. Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті: матеріали ІХ всеукраїнської наукової конференції. Харків, 2020. С. 168-173.

7.Пашинська І.В. Стан наукового дослідження організованої злочинності у сфері економіки. «Світ наукових досліджень. Випуск 13»: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 25-26 жовтня 2022 р.). С. 138-141.

8.Пашинська І.В. Актуальні питання побудови окремої системи криміналістичної класифікації організованої злочинності у сфері економіки. Шістдесят дев'яті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної наукової інтернетконференції, (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 28-29 жовтня 2022 р.). С. 38-40.

9.Пашинська І.В. Організаційно-тактичні особливості розслідування організованої злочинності у сфері економіки. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції, Випуск 44. (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 7-8 лютого 2023 р.).

Зазначені наукові статті і тези доповідей внесені до списку літератури робочих програм/силабусів навчальних дисциплін: «Кримінальний процес» та

«Криміналістика» і використовуються під час підготовки здобувачами вищої освіти до семінарських та практичних занять з зазначених навчальних дисциплін.

Комісія вважає, що представлені наукові статті та тези доповідей, отримані на основі проведеного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівні та можуть використовуватися в освітньому процесі при підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність».

Голова комісії:

Члени комісії:

Андрій ГУМЕННИЙ

Ганна СПІЦИНА

Наталія ФІЛІПЕНКО

Додаток Б

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Департаменту
Захисту інтересів суспільства і
держави НП України
полковник поліції
Рославчук

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері економіки», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у практичну діяльність ДЗІСД НП України.

Комісія в складі: заступник начальника Департаменту Сенчило О.В., заступник начальника управління Рок В.А., заступник начальника управління Копасєв О.В., склала цей акт, який засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері економіки», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються у практичній діяльності Національної поліції України.

Зокрема, автором під час дослідження теоретико-методологічних основ розслідування організованої злочинності у сфері економіки приділено значну увагу проблемним питанням, які виникають на практиці, а саме: удосконалено криміналістичну характеристику організованої злочинності у сфері економіки; розкрито етапи розслідування організованої злочинності у сфері економіки; визначено типові версії і напрями розслідування організованої злочинності у сфері економіки.

Результати дисертаційного дослідження Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері економіки» мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть підвищенню якості правового та організаційного забезпечення діяльності Національної поліції України.

Члени комісії

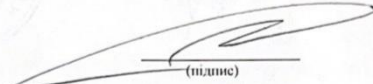

(підпис)

Олександр Сенкив
(ім'я, прізвище)

(підпис)

Владислав Рощинський
(ім'я, прізвище)

(підпис)

Олександр Кучук
(ім'я, прізвище)

Додаток В

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Проректор з навчально-методичної
 роботи Державного податкового
 університету
 Іван ШЕМЕЛИНЕЦЬ
 «24» грудня 2023 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Комісія у складі:

директора Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, к.ю.н., доцента Калганової Олени Анатоліївни (голова);

завідувача кафедри кримінальних розслідувань Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, к.ю.н. Колосовського Євгена Юрійовича;

професора кафедри кримінальних розслідувань Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, к.ю.н., доцента Яцик Тетяни Петрівни,

склали цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Пашинської Ірини Володимирівни «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються в освітньому процесі Державного податкового університету, на кафедрі кримінальних розслідувань Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика: фінансові розслідування», «Криміналістичне забезпечення фінансових розслідувань», «Розслідування

організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування» та інших дисциплін правового характеру.

Внесені автором до зазначених вище навчальних дисциплін, матеріалів доповнення підготовлені на достатньому теоретичному та методичному рівнях та ґрунтуються на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства, практики розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності, у зв'язку з чим можуть бути впроваджені в освітній процес Державного податкового університету, а також використання здобувачами вищої освіти.

Члени комісії

(підпис)

Олена КАЛГАНОВА

(підпис)

Євген КОЛОСОВСЬКИЙ

(підпис)

Тетяна ЯЦИК

Додаток Г

*Кількість зареєстрованих правоохоронними органами кримінальних
правопорушень, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності
(2018–2022 роки)*

Номер та найменування статті за КК України		Кількість зареєстрованих правопорушень за роками				
		2018	2019	2020	2021	2022
191	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем	1 227	1 453	1 518	1 125	210
199	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів	3	8	3	0	11
200	Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення	0	1	0	1	0
201	Контрабанда	10	23	14	13	20
203 ²	Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей	1 060	1 083	734	655	359
204	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	360	483	134	55	37
205	Фіктивне підприємництво (декриміналізована від 26.09.2019)	29	19	0	0	0
205 ¹	Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців	2	0	0	0	0
206	Протидія законній господарській діяльності	0	0	0	1	3
206 ⁴ , ч. 3	Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації	0	0	1	0	0
209	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	17	23	11	10	9
210	Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням	6	12	6	1	0
211	Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону	6	1	1	0	0

212	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	6	4	6	3	2
<i>Продовження до таблиці 3.1.</i>						
212 ¹	Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	1	2	2	0	0
218 ¹	Доведення банку до неплатоспроможності	1	0	0	0	0
219	Доведення до банкрутства	0	0	1	0	0
222	Шахрайство з фінансовими ресурсами	3	23	17	22	1
222 ¹	Маніпулювання на фондовому ринку	0	1	0	0	0
224	Виготовлення, збут та використання підроблених цінних паперів (крім державних цінних паперів)	0	2	0	0	0
232	Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках	0	0	0	1	1
233	Незаконна приватизація державного, комунального майна	1	2	1	0	0

<i>Предикатні кримінальні правопорушення</i>						
358	Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів	165	371	353	186	0
361	Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку	1	2	1	0	0
362	Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї	0	1	0	0	0
364	Зловживання владою або службовим становищем	234	236	233	123	0
364 1	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	24	29	15	8	0
365	Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу	0	1	0	0	0
365 2	Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги	0	4	7	7	0
366	Службове підроблення	534	1114	625	230	0
367	Службова недбалість	164	150	220	122	0

368	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою	14	4	9	3	17
368 4	Підкуп особи, яка надає публічні послуги	1	0	0	0	6
369	Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі	1	1	2	0	3
369 2	Зловживання впливом	5	6	3	1	1
388	Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації	0	2	0	0	0

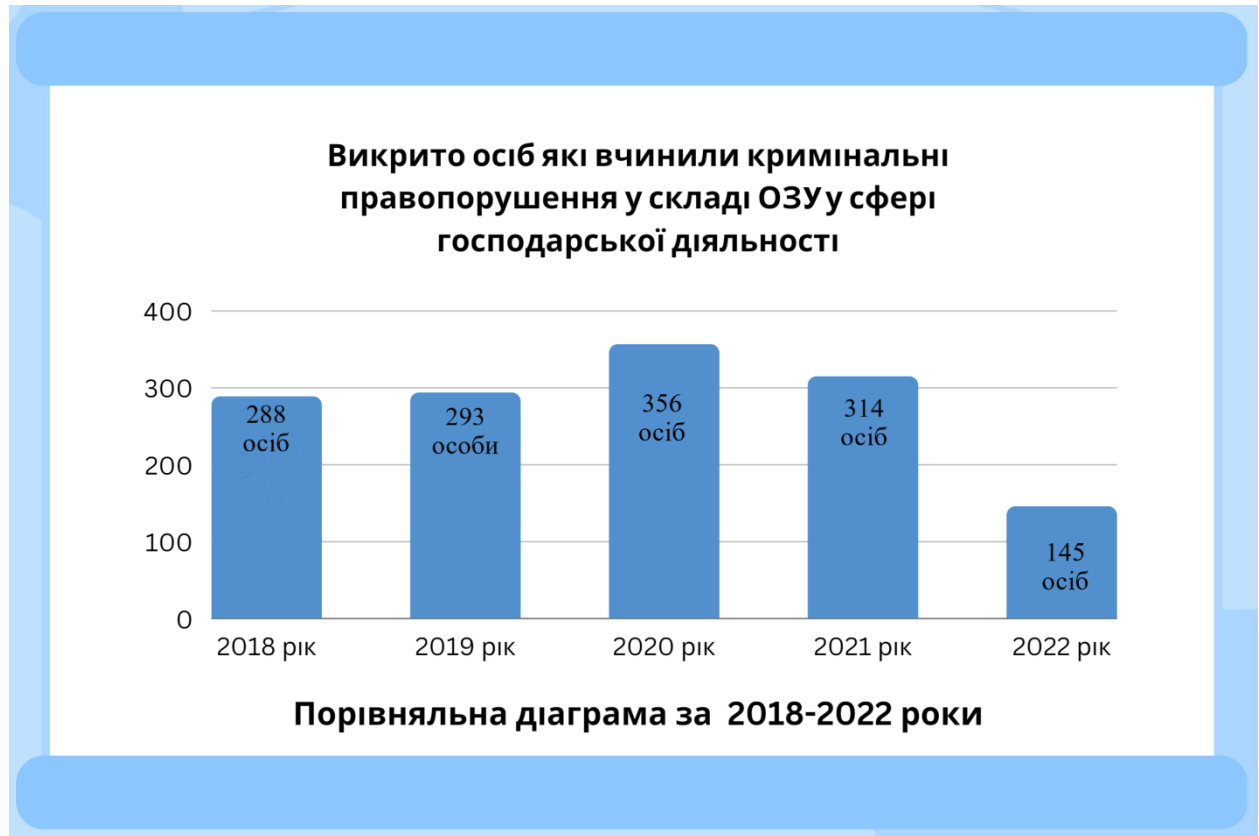
Таблиця 1.1. Інформація стосовно зареєстрованих правоохоронними органами кримінальних правопорушень, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності (2018–2022 роки).

Додаток Г

Рис. 1.1. Поширення організованого злочинного угруповання у сфері господарської діяльності за регіонами України.

Додаток Д

Діаграма 1.1. Статистичні дані за 2018-2022 роки, щодо викритих осіб у складі ОЗУ.

Додаток Е

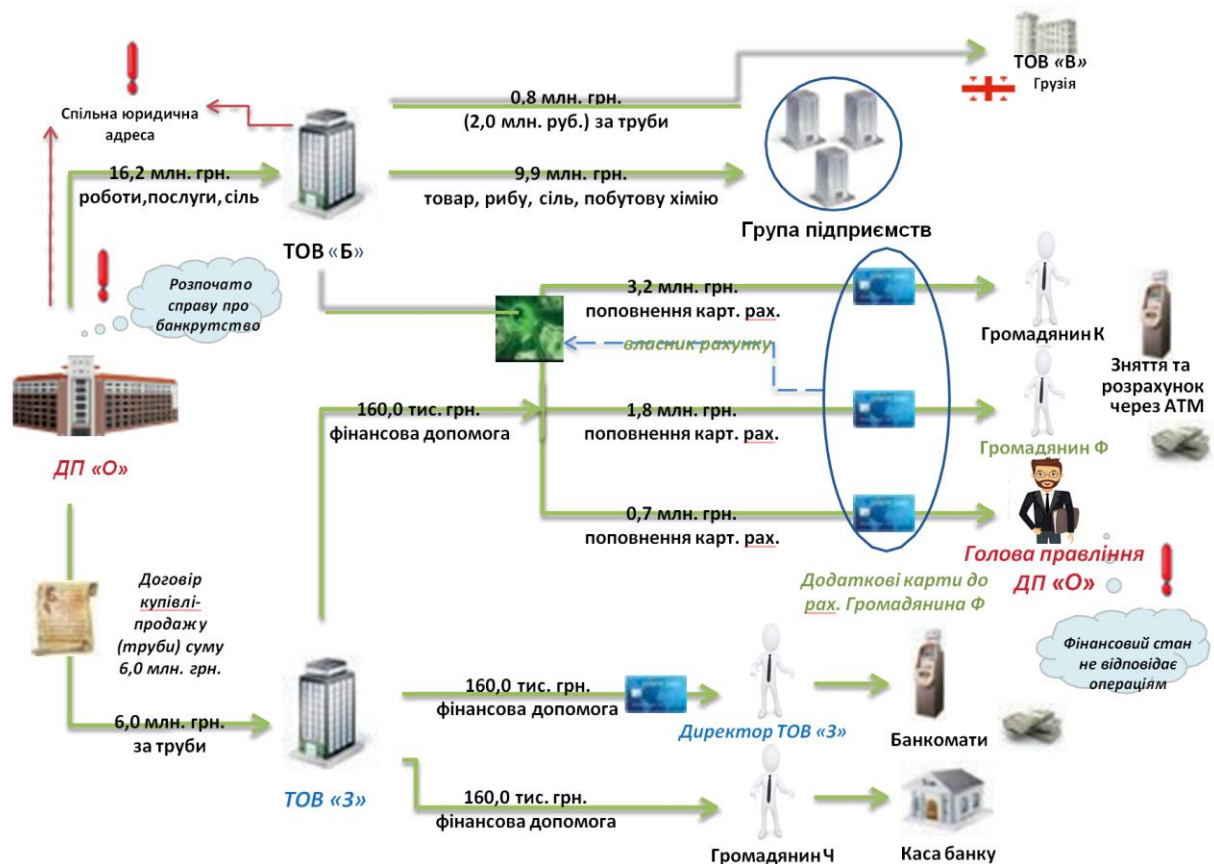

Рис. 2.2.1. Організація легалізації грошових коштів шляхом «конвертації» у готівку за допомогою посадової особи державного підприємства.

Пояснення до схеми:

ДП «О» за сприянням посадової особи перераховано кошти на рахунок ТОВ «Б» у сумі 16,2 млн грн за роботи, послуги, сіль, та на рахунок ТОВ «З» кошти у сумі 6,0 млн грн за труби.

ТОВ «З» частину отриманих державних коштів направив трьома рівними платежами по 160,0 тис. грн як фінансову допомогу на карткові рахунки фізичних осіб, одна з яких належала Голові правління державного підприємства «О», якими знято готівкою через банкомати та банківські каси. ТОВ «Б» отримані кошти частинами перерахував на рахунки групи підприємств у сумі 9,9 млн грн в оплату за рибу, сіль, побутову хімію та на

користь нерезидента – ТОВ «В» (Грузія) у сумі, еквівалентній 0,8 млн грн., в оплату за труби.

Крім того, кошти у загальній сумі 5,7 млн грн ТОВ «Б» перераховано на рахунок Громадянина Ф. (1,8 млн грн) та додаткові платіжні карти до його рахунку відкриті на ім'я Громадянина К. (3,2 млн грн) та Голови правління ДП «О» (0,7 млн грн). У подальшому кошти з платіжних карток знято готівкою через мережу банкоматів.

Стало відомим, що ДП «О» та ТОВ «Б» мають спільну адресу реєстрації.

Основними є ТОВ «Б» та ТОВ «З», які задіяні у схемі розкрадання державних коштів з подальшою їх конвертацією в готівку, мають ознаки фіктивності (одноособовий засновницький склад, не декларують валових доходів, не сплачують податків, мають податковий борг і незначний статутний капітал).

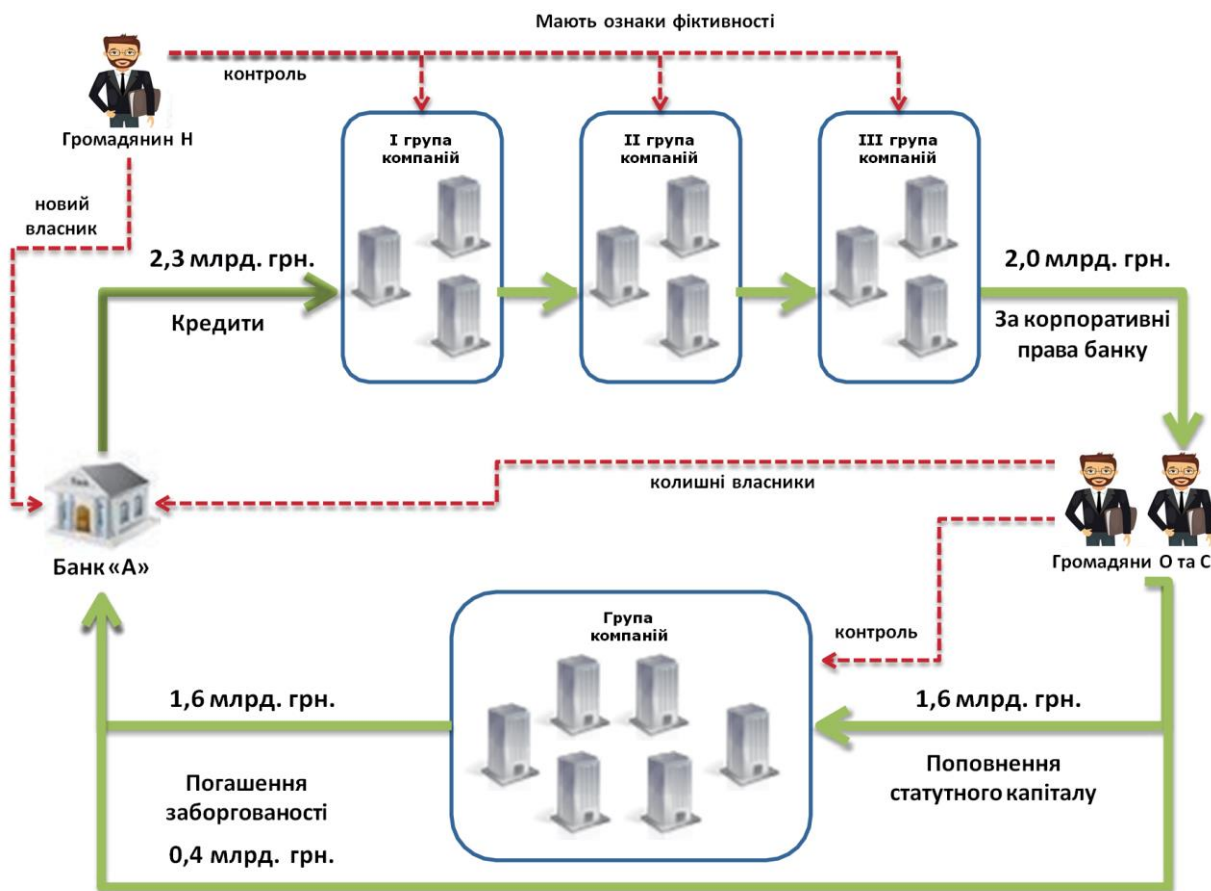

Рис. 2.2.2. Організація схеми, що дозволила здійснити псевдопродаж контрольного пакету акцій банку з використанням підприємств з ознаками фіктивності.

Пояснення до схеми:

Встановлено, що банком «А» впродовж одного дня надані «І групі компаній» новостворених підприємств, кредити під заставу товарів, які будуть у подальшому придбані, на загальну суму 2,3 млрд грн.. Того самого дня, зазначені кошти були переведені на рахунки «ІІ групи компаній», які зі свого боку перерахували зазначені кошти на користь «ІІІ групи компаній».

Усі вищезазначені групи компаній перебували під контролем Громадянина К. та мали ознаки фіктивності.

Того самого дня «ІІІ групою компаній» кошти перераховані на користь Громадян О. та С. як оплата за контрольний пакет (80%) акцій банку «А».

Громадянами О. та С. отримані кошти в сумі 2,0 млрд грн були використані для погашення власної заборгованості та заборгованості підконтрольних підприємств перед банком «А» за кредитами, наданими раніше.

Унаслідок проведення вказаної схеми фактично відбулося переведення боргу з Громадян О. та С. і підконтрольних їм підприємств на фіктивні компанії Громадянина Н.

Додаток Ж

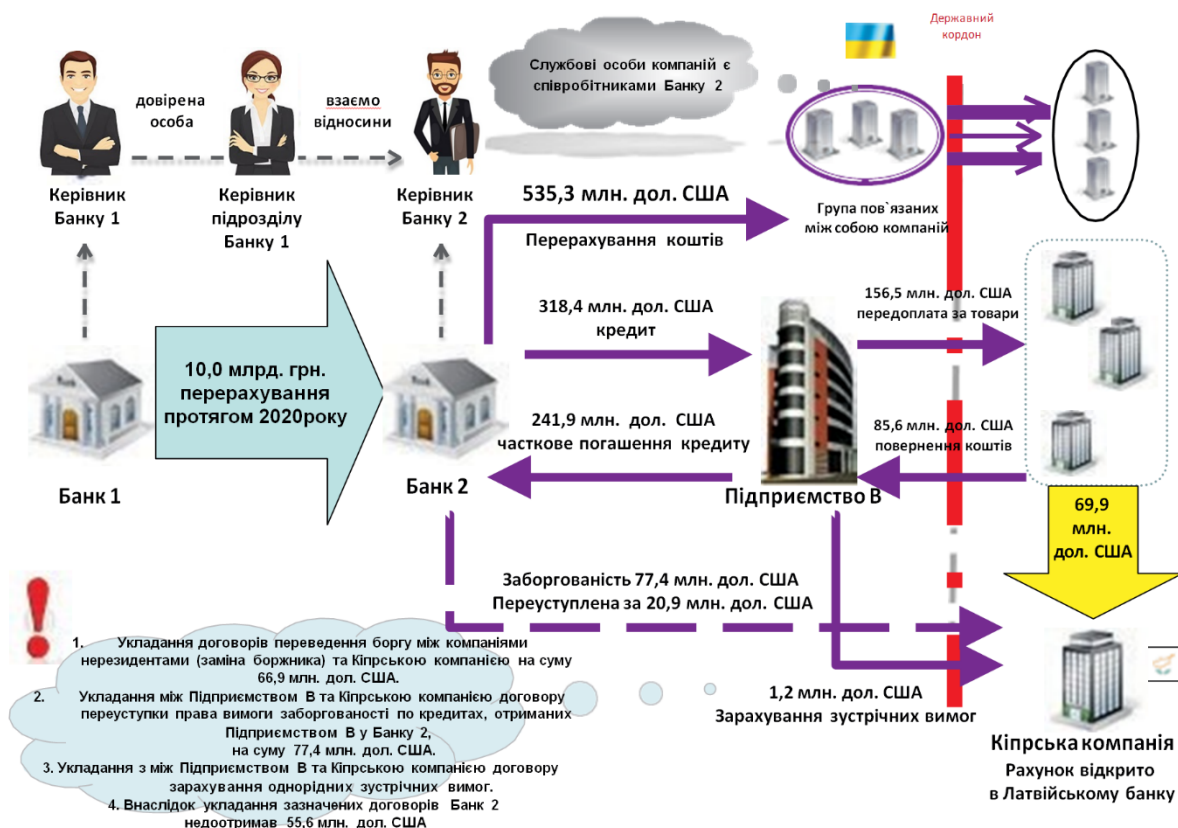

Рис. 2.2.3. Організація схеми ОЗУ щодо розкрадання коштів банків і подальшої їх легалізації через проведення кредитних та зовнішньоекономічних операцій за участю посадових осіб.

Пояснення до схеми:

Впродовж 2020 року Банк «2» одержав від Банку «1» кошти в сумі близько 10,0 млрд. грн. Керівник Банку «2» мав взаємовідносини з керівником підрозділу Банку «1», яка зі свого боку була довіреною особою керівника Банку «1».

У подальшому 4,1 млрд. грн. з числа вказаних коштів Банком «2» конвертовано в 535,3 млн. дол. США та перераховано їх за кордон в інтересах, пов'язаних між собою українських суб'єктів господарювання, товариств, посадовими особами яких є співробітники Банку «2».

Крім того, Банк «2» надав Підприємству «В» кредит у сумі 318,4 млн. дол. США, з яких 241,9 млн. дол. США було повернуто як погашення

заборгованості закредитому цьому самому банку. Також отримані кредитні кошти Підприємством «В» частково перераховано за кордон на користь трьох компаній-нерезидентів як передоплата за товари на загальну суму 156,5 млн дол. США. У подальшому частина коштів у сумі 85,6 млн дол. США, у зв'язку з неможливістю виконання умов договорів в частині поставки товарів, зазначеними нерезидентами, була повернута Підприємству «В», а решту заборгованості в сумі 69,9 млн дол. США, відповідно до укладених договорів переведення боргу (заміни боржника у зобов'язанні), нерезидентами було переведено на користь іншого нерезидента – Кіпрської компанії.

Залишок непогашеної заборгованості за кредитними зобов'язаннями Підприємства «В» перед Банком «2» у сумі 77,4 млн дол. США був переуступлений Банком «2» на користь Кіпрської компанії за 20,9 млн дол. США.

Між Підприємством «В» та Кіпрською компанією було укладено договір зарахування однорідних зустрічних вимог, унаслідок чого заборгованість Підприємства «В» перед Кіпрською компанією становила 7,9 млн. дол. США, з яких фактично сплачено кошти в сумі 1,2 млн. дол. США.

Отже, внаслідок укладання посадовими особами Банку «2» збиткових угод з переуступки на Кіпрську компанію права вимоги заборгованості за кредитами, Банком «2» недоотримано кошти в сумі 55,6 млн дол. США, тобто одержано збиток.

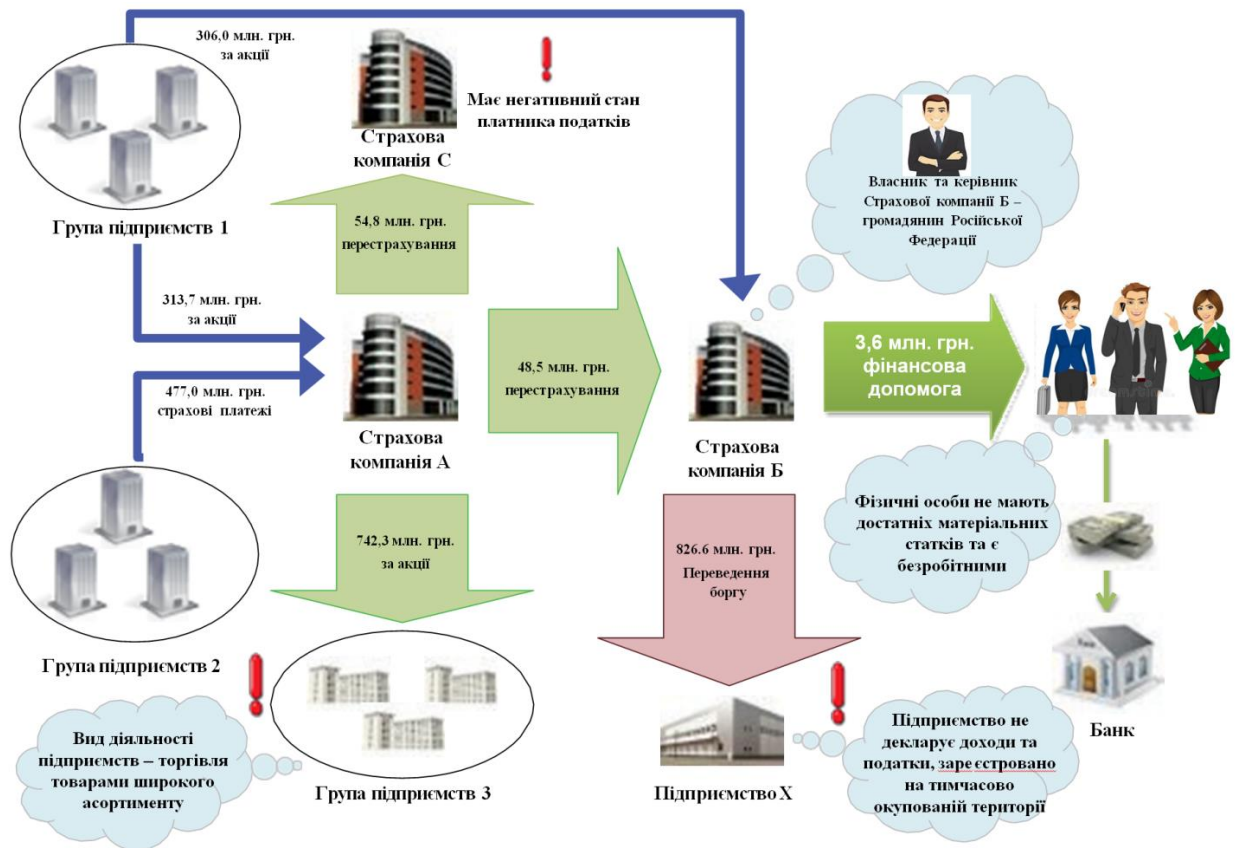

Рис. 2.2.4. Організація схеми в «Донецькій народній республіці» шляхом фінансування їх представників із залученням страхових компаній.

Пояснення до схеми:

На рахунки двох страхових компаній зараховувались кошти від ряду суб'єктів господарювання: на рахунок Страхової компанії «А» надійшло 477,0 млнгрн – як оплата страхових платежів та 313,7 млнгрн – як оплата за акції. На рахунок Страхової компанії «Б» зараховано 306 млнгрн – за акції, векселі, оплати у якості переуступки боргу, поповнення власного рахунку, перестрахування платежів.

У подальшому акумульовані Страховою компанією «А» кошти перераховано на рахунки групи підприємств, основною діяльністю яких є роздрібна та посередницька діяльність у сфері торгівлі, в сумі 742,3 млнгрн. як оплату за акції, на рахунок Страхової компанії «С» (має негативний стан

платника податків) у сумі 54,8 млн грн.. як перестрахування та на рахунок Страхової компанії «Б» у сумі 48,5 млн грн. як страхові премії.

Крім того, Страховою компанією «Б» було перераховано кошти за договором переуступки боргу на рахунок Підприємства «Х» у розмірі 826,6 млн грн. Підприємство «Х» не декларує доходи та податки, зареєстровано на тимчасово окупованій території.

У подальшому з рахунка Страхової компанії «Б» частина коштів у сумі 3,6 млн грн перерахована на рахунок трьох фізичних осіб як фінансова допомога. Фізичні особи знімали грошові кошти готівкою в касі однієї банківської установи.

Фізичні особи – учасники ОЗУ, зареєстровані на тимчасово окупованій території, виводять гроші у готівку.

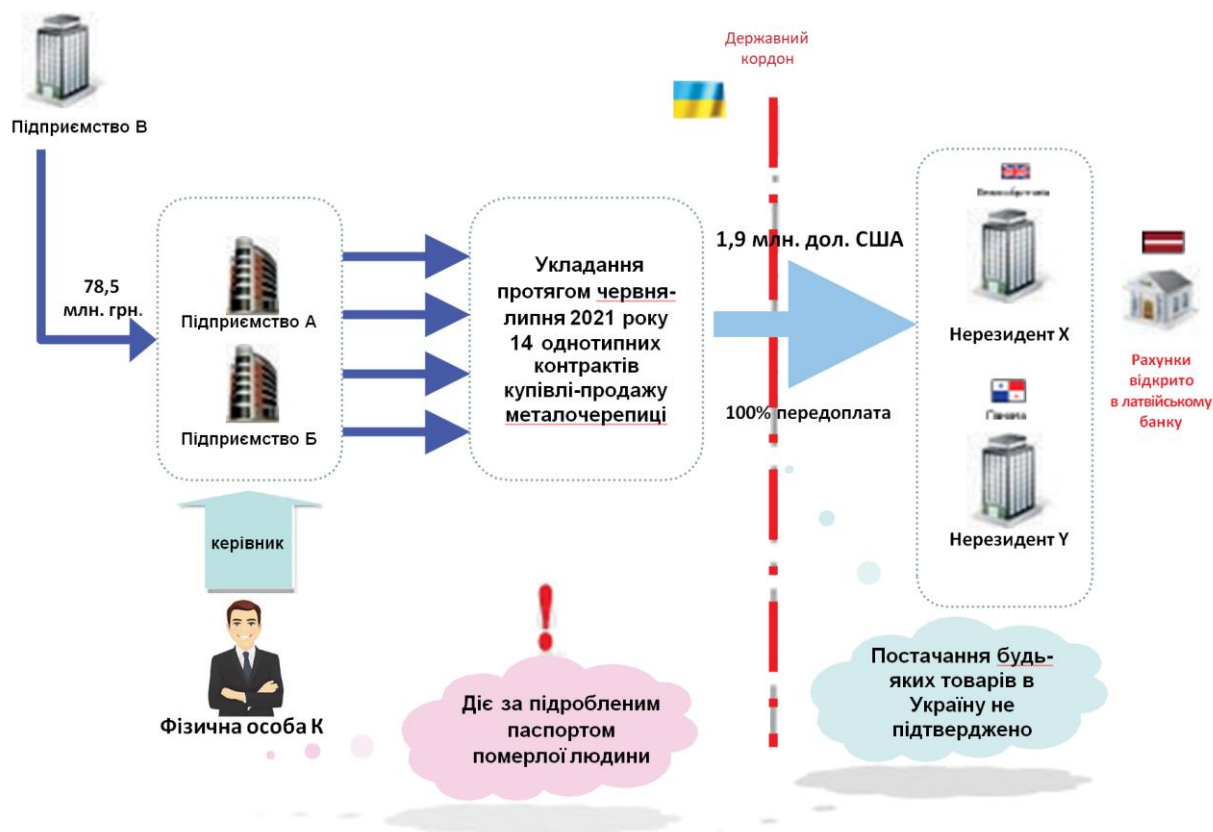

Рис. 2.2.5. Організація злочинних дій ОЗУ для отримання незаконного прибутку шляхом укладання фіктивних контрактів українськими фіктивними підприємствами з компаніями-нерезидентами.

Пояснення до схеми:

Підприємством «А» та Підприємством «Б» укладено 14 однотипних контрактів купівлі-продажу метало-черепиці з компаніями-нерезидентами «Х» (Великобританія) та «Y» (Панама). У всіх випадках оплата за товар здійснювалась у вигляді 100% попередньої оплати на рахунки компаній-нерезидентів «Х» та «Y», які відкрито у латвійському банку, на загальну суму 1,9 млн дол. США.

Джерелом походження коштів на рахунках Підприємства «А» та Підприємства «Б», за рахунок яких було придбано валюту, були надходження від Підприємства «В» на загальну суму 78,5 млн гривень.

Згідно з інформацією, отриманої від правоохоронних органів, паспорт, який було пред'явлено банківській установі керівником Підприємства «А» та Підприємства «Б», є підробленим, оскільки належить померлій людині. Крім того, Підприємства «А», «Б» та «В» містять ознаки «фіктивності», а саме: одноосібний посадовийзасновницький склад, мізерні статутні капітали, не здійснюють декларування валового доходу та сплату податків.

Постачання будь-яких товарів на митну територію України на користь Підприємства «А» та Підприємства «Б» не здійснювалось.

Додаток І

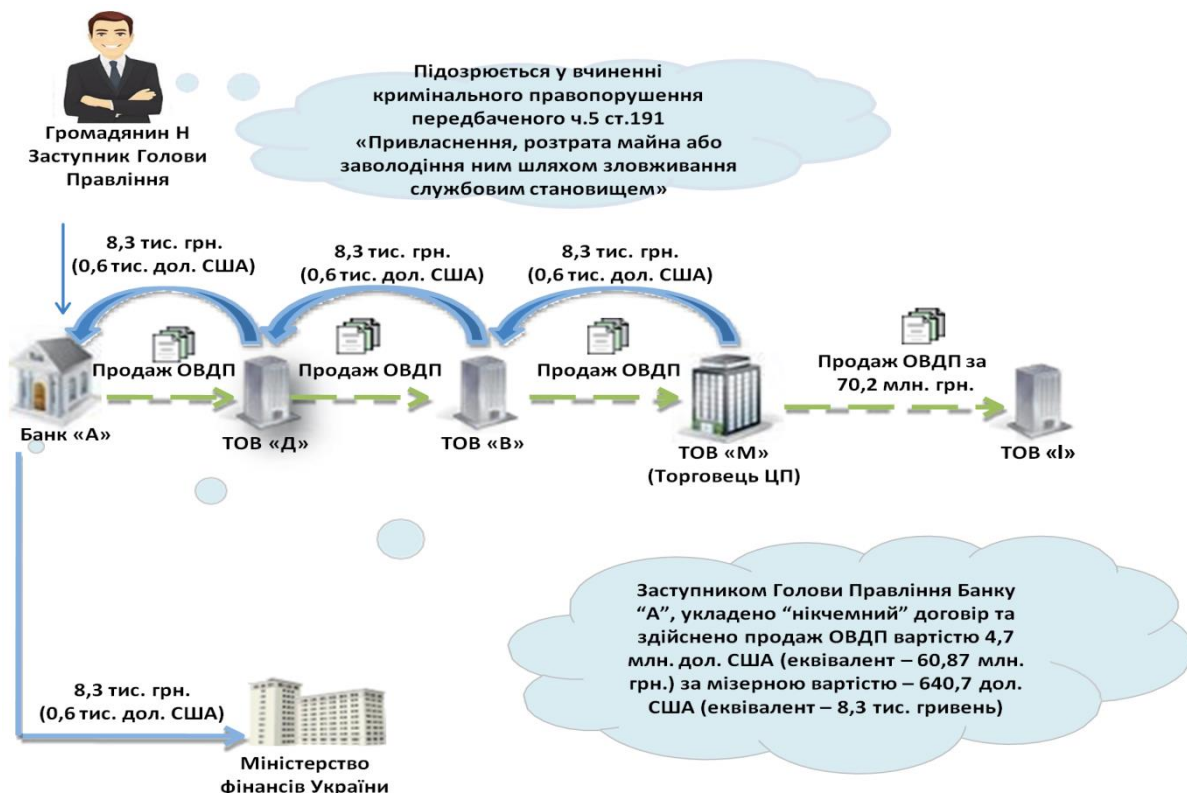

Рис. 2.2.6. Організація схеми ОЗУ щодо заволодінням майном шляхом підкупу службової особи.

Пояснення до схеми:

Банком «А» за участю Громадянина Н. (заступника Голови Правління банківської установи «А») укладено з ТОВ «Д» угоду та здійснено продаж облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) загальною номінальною вартістю 4,7 млрдол. США (еквівалент – 60,8 млн грн.) за 8,3 тис. гривень.

У подальшому, ТОВ «Д» ОВДП були продані іншому підприємству ТОВ «В» за 8,3 тис. грн, а потім придбані торговцем цінними паперами ТОВ «М» ОВДП у ТОВ «В» за 8,3 тис. грн, продані на біржовому ринку за ринковою вартістю 70,2 млнгрн на користь ТОВ «І».

Отже, на підставі розпорядження, виданого заступником Голови Правління Банку «А», ОВДП були продані за значно нижчою вартістю від їх номінальної вартості, що призвело до збитків на суму понад 60 млн. гривень. Втім найчастіше в цій сфері зустрічаються схеми ОЗУ, де йде

обробка безготівкових коштів з подальшою «конвертацією» у готівку (Додаток Л). Схему складено на основі усних свідчень Національної поліції України, Служби безпеки України, назви і цифри не несуть прямого посилення на кримінальне провадження)

Схема що розглядаємо, в основному є класичною і часто використовуваною. Так, кошти, що надійшли від І групи підприємств на користь ІІ групи підприємств як оплата послуг, товару, металообробу, запчастин, у подальшому були перераховані на користь ТОВ «М» у сумі 16,9 млнгрн та ТОВ «А» в сумі 5,0 млнгрн за векселі. Зі свого боку, отримані кошти ТОВ «М» перераховано на користь ТОВ «А» в сумі 2,9 млнгрн з призначенням платежу – за метал.

У подальшому з рахунків ТОВ «М» та ТОВ «А» зазначені кошти були перераховані Громадянину К. та Громадянину В. як оплата за метал та зняті готівкою. Загальна сума обготівкованих Громадянами К. та В. коштів становить 18,1 млн гривень.

Додаток Й

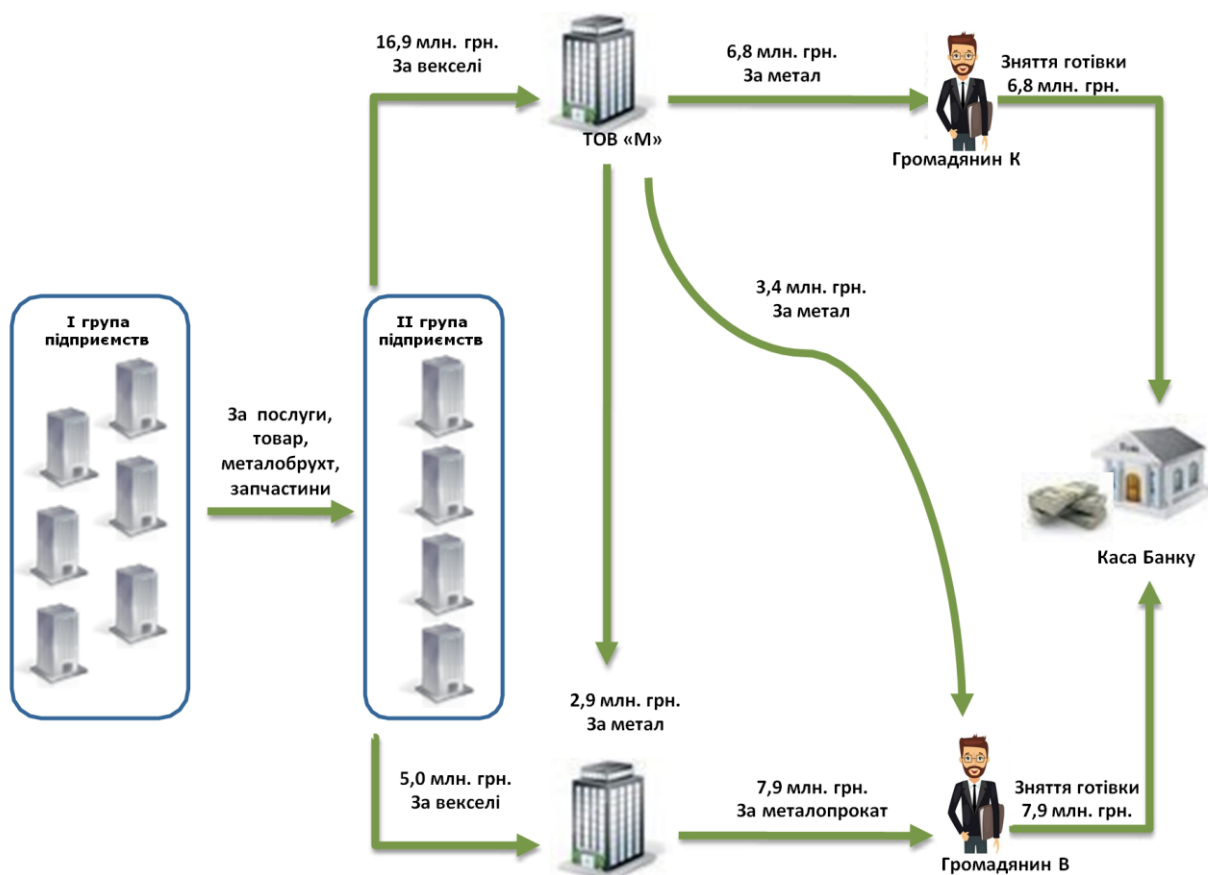

Рис. 2.2.7. Організація схеми ОЗУ руху безготівкових коштів з подальшою «конвертацією» у готівку.

Пояснення до схеми:

Кошти надходили від першої групи компаній на рахунки другої групи компаній (21 підприємство), в подальшому перераховувались на карткові рахунки 20 фізичних осіб та знімались ними готівкою.

Загальна сума коштів переведених у готівку та перерахованих на карткові рахунки становить 278,3 млн гривень. Переважна більшість підприємств, з рахунків яких знімались готівкові кошти, зареєстровані в один період часу, мають мізерні статутні капітали (від 100 до 3000 гривень) та одноосібний посадовий склад. Інформація про задекларовані валові доходи та сплачені податки відсутня.

Фізичні особи-власники карткових рахунків є засновниками вказаних підприємств. Зазначені особи не мають відповідних статків, зважаючи на відсутність отриманих доходів та права власності на майно.

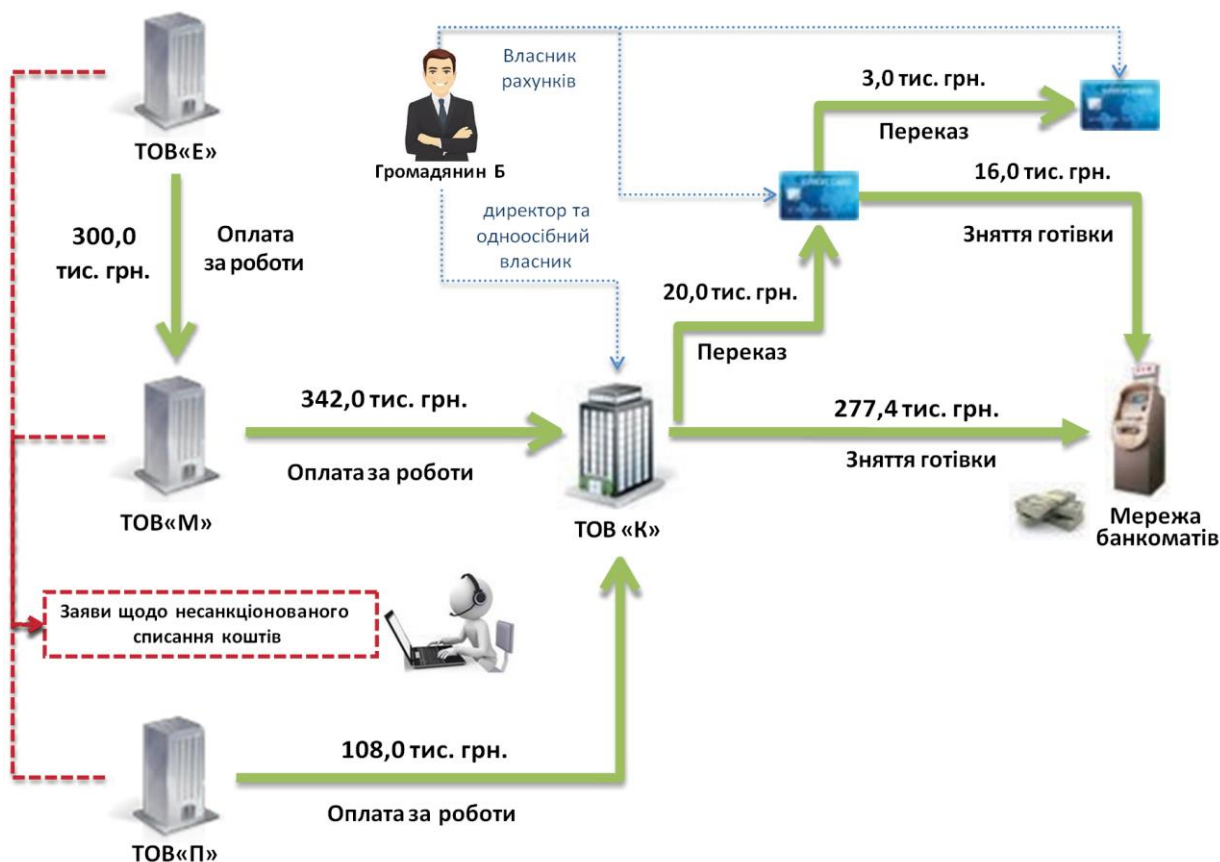

Рис. 2.2.8. Організація схеми ОЗУ щодо несанкціонованого списання коштів з рахунків ряду компаній.

Пояснення до схеми:

Упродовж одного дня з рахунків з віддаленим керуванням трьох підприємств несанкціоновано списано грошові кошти в сумі 450,0 тис. грн., які зараховано на рахунок ТОВ «К» з призначенням «оплата за роботи».

У подальшому більшу частину одержаних коштів у сумі 277,4 тис. грн було знято готівкою в банкоматах. Іншу частину коштів – 20,0 тис. грн перераховано на картковий рахунок одноосібного засновника та керівника ТОВ «К» та потім також переведено в готівку. ТОВ «К» має негативний стан платника (в ЄДР внесено запис про відсутність за місцем знаходженням), не декларує валові доходи та не сплачує податки, має одноосібний посадово-засновницький склад.

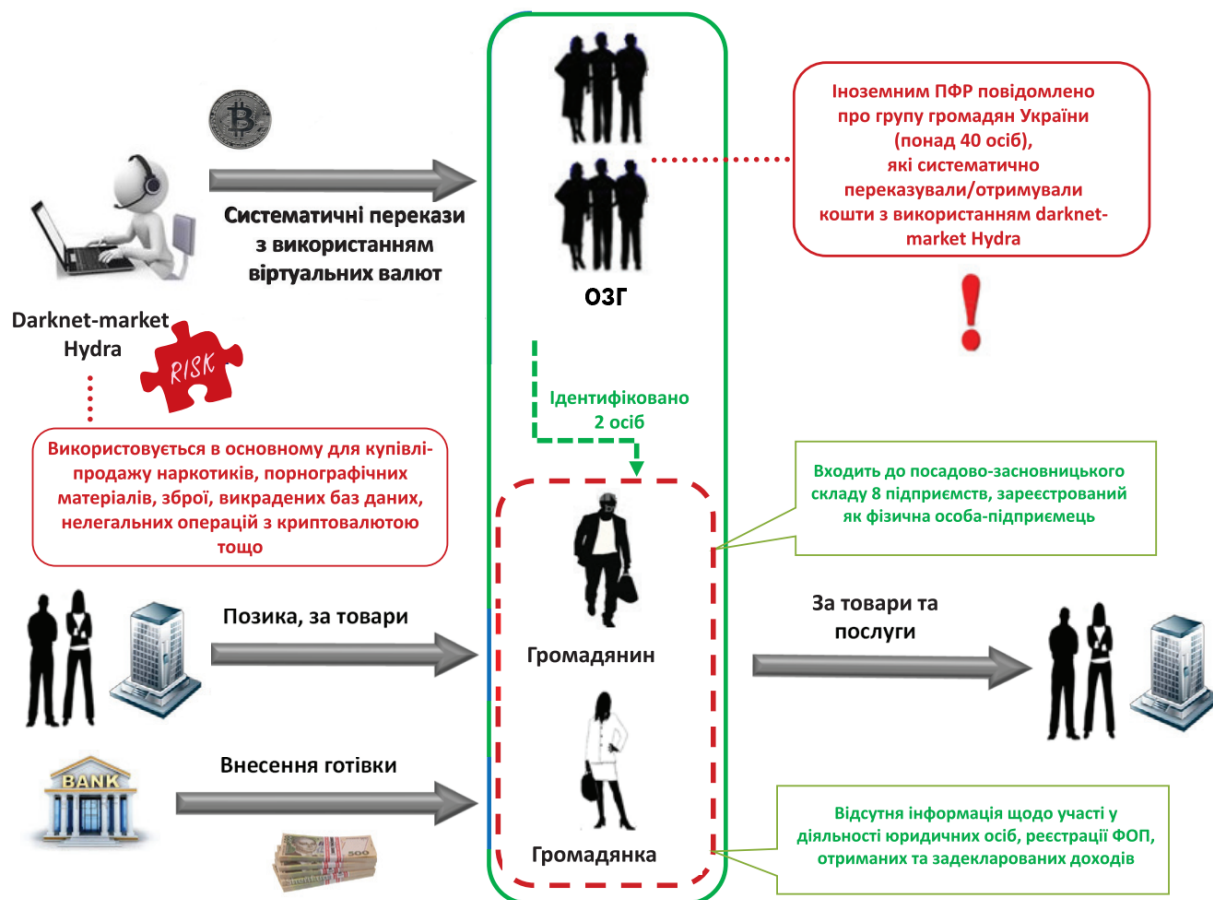

Рис. 2.2.9. Організація схеми ОЗУ щодо відмивання злочинних доходів через віртуальні активи.

Пояснення до схеми:

З врахуванням інформації, отриманої від іноземних підрозділів фінансової розвідки іноземної держави (ПФР), банківських установ та баз даних, виявлено ОЗУ, яка проводила підозрілі транзакції з використанням віртуальних валют. Так, іноземним ПФР повідомлено про ОЗУ, які систематично переказували, отримували кошти з використанням darknet-market Hydra. Привертає увагу, що зазначений інтернет-ресурс використовується в основному для купівлі-продажу наркотиків, порнографічних матеріалів, зброї, викрадених баз даних, нелегальних операцій з криптовалютою тощо. У ході фінансового розслідування ідентифіковано дві особи з цієї групи громадян. Варто зазначити, що

громадянин входить до посадово-засновницького складу 8 підприємств, а також зареєстрований як фізична особа-підприємець. Водночас стосовно громадянки відсутня будь-яка інформація щодо участі у діяльності юридичних осіб, реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності, отриманих та задекларованих доходів, а також сплачених податків.

Ця схема є тільки однією з най нескладних щодо відмивання злочинних доходів через віртуальні активи ОЗУ. Використання віртуальних активів досить гарно замасковано та важко розслідується у зв'язку з неможливістю дослідити походження коштів, кінцевого бенефіціара у нерезидента.

Рис. 2.2.10. Відмивання коштів учасниками ОЗУ, які перебували на керівних посадах державного підприємства.

Пояснення до схеми:

Фізична особа, яка підозрюється у причетності до розкрадання коштів державного підприємства в особливо великих розмірах, здійснювала операції на значні суми, зокрема у готівковій формі. Використовувала власні рахунки, відкриті в різних банківських установах України; здійснювала внесення та зняття готівки, погашення кредитів, розміщення коштів на депозитних рахунках як у національній валюті, так і в доларах США.

Загалом сума внесених фізичною особою на рахунки готівкових коштів упродовж 2010–2017 років становила 140,5 млн. грн (у тому числі, 75,9 млн грн внесено на депозитні рахунки).

При цьому розміри офіційно отриманих фізичною особою доходів значно нижчі, ніж суми проведених фінансових операцій, що свідчить про наявність прихованих джерел отримання доходів.

Сума отриманих упродовж 2010–2017 років фізичною особою доходів становила 1,3 млн грн, що в 100 разів менше, ніж загальна сума проведених фінансових операцій.

Також встановлено, що Фізична особа є власником ряду елітних автомашин, двох об'єктів дороговартісного нерухомого майна.

Рис. 2.2.11. Отриманням неправомірної вигоди високопосадовцем, як учасника ОЗУ.

Пояснення до схеми:

На рахунок юридичної особи ТОВ «А» зараховано кошти від Компанії нерезидента (Англія) у сумі, еквівалентній 26,2 млн грн (3,6 млн євро) з призначенням платежу «згідно контракту».

У подальшому ТОВ «А» отримані кошти перерахував на поточний та картковий рахунки фізичної особи, яка є високопосадовцем, у сумі 17,2 млн грн та 12,6 млн грн, відповідно, як авторську винагороду.

Директор Компанії нерезидента (Англія) є посадовою особою групи компаній, який підконтрольний близькому родичу високопосадовця.

Кримінальне правопорушення кваліфіковано за одержання неправомірної вигоди в особливо великому розмірі.

Додаток Н

**Узагальнені дані анкетування слідчих та оперативних працівників
Національної поліції України, Служби безпеки України, Бюро
економічної безпеки України щодо особливостей розслідування
злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності**

*Під час відповіді на окремі запитання, можливо обрати декілька
варіантів відповідей.*

	Враховуючи Ваш досвід роботи в підрозділах НПУ, СБУ, БЕБ та необхідність узагальнення практики щодо особливостей розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності пропонуємо відповісти на наступні запитання.		
<i>№ з/п</i>	<i>Питання</i>	<i>Варіанти відповідей</i>	<i>%</i>
1.	Що є предметом зазіхань під час вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності	Гроші	90
		Інше майно	10
2.	Що впливає на обставини вчинення злочинів ОЗУ у сфері господарської діяльності?	Тип учиненого предикатного злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів	85,5
		Наявність корумпованих зв'язків з працівниками правоохоронних органів, органів державної влади та управління, депутатським корпусом.	90
		Інше	12,5
3.	Які форми взаємодії є найпоширенішими під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері	Взаємний обмін інформацією	82,3
		Спільний виїзд для огляду місця події	79,6

	господарської діяльності	Планування першочергових заходів	31,7
		Виконання доручень слідчого щодо участі у проведенні процесуальних дій	58,7
		Спільне проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій	84,5
		Планування та вжиття заходів щодо захисту доказової бази	37,6
4.	Які, на Вашу думку, мотиви повідомлення неправдивих свідчень членами організованих злочинних угруповань	Прагнення пом'якшити собі відповідальність	90
		Уникнути покарання	85
		Обмова у вчиненні злочину інших осіб	27
		Прагнення перебільшити вину інших осіб	47
		Приховування інформації про співучасників	51
		Страх за своє здоров'я та життя	44
5.	Які, на Вашу думку, причини повідомлення неправдивих свідчень свідками при розслідуванні злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності?	Результат впливу на свідків зацікавлених осіб	51
		Прагнення потерпілих притягнути винних осіб до відповідальності	33
		Страх за здоров'я та життя близьких осіб	58
		Підкуп з боку злочинців	31

6.	З чим пов'язана можливість фальсифікації доказів?	З недотриманням процесуальної форми роботи з доказами	80
		З прогалинами у кримінальному процесуальному законодавстві	33
		З наявністю корупційного впливу	80
		Недостатнім досвідом та кваліфікацією кадрів правоохоронних органів	40
		З відсутністю належного відомчого контролю та прокурорського нагляду	16
7.	Які негласні слідчі (розшукові) дії доцільно проводити оперативним підрозділам з метою розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності?	Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України)	51
		Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України)	48
		Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України)	15
		Установлення місця знаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України)	81
		Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України)	19

		Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України)	17
		Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України)	21
		Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України)	15
8.	З якою метою під час розслідування злочинів, вчинених ОЗУ у сфері господарської діяльності проводиться зняття інформації з електронних інформаційних систем?	Необхідність отримання таємної переписки між учасниками організованого злочинного угруповання щодо планування злочинної діяльності та розподілу ролей	72
		Встановлення спроб чіфактів збуту майна, отриманого злочинним шляхом через мережу Інтернет	56,1
		Встановлення кола зв'язків підозрюваних з метою виявлення не встановлених учасників організованого злочинного угруповання чи інших співучасників	61

		Виявлення осіб, які забезпечили членів ОЗУ фіктивними документами, які використовувались під час вчинення злочину економічної спрямованості	46
		Необхідність розшуку майна, отриманого злочинним шляхом, а також місць зберігання коштовностей з метою їх подальшої конфіскації	17,3
		Необхідність забезпечення проведення інших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій	21
9.	Чим обумовлюється доцільність проведення зняття інформації з каналів зв'язку?	Виявлення намірів розкрадачів проти діяти розслідуванню	41,5
		Установлення кола зв'язків підозрюваних із корумпованими представниками влади та правоохоронних органів	68
		Отримання інформації щодо складу учасників організованого злочинного угруповання, а також розподілу ролей	24,8
		Установлення спроб приховування викраденого майна та коштів, отриманих злочинним шляхом	21,4
10.	Що бракує правоохоронним	Якщо «так», то що саме?	

	органам під час розслідування злочинів, що вчиняються ОЗУ у сфері господарської діяльності?	Нормативно-правове регулювання	23
		Процедурнезабезпечення	27
		Організаційно-тактичнезабезпечення	28
		Матеріально-технічнезабезпечення	29
		Методичне забезпечення	51,6